

INDHOLD

Omslag	2
Titelblad	4
Forord	5
De forhistoriske tidene.	6

SAGATIDEN I NORGE 800—1319.

Sagatiden i Norge 800—1319.	13
Norges fylker og riker (omkr. år 800).	25
Eiriks-sønnene. Håkon Ladejarl.	32
Olav Tryggvesson (995—1000).	33
Olav Tryggvesson kristner Norge.	35
Vinland blir funnet.	38
Olav den hellige og bondehøvdingene.	40
Slaget på Stiklestad.	42

NORGES VANMAKTSTID 1319—1814.

Norges vanmaktstid 1319—1814.	68
Handelen i middelalderen.	69
Kristian 4's senere år.	84
Livet i Norges bygder og byer omkr. år 1650.	87
De gode tidene i Norge omkring 1800.	106
Englands sjøkrig mot Norge og Danmark (1807—1814).	108

NORGE SOM KONGEDØMME MED EGEN GRUNNLOV (FRA 1814).

Norge som kongedømme med egen grunnlov (fra 1814).	113
J. S. Welhaven.	128
Februarrevolusjonen i Frankrike 1848.	129
Norges forening med Sverige oppløses 1885—1905.	146
Hvorledes Norge skal styres.	152
Om fattigvesenet.	159
O. I. K. LØDØEN'S LÆREBØKER I HISTORIE	164
HISTORISK LESNING I FAGBIBLIOTEKET FRI LESNING	164
Omslag	164

Lødøens
Norgeshistorie

MINDRE
UTGAVE
J.W.CAPPELENS FORLAG

Løedøens Norgeshistorie

MINDRE
UTGAVE

J.W.CAPPELENS FORLAG

O. I. K. LØDØEN

NORGES HISTORIE

MED BILLEDER

10DE OPLAG

Du skal hedre din far og din mor;
da skal det gå dig vel,
og du skal leve lenge i landet!

J. W. CAPPELENS FORLAG

OSLO

Forord

[2]

I nærværende lærebok er det mest uundværlige stoff satt med korpus; bare dette bør kreves lest som lekse.

Med mindre skrift og to streker i margen er tatt inn en del utfyllende norgeshistorie-stykker.

Med mindre skrift og én strek i margen er dessuten nevnt nogen av de viktigste verdenshistoriske begivenheter — på de steder hvor en omtale av dem best vil støtte norgeshistorie-undervisningen. Alle disse innskutte stykker vil under lekselesningen kunne overspringes uten skade for sammenhengen.

O. I. K. Lødøen.

Godkjent av Kirke- og Undervisningsdepartementet ved skrivelse av 20. juli 1931.

S. L. Møllers Bogtrykkeri.

1931

[3]

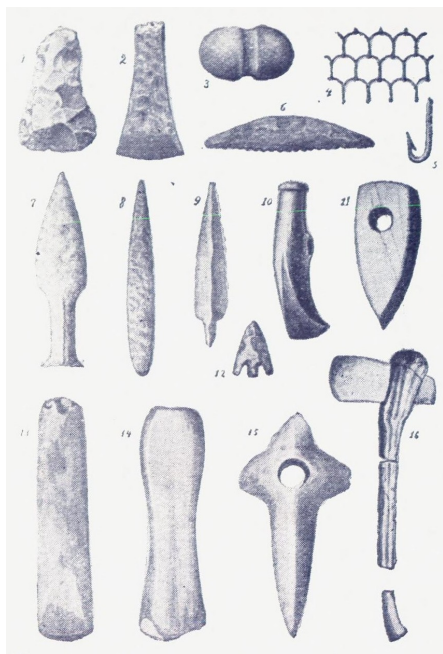
Fra den eldre stenalder, ved Oslofjorden. Ildtøi; endene av trepinnen blev satt mellom to trestykker, og så dreiet de trepinnen rundt med buen. Slipesten. Stenkniv og stenøkser. En båt blir uthulet med ild. Leirpottar til å koke i. Gruppe rundt et drept dyr. Hytter. Ved stranden ser vi skjell-sankere, en mann i båt, to niser. (Tegn. for Lødøens Norges-historie av A. Bloch.)

De forhistoriske tidene.

[3]

Gammel-stenalderen (den paleolittiske tid). I gammel-stenalderens tid lå hele Nordeuropa gjemt under en veldig isbre, som nådde sydover til midt i Tyskland og var flere hundre meter tykk (istidene). Allerede da levde det mennesker i Europa, sønnenfor iskanten, og like ens i Afrika og Asia. De hadde fremstående underkjeve, lav panne og hukende gang; de bodde i berghuler eller i jordhytter inne i skogene, næsten som ville dyr. Økser, spydodder og kniver gjorde de sig af flintesten og grønnsten, som de formet til lite grand. Denne tiden (gammel-stenalderen) varte minst et par hundre tusen år. Ved slutten af den hadde folk her i Europa omtrent samme utseende som i våre dager. Ny-stenalderen (den ⁴neolittiske tid; den kalles i Norge den eldre og den yngre stenalder, 10 000 —

2000 f. K.). I ny-stenalderen smeltet isdekket utover Nordeuropa vekk litt etter hvert. Omkring 7000 f. K. var Norges ytterste kyststrand blitt nogenlunde bar (omtrent som Sydgrønlands kyst nu). På Jæren lå kysten da omtrent 15 m dypere enn i våre dager og ved Oslofjorden omtrent 60 m. Da var det at de første menneskene kom til Norge. Det var fra Sverige og Danmark de kom, i små flokker langs efter kysten på leiting efter mat; men vi vet ikke hvilken folkeætt de tilhørte. De slo sig helst til ved fjordene og elvene; der bodde de i fjellhuler eller i små hytter av sten, torv og tre. Nede på stranden fant de sjøskjell som de åt. De fisket med fiskekroker av ben, eller med garn. Fra Danmark byttet de til sig flint som de brukte til økser, spydodder o. l. Det eneste tamdyret deres var hunden.

Fra den eldre stenalder: 1. Stenøks. Fra den yngre stenalder: 2. Øks av flint. 3. Klubbe.

4. Fiskegarn, maskevidde 2 cm. 5.

Fiskekrok av ben. 6. Sag. 7. Dolk. 8.

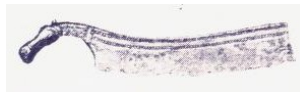
Spydodd. 9 og 12. Pilodder. 10. Øks av grønnsten, efterligning av en bronsøks; her kunde de bore skafthull, med vann og sand og en trepinne. 11 og 13—16. Økser. — Når en døde, grov de ham ned på boplassen eller nær ved den. Senere i tiden brukte de å bygge et gravkammer av stenheller eller av tømmer; så klædde de på den døde de beste klærne hans og la ham inn i gravkammeret; våbnene og redskapene hans la de ved siden av; til slutt kastet de sammen en sten- eller grushaug over graven.

Om nogen hundre år var værlaget i Norge blitt så varmt at det vokste skog et par hundre meter høiere op efter fjellsidene enn i våre dager. De fleste av de

folk som bodde i Norge da, var rimeligvis germaner. Når de skulde lage sig båter, ⁵ tok de tykke trær og brente dem av nede ved roten, og derefter hulet de dem ud med ild. Inne i skogene var det fullt av ville dyr (kronhjort, elg, villsvin, bjørn o. fl.). For dem grov våre fedre dype graver i jorden og la kvister løst udover («dyregraver»); når dyrene så gikk ut på kvistene, falt de nedi. Våre fedre brukte skinnen af dyrene til klær, og de pyntet sig med dyretenner i en snor om halsen. Senere i tiden fikk de sig tamme kyr, sauer, geiter, svin og hester og sådde litt korn.

Mens folk i Nordeuropa enda levde i steinalderen, var Egypten og Babylonia allerede blitt mektige riker.

Bronsealderen (2000—500 f. K.). I slutten av den yngre steinalderen hadde folk i Norge begynt å bygge små skib. Vi kan tenke oss at de lastet skibene med skinn fra skogene sine, og så seilte de langs med Sverige og Danmark til de store elvemunningene i Nordtyskland. Der traff de handelsmenn, som var kommet på båter nordefter de tyske elvene og hadde med sig gull og bronse fra Middelhavslandene. Våre fedre byttet til sig disse varer og seilte så hjem igjen. De gjorde sig bronseøkser, og hjelmer og skjold med bronsebeslag, vakre bronsespenner o. s. v. Vi kaller denne tiden bronsealderen. Den begynte i Norden flere hundre år senere enn i de sydligere landene.

Barberkniv fra bronsealderen.

Ofte la de tynne gullplater
utenpå bronse-sakene, festet
dem med harpiks o. l. og bødte
dem i kantene; forgylle kunde
de ikke enda.

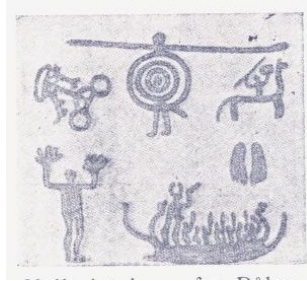
Den eldre jernalder (500 f. K.—800 e. K.). Omtrent 500 f. K. lærte nordboerne av folk i Sydeuropa å gjøre sig våben og redskaper av jern. Dermed begynte den eldre jernalderen. Senere i den eldre jernalder fant nogen av germanerne (i Mellemeuropa?) på å bruke trestaver («kjevler») til å skjære bokstavskrift inn i. Flere av de greske og romerske bokstavene var runde så de ikke var lette å skjære med kniv. Derfor laget germanerne dem om til et slags nye ⁶ bokstaver som blev kalt runer. På bautastenene risset de ofte inn runeinnskrifter, og av slike minneskrifter ser vi at omtrent alle de germanske

stammene i den eldre jernalderen talte germanske sprog. Folk trodde at de som forstod runene, kunde hekse. De yngre (nordiske) runer fra vikingtiden ser slik ut:

Folkevandringene. Omkring 400—500 e. K. drog flere germanske folk ut fra bostedene sine i Germania (☉: landene østenfor Rhinen). Mangen gang hadde de konene, barna og kreaturflokkene sine med sig, de fór sydoover Donau og vestover Rhinen og tok hver sin del av Det vestromerske rike. Dermed begynte det tidsrum i verdenshistorien som vi kaller middelalderen (500—1500 e. K.). De folkene som den gang bodde i Frankrike, Spania og Italia hadde lært sig det romerske sprog. Nu bosatte germanerne sig i landene deres, blandet sig med dem og lærte deres romerske sprog og den kristne tro. Det er deres etterkommere som vi nu kaller de romanske folk.

Det merkeligste av folkevandringsfolkene var frankerne (i Frankrike og Vesttyskland). Når de drog i krig, gikk de i de eldste tidene mest til fots, som de andre germanerne. Men så kom araberne i Spania nordover og vilde ta Frankrike. Arabernes krigsfolk red på hester og var klædd i stål-rustninger fra topp til tå. Når de arabiske ryttere stilte sig op mann ved mann, rettet lansene sine fremover, og så red frem i fullt firsprang, da var hver av dem jevn god med 10 krigere til fots. Også frankerne måtte herefter la nogen av krigsfolkene sine ride.

Helleristninger fra Båhuslen
(bronsealderen). 1. Vogn med
to hester for. 2. Kriger. 3.
Rytter. Helleristninger finnes i
Norge like til Nordland.

Frankernes mektigste konge var Karl den store (768—814). Han la under sig næsten hele Italia og Tyskland. Sakserne i Tyskland tvang han med makt til å bli kristne. Til slutt kronte paven ham til romersk keiser. Og kongene i Europa prøvde i flere hundre år bakefter å ligne Karl den store.

Karl den stores eftermenn hadde til slutt næsten bare ryttere i krigshærene sine («riddere»). Men hver hest og stålrustning kostet mange penger. Det var derfor bare de menn som eide de største gårdene, som hadde råd til å bli riddere; de blev kalt herremenn (eg. hærmenn) eller adelsmenn; de gikk med gullkjede om halsen, og hver av dem hadde sitt »merke« (et dyr, en blomst, en hammer o. s. v.); dette merke satte de på skjoldet sitt og på annet som hørte dem til; det gikk også i arv til barna og blev dermed til ættens adelsvåben. Adelsmennene lot de beste krigsfolkene sine ride med sig i krigen («riddersvenner»). Til takk for hjelpen satte kongen adelsmennene til å styre store landskaper («len») for ham, og de kaltes da kongens lensmenn eller vasaller. (Ridderløftet; turnéring.) ⁷

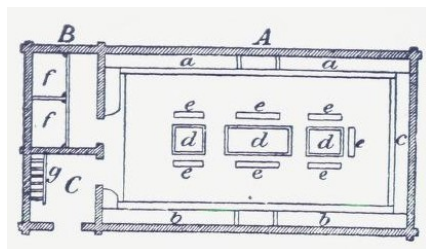
En ridder (12te årh.).

SAGATIDEN I NORGE 800—1319.

Sagatiden i Norge 800—1319.

7

Bøndene i Norge (ved år 800). I hver bygd var det nogen store bondegårder som hadde gått i arv i de samme slektene fra gamle dager av. En sådan storgård lå oftest ved en fjord eller på en bakke, og mannen der kaltes odelsbonde (haudd). Han hadde på gården nogen våbenføre menn (huskarer), dessuten mange tjenestefolk, og træler. Rundt husene lå akre og enger. Utenom dem og hele bondegården var et sterkt gjerde. I marken og skogene bortenfor der igjen hadde odelsbonden latt somme av mennene sine få dyrke op små gårder. Disse mennene måtte da betale jord-leie til odelsbonden for hvert år og blev derfor kalt leilendinger. Leien var ikke penger, men korn, kjøtt, smør o. l. Den odelsbonden som hadde mange leilendinger, fikk fra dem så meget matvarer i året at han kunde ha mange huskarer om sig, og han råde som en konge over bygdene vidt omkring. Når han drog i krig eller til ting, måtte alle huskarene og leilendingene hans være med. Solgte odelsbonden ættegården sin, da hadde slekten^s hans rett til å kjøpe den tilbake igjen innen en viss tid (odelsretten).

Riss av en ild-skåle (åre-stue). Veggene av runde tømmerstokker, som ofte var $\frac{1}{2}$ m brede. Tømmerstokkene lå på bakken. Taket av never med torv over. Jordgulv, ofte en alen dypere enn gresstorven utenfor, for å gjøre rummet varmere. A. Ildskålen. a. Den nordre langbenk; midt på den husbondens høgsæte med to høgsætestolper foran. Ved siden av bonden satt den fornemste gjest; på begge sidene av dem hadde huskarene sine visse plasser, — gjævere jo nærmere de var husbonden. På veggen bak hver mann hans våben. b. Søndre langbenk. c. Tverrpallen. Foran benkene fotpaller. d. Årer; der brente langilden. e. Krakker. — Fra gulvet kan en se op til sperrene, som bærer taket. Øverst oppe ljorehullet; gjennom det går røken fra langilden ut, og fra det kommer lys om dagen; vinduer finnes ikke. Ljorehullet kan lukkes med en skjå, eller med en tre-lem, som de løftet op med skjåstangen. B. Kove med to senger (f.).

På bondegårdene gikk folket i klær av ull eller skinn — til hverdags. Om sommeren stod de op kl. 4—5. De spiste dagverd kl. 10 og non kl. 3—5.

Våre fedres gjestebud. Forut for gjestebudet pyntet de gjestebuds-skålen. De hengt op på veggene åklær («tjeld») med vakre farver; — der var det innsydd eller innvevd bilder av gude- og heltesagn o. l. Utenpå åklærne hengt de blanke våben, de strødde halm utover jordgulvet og satte frem lange bord. Gjестene kom ridende eller seilende til gjestebudsgården bort imot kvelds-tid.

Hver høvding hadde med sig huskarer og tjenere; ofte var hustru og døtre også med. Alle frie menn i følget gikk med håret i lange lokker nedover ryggen og skuldrene; de hadde hjelm på hodet, sverd i beltet, skjold på ryggen og spyd eller øks i hånden. Kvinnene gikk ofte i praktfulle utenlandske silke- eller bomulls-kapper som var brodert med gull og sølvtråd og foret med kostbart pelsverk. Om armene og i håret deres blinket gull- og sølvringer, i beltet og på brystet blanke spenner.

Verten gikk ut og tok imot gjestene; tjenerne hans kom og tok i forvaring våbnene og hestene deres; så bad han alle inn og gav dem plass rundt bordene i stuen, mennene på langbenkene, kvinnene på tverrpallen. Husfruen (og andre kvinner) bar rundt fat med vann, som gjestene vasket hendene sine i; derefter⁹ reiste husbonden sig i høgsættet og bad alle være velkomne; så begynte de å spise. Kvinner vartet op; en skjenkekone stod ved et bord nederst i hallen og øste øl op i drikkehorn, som gikk rundt fra mann til mann. Når alle hadde spist, tok kvinnene av bordene. Mennene blev sittende rundt bordene utover kvelden; de fortalte om sine og andres manndomsgjærninger, de sa frem kveder og spilte på harpe. Men snart blev de drukne og begynte å trette og slåss. De hadde gitt fra sig våbnene sine da de kom; derfor måtte de nøie sig med å kaste kjøttben eller drikkehorn i hodet på hverandre. Til slutt var omtrent alle fulle; mange blev liggende og sove i halmen på gulvet.

En norsk bondegård ved 800: Hjemkomst fra vikingferd. (Tegning for Lødøens Norgeshistorie av A. Bloch.)

De følgende dager, når de hadde spist dagverden, pleide de å gå til leikarvollen og kappes i idretter; de tok ryggtak, skjøt med bue, hoppet over elver eller mannshøie gjerder; de svømte, kappsprang, gikk på ski og på is-legger (skøiter av ben). Somme tider hisset de to hester eller haner på hverandre, og ofte lot de dem slåss til den ene blev liggende død på flekken.

Når en høvding og følget hans skulde fare hjem fra laget, fulgte verten ham ut og gav ham en minnegave, f. eks. en gullring, et sverd, en silkekappe e. l. Også stakkarer (eg. stavkarer, tiggere) som kom og bad om natte-herberge, blev for det meste godt mottatt, til dels kanskje fordi de ofte hadde nyheter å fortelle.

10

Skalden kveder. (Tegning for Lødøens Norgeshistorie av A. Bloch).

Ungdommens opdragelse (ved 800). Giftermål.

Når husfruen på en bondegård fikk barn, brukte de å legge det på et skjold, og de bar det frem til høgsættet, til husbonden. Dersom han var fattig og hadde mange barn før, hendte det at han ikke vilde bry sig om barnet; så måtte en tjener sette det ut i skogen til mat for de ville dyrene. Men det vanlige var at husbonden satte barnet på kneet, og da skulde det opfostres. Han eller en av vennene hans øste vann over det og gav det navn efter en av forfedrene, og de trodde det kom til å ligne den som det var opkalt efter. Undertiden sendte husbonden sin unge sønn til en av vennene sine, forat han skulde opfostre gutten; denne mannen kalte de da fosterfar. Guttene måtte lære våbenbruk, og et eller annet håndverk (f. eks. å smi), og å opføre sig pent. De måtte også lære litt av de lovene som gjaldt der i fylket. Jentene måtte lære å veve og sy klær, å brodere og veve åklær med vakre bilder, og å brygge sterkt øl. ¹¹

Fra alltinget på Island: Leikar-vollen. (Tegning for Lørdøens Norges-historie av A. Bloch).

Når en mann vilde gifte sig, prøvde han helst å få sig en kone som var rik og av fornem slekt. Han og far hans tok med sig nogen menn og gikk til hennes far og bar frem frieriet. Derefter avtalte foreldrene hvor meget gods de vilde gi de to. I bryllupet etterpå gikk det for sig omtrent som i et vanlig gjestebud.

Blev to menn riktig gode venner, brukte de somme tider å gå i »fostbrorlag«. Da skar de sig i fingeren og lot blodet renne sammen i jorden; så svor de at de vilde være som brødre. Efter den dag gav de gjerne alt godset sitt og livet med for å hjelpe hverandre. Men blev en mann hårdt krenket av en annen, og han ikke fikk bøter, da prøvde han å drepe fornærmeren eller slektningene hans. Og hatet varte ofte hele levetiden.

Gravskikker (ved 800).

Når høvdingen på gården døde, hadde folket på ham hans beste klær. Derpå gikk de til en haug eller et nes et stykke fra gården og stablet op ved. Oppå veden satte de et skib som de la den døde i. Ved siden av ham la de hans våben og verktoï, — til bruk i det kommende liv. De slaktet hester, kyr, sauer og kanskje også træler, og kastet dem inn i skibet. Til slutt holdt en av mennene en tale og bød den døde reise til Valhall. Så tendte de ild på bålet. — Siden samlet de asken efter den døde op i et par pottes av jern eller leir, som de satte på bålplassen. Omkring dem bygde de et gravkammer (av sten eller av tømmer).¹²

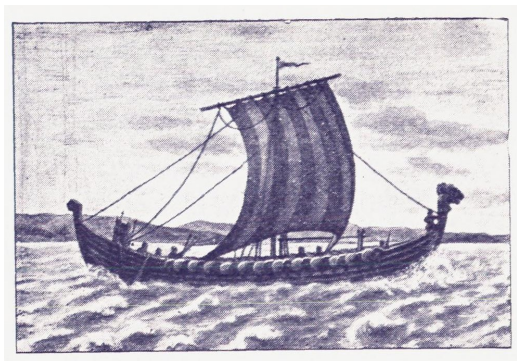
Rundt om gravkammeret veltet de sammen en sten- eller grushaug. På toppen satte de en bautasten, ofte med et minneord om den døde, i runeskrift. Nogen tid efter jordfestelsen holdt de et stort gjestebud til minne om den døde (»gravøl«). Da skulde hele slekten være til stede, og arvingene delte eiendommene og godset hans mellom sig; hans eldste sønn fikk ættegården.

Iallfall på Østlandet blev høvdingene ofte gravsatt i skibene sine uten å brennes. I 1880 blev det således funnet et vikingskib i en stor gravhaug på gården Gokstad ved Sandefjord; det var av eiketre og nedgravd i leire (omtr. fra år 850; 24 m langt, 5 m bredt, med 16 årer på hver side, 6 m lange; mannskap omtr. 70 mann). Midt på skibet var et gravkammer av eiketømmer og tekket med never; der hadde den døde ligget på en seng. — Et stykke nord for Tønsberg, omtr. 3 km fra sjøen, blev det i 1904 igjen funnet et skib fra vikingtiden (Osebergskibet). Også det var nedgravd i leire, og dekket med torv. Der lå gravsatt en dronning (kanskje det var Halvdan Svartes mor Åse) og trælkvinnen hennes.

Vikingferdene.

Allerede i folkevandringstiden hadde handelsmenn fra Norge (»farmenn«) av og til seilt til De britiske øer med varene sine (skinn, dun o. l.). Høvdingene der gikk i klær som var røde, grønne, gule, blå; de bar skinnende gullringer; de drakk kostbar vin. Og i kirkene glitret det av gull og sølv, det duftet av røkelse, og prestene sang vakkert under de høie hvelvingene. Hjemme i Norge derimot gikk selv de rikeste storbøndene i grove hjemmevevde klær. Storbøndene hadde mange sønner som de ikke kunde skaffe gode gårder hjemme, og lite mat var det også i bygdene, når det kom dårlige år. Da var det at nordboene tok til å gjøre viking- og handelsferder hvert år; dermed begynte den yngre jernalder eller vikingtiden (omkr. 800—1030). Ofte fikk en storbondes sønn da med sig de

13

Et langskib. I bakerste rum (løftingen) sitter høvdingen og styrer; styret ser vi på skibets høire side (styrbord). Rummet ved masten hette krapperrummet ☉: det trange rum. Dragehodet i forstavnen var ofte forgylt; derfor pleide de å ta det av »til hverdags«.

Senere i vikingtiden samlet vikingene mangen gang skutene sine til krigsflåter på flere hundre skib. De seilte da mange mil opover de store elvene i England og Frankrike og røvet og brente bygdene og byene (f. eks. London, Köln, Aachen, Paris, Lissabon). Somme tider betalte folket i landene en 10—20 tusen pund sølv til dem, forat de skulde dra sin vei; men da reiste de bare hurtig bort til andre egne, og kort tid efter kom de kanskje tilbake igjen og var like ville. I Frankrike bad folket hver søndag i kirkene: »Fra normannernes raseri fri oss, o Herre!«

Når svenskene skulde på vikingferd, drog de helst over Østersjøen (i »austerveg«). De seilte da ofte opover Nevaelven til Ladoga-sjøen, og så sydover en elv til byen Novgorod (Holmgard); der grunnla de Gardarike, som blev begynnelsen til det nuværende Russland. Ja, somme av vikingene trakk skibene sine omkr. 20 mil sydover landet til Dnjepr, og seilte derefter sydover Svartehavet og helt til Konstantinopel.

14

Ofte var vikingene handelsmenn først og fremst. I Konstantinopel byttet de således bort de kostbare skinnvarene sine fra Norden mot silketøier og andre varer fra det greske rike og Østerlandene. Med disse varene seilte de så hjem igjen og skaffet sig skinnvarer på nytt til en ny handelsferd. — Skiringssal var den gang den største handelsplassen i Norge, og siden kom Tunsberg i steden. Der kunde en hver sommer i markedstiden se lange rader med kjøbmannstelt;

mennene gikk mellom teltene og byttet fra sig skinn, tørrfisk, dun o. a., og de fikk i steden vin og våben fra Frankrike, træler fra De britiske øer og Vendland (nu Nordtyskland), og fine tøier like fra Østerland.

En viking. Hjelmen ofte
forgylt. Skjoldet av sterke
trebord, som blev holdt
sammen med jernbeslag;
innvendig et håndtak. Brynjen
(utenpå kjortelen) av
stålringer.

Når en vikinghøvding sluttet med vikinglivet og kom hjem for godt, arvet han kanskje sin fars gårder og blev høvding over bygdene rundt omkring. Odelsbøndene der kalte ham da konge (eller jarl); de krigsmennene han hadde om sig, kalte de hans hird, og sønnen hans blev konge (eller jarl) efter ham. Men odelsbøndene betalte ikke skatt, og han måtte dyrke gårdene sine for å få mat og klær til sig og sine folk. — Mange vikinghøvdinge kom aldri mer hjem

igjen; de og mennene deres slo sig da for alltid ned i de fremmede landene (f. eks. på Vesterhavsoiene, i Normandi og i Syditalia).

Vikingene var ikke stort verre til å myrde og røve enn de kristne på den tid. De lærte meget godt i utlandet (f. eks. en mer fornem opførsel, og den kristne tro).¹⁵ Også sproget i Norge, Sverige og Danmark forandret sig meget i vikingtiden; det holdt sig ikke nu lenger så likt det gammel-tyske som før, det blev vakrere og mere lettvint (Ponarar blev til Þorr [ǫ: Tor], Hapuwulafar [ǫ: stridens ulv] blev til Halfr o. s. v.). Vikingferdene blev på denne vis som en skole for ungdommen i Norden, og fra nu av kom også de nordiske landene med i den europeiske kulturutviklingen.

Skaldediktningen.

Mange av vikingene var skaldar; de diktet da kveder om de storverk som de sterke kjempene hadde gjort. I kvedene brukte de for det meste bokstav-rim (eks. nf. og s. 37). Når hæren stod opstilt og nettop skulde sette på fienden, da hendte det ofte at en skald sa frem et slikt kvede — for å egge krigerne.

Ellers var det mest i gjestebudene at skaldene sa frem kveder. Da fortalte de også lange sagaer, f. eks. om hvordan de stridbare kjempene hadde hevnet sig på fiendene sine.

Folket lærte utenat både kvedene og sagafortellingene, og særlig på Island gikk de i arv fra mann til mann. Siden, da nordmennene og islendingene blev kristne, lærte de å bruke latinske bokstaver; da skrev de kvedene og sagaene op på pergament (efter 1100). I 1642 blev det på Island funnet en hel pergament-bok med kveder fra vikingtiden, om de gamle gudene og om navngjetne kjemper (den eldre Edda, diktet 850—1050). En av sangene i den eldre Edda heter Håvamål (ǫ: den høies tale). Der står det:

Bu er betra,
þott litit se,
halr er heima hverr;
þott tvær geitr eigi
ok taugreptan sal,
þat er þo betra en bøn.

Eget hjem er best,
 om det enn er lite,
 hver mann er herre i sitt hjem.
 Om du bare eier to geiter,
 og en stue med taubundet tak,
 det er dog bedre enn å måtte tigge.

Av større sagaer er det funnet omtr. 50 på Island (f. eks. sagaen om Egil Skallagrimsson, om Njål, om Sigurd Fåvnesbane, Rolv Krake, Ragnar Lodbrok, Halv, Fridtjov den frøkne); de fleste av sagahåndskriftene er nu i et par boksamlinger i København.

Våre fedres tro. I de eldre tidene mente våre fedre, at når de gravsatte en odelsbonde, da tok hans ånd bolig i gravhaugen; til ham bad da hele slekten om hjelp i lang tid bakefter; især i julen brukte de å sette ut til ham øl og mjød. De dyrket forresten også solen; til ære for solen holdt de en fest midt på vinteren (nu julefesten). Midt på sommeren holdt de en lignende fest og brente da store bål (jonsok- eller sankthans-bålet).

Enn videre trodde våre fedre at når det stormet fælt, da var det den fryktelige gud Oden som red gjennom luften på sin åttefotete hest Sleipne; når det tordnet, da var guden Tor ute og kjørte med bukkene sine. Disse gudene, æsene, bodde i himlen i borgen Åsgard (ᚷ: gudenes gård), og også til dem bad folk om hjelp. — I fjell og bakker, i trær og store stener bodde bergtroll (jotner) og dverger; de vilde helst skade menneskene.

Men så tok våre fedre til å gjøre vikingtog til De britiske øer og Frankrike. Der fikk de høre fortellinger om Kristus og de katolske helgener. Disse fortellingene diktet våre fedre om og fortalte dem om sine guder. — Nogen trodde for resten helst at det var bestemt forut hvorledes det skulde gå dem i verden (skjebnetro). Det de da traktet mest efter, var å bli navnkundige, så folk kunde tale vel om dem når de engang var døde.

Vikingtidens tro på æsene lærer vi best å kjenne i den eldre Edda (s. 15) og i den yngre Edda (av Snorre, s. 58). Der fortelles at det ialt var 13 æser og 13 åsynjer (ᚷ: gudinner).

Oden, gudenes far, var høvding over alle æsene; han var stor, gammel og enøiet, hadde langt skjegg og sid hatt. Når han satt i hallen sin i høgsetet, kunde han se utover hele verden; men han var ikke ofte glad; dertil visste han for meget. Fra Oden fikk skaldene sin evne til å dikte; det var hans beste gave til menneskene. Odens og æsenes gjestebudshall, Valhall, var så uhyre stor at den hadde 640 porter; taket var av blanke spyd og tekket med kobberskjold. Oden

16

hadde to ravner; de fløi ut hver morgen i dagrenningen og for rundt hele verden; men allerede ved dagverdstid (kl. 10) var de tilbake igjen og satt på skuldrene hans og hvisket til ham om alt som hendte vidt om i landene. — Når Oden red ut, 17
satt han på hesten Sleipne, som hadde åtte føtter og var den hurtigste hest i verden. I hånden hadde han spydet Gungne; når han skjøt det avsted efter en mann, drepte det alltid. — Somme tider kastet Oden spydet sitt ut mellom menneskene på jorden mer på slump; da begynte de å føre krig mot hverandre. Han lot da nogen gudinner, valkyrjene, ride til slagmarken; de valgte ut de krigere som skulde falle, og førte dem til Valhall. Der går krigerne hver dag ut på en voll og strider til alle er drept. Men så galer hanen i Valhall; da våkner de op igjen og går glade hjem til Odens gjestebudshall og eter flesk og holder drikkelag. Således skal de øve sig til ragna-rokk (ǫ: verdens undergang). — Onsdag har navn efter Oden, og fredag efter Odens hustru Frigg.

Tor var tykk og bred, med rødt skjegg. Han satt i en kjerre med to bukker for og kjørte over skyene og fjelltoppene. Da revnet fjellene under vognhjulene, — derav kom tordenen. Tor kastet hammeren sin, Mjølne, efter bergtrollene så det gnistret av den, og det var lynild. Efter Tor har torsdag sitt navn.

Njord og hans sønn Frøi bad folket til for å få godt år, rikt fiske og fred. — Balder (eg. Herren) var den lyseste og fagreste av gudene. — Brage var gud for visdom og skaldekunst (s. 15). — Gudinnen Frøya gråt gulltårer, fordi mannen hennes hadde reist fra henne til de fremmede land; efter henne har fruer og frøkener navn. — Urd (ǫ: skjebne), Verdandi (ǫ: vertande, fremtid) og Skuld (ǫ: skyld, synd) kaltes norner (skjebnegudinner). Med det samme en blev født, spant nornene hans skjebnetråd; gjorde de den lang, kom han til å leve lenge.

Loke var av Jotun-slekt; men æsene hadde tatt ham op i sitt lag. Han var fager, men listig og ond. Sønnene hans var ulven Fenrir og Midgards-ormen. Lokes datter Hel i Helheim var blåsvart over halve ansiktet; til henne kom alle de som døde av sykdom og elde. For å få komme til Valhall likevel, brukte mange dødssyke å stikke sig med en spydodd (en »geirsodd«).

Om ragna-rokk. Når det nærmer sig til den tiden da verden må forgå, skal menneskene bli forferdelig slemme; bror dreper bror, og sønn dreper far. Da kommer fimbulvinteren; den er så lang som tre vintrer, og det blåser snestorm hele tiden. Så faller stjernene ned på jorden, havbårene går langt opover land, luften blir full av giftig damp.

Hel og alle de døde som er hos henne, går ombord i et skib og seiler til sletten Vigrid. Der stiller de sig op i fylking sammen med Loke, Fenris-ulven, Midgards-ormen og bergtrollene.

2 — Lødøen: Norges historie.

Men så reiser guden Heimdal sig i Åsgard og blåser i hornet sitt; da tar æsene og alle Valhalls kjemper våbnene sine og drar til Vigrid de også. De går mot Hels fylking. Fenris-ulven farer frem og gaper så høit at overkjeven når op under himmelen og underkjeven ned til jorden. Oden går mot ham, men blir slukt; da tar Odens sønn, den tause Vidar, med en hånd i hver kjeve på ulven og flekker den i to. Tor knuser Midgardsormen med hammeren sin; men han går bare ni steg tilbake; da dør han av alt det edderet ormen har sprøitet over ham. Til slutt er alle på begge sider drept, jorden begynner å brenne, og luen leker høit mot himmelen. Så skjelver jorden og synker i havet.

Da kommer Allfader ned fra himmelen. Han byder at jorden skal stige langsomt op av havet igjen. Den er nu grønn og fager. Allfader vekker op igjen æsene og de menneskene som var tapre og rettfærdige. Så fører han dem til slottet sitt, Gimle; det er tekket med gull og skinner klarere enn solen. Men de æreløse nidingene i Hels hær, dem tar dragen Nidhugger med sig til Nâstrand (ǫ: de dødes strand); der er kald tåke og skinner aldri sol. Der står en sal som er bygd av levende ormekropper. Ormehodene vender inn, og de spyr ut edder, som renner efter gulvet i en dyp strøm. I den skal nidingene vade til knærne; en ulv skal slite og rive i dem, og de skal fryse til evig tid. ¹⁾

1) Efter somme av eddadiktene ser det ud som det bare var nogen av de gode gudene og så en ny menneskeslekt som skulde bo på den gjenfødte jord.

Norges fylker og riker (omkr. år 800).

På Vestlandet var det den gang fylker (Sygnafylke, Firdafylke o. s. v.). I Trøndelag og på Østlandet var mange av bygdene samlet til riker. Over hvert fylke eller rike rådde oftest en storbonde som hadde flere huskarer enn de andre bøndene; han kaltes herse, jarl eller konge. Begynte nogen av grannehøvdingene krig, sendte fylkeshøvdingen straks ut hærpil (eller budstikke) fra gård til gård med bud om at mennene skulde møte frem. Derefter drog de alle mot fienden; »da skulde hver mann gå glad frem i striden til han fant sin bane«.

Rett som det var, hendte det at en mann i herredet (bygden) blev drept. Da møtte hans nærmeste slektning («eftermålsmannen») frem med slektningene sine på tingvollen i herredet. Drapsmannen og hans slekt møtte også frem, og så måtte de gjæveste mennene dømme i saken (herredsting).

I flere av fylkene på Vestlandet holdt folket også fylkesting hvert år tidlig på våren (ved sommermål, 14de april) for alle herredene i fylket. Da møtte storbøndene mannsterke frem på tingplassen for fylket og gjorde vedtak om hvordan lovene der i bygdene skulde være. Derefter dømte de fornemste av storbøndene (»lagretten«) i de trettene som herredstingene ikke hadde fått slutt på. Bakefter tingmøtet holdt folket blotfest for gudene.

Drapsmennene blev på fylkestinget oftest dømt til å betale bot (ᚾ: vederlag) til den dreptes slekt. Betalingen var for en odelsbonde i alt 48 merker sølv (= omtr. 154 kyr eller 3840 alen vadmél), for en herse eller lendermann 96, jarl 192, konge 384 (?) merker. Somme tider blev drapsmannen »lyst utlæg« (ᚾ: dømt til å være borte fra landet en viss tid). — Vilde en drapsmann ikke gjøre det lagretten dømte ham til, måtte den dreptes slektninger begynne ufred mot ham og hans slekt; de skulde ikke gi sig før de hadde tatt livet hans, bare da fikk den drepte ro i graven (»blodhevn«). Sådanne feider kunde vare i årevis til hele den ene slekten var utryddet. — Somme ganger gik de to som var i trette, ut på en holme (eller en avmerket rund plass) og kjempet mot hverandre (»holmgang«); folk mente at gudene da selv vilde avgjøre hvem som skulde vinne (»gudsdom«).

Ved tingvollen hadde høvdingen på gården rimeligvis et stenalter (»horg«). Senere bygde han i steden et gudshus (»hov«), uten tårn, men med dragehoder og utskjæringer på mønene. Innvendig var langbenker, lang-ild og ljore, som i en almindelig skåle. I den innerste enden var et mindre rum, omtrent som koret i våre kirker; der stod gudebilleder langs med veggen i en halv-ring. Midt foran dem var et alter; der skulde det alltid brenne ild. — Når tinget var slutt, gikk høvdingen til hovet, og bøndene kom med hester, kyr, sauer og svin, somme tider også med en træl, som de drepte foran alteret. Offerdyrenes kjøtt kokte de i kjeler over langilden. Så satte høvdingen sig i høgsætet og de andre rundt bordene; de åt kjøttet og drakk øl til. Første skål drakk de vel oftest

2*

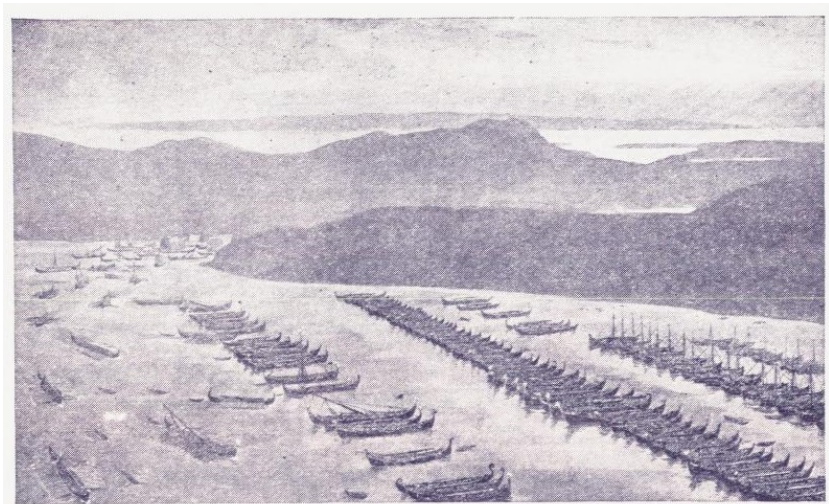
til ære for Oden, så de skulde seire over fiendene sine; den annen for Njord og Frøi, så det skulde bli godt år, rikt fiske og fred; den tredje for Brage; da lofte de å gjøre et eller annet storverk; den fjerde for døde slektninger. Efter offermåltidet gikk de ut på vollen og kappedes i idretter, omtrent som i andre gjestebud. Eller de samlet sig om en sagaforteller eller en skald.

Halvdan Svarte († 860?). Halvdan Svarte var konge i Vestfold; han la under sig næsten hele Østlandet og rådde også over Sogn. — Halvdan Svarte fikk alle

bøndene på Østlandet til å rette sig efter Eidsivatings-loven. De holdt ting på Eidsvoll hvert år midt på sommeren.

En vår var Halvdan Svarte i gjestebud på Hadeland. Da han skulde hjem igjen, kjørte han på Randsfjorden med folkene sine; de var alle drukne. Det var så sent på våren at isen allerede tok til å bli dårlig; rett som det var, brast den, og kongen blev der med mange av mennene sine. — I Hvalvdan Svartes tid hadde det vært gode år på Østlandet; det trodde bøndene kom av at han var godt likt av gudene. Da han var død, kom derfor de beste bøndene fra hver del av hele riket og krevde at liket skulde bli gravsatt hos dem; da mente de at de gode årene skulde vare ved. Til slutt delte de liket i fire parter, som de haug-la i hver sin bygd; Halvdanshaugene på Ringerike og på Hadeland er til den dag idag.

Harald Hårfagre (860—872—930?). Da Halvdan Svarte døde, var sønnen Harald bare 10 år gammel. Men allerede da var han stor og sterk, hadde silkegult hår, og var forstandig til å tale for sig. — Sagnet forteller at Harald var i et julegjestebud i Valdres to år efter. Der så han en kongedatter, Gyda, som han likte godt. Siden sendte han nogen menn til henne og spurte om hun vilde bli konen hans. Hun svarte at hun ikke vilde ha ham, uten at han la under sig hele Norge. Da mennene bar dette svaret frem for Harald, ropte han: »Det lover jeg, og jeg tar til vidne den gud som rår for alt, at jeg ikke skal klippe eller 21
kjemme håret mitt før jeg har lagt under mig hele Norge!«

I Havsfjord. Harald Hårfagres flåte ligger og venter, mens småkongene seiler inn og ordner sig til slag. (Tegn. av A. Bloch.)

Harald fór siden med mennene sine nord igjennem Gudbrandsdalen og over Dovre. I Trøndelag sluttet han forbund med háløig-jarlen Håkon Grjotgardsson, som den gang rådde sydovert til Trøndelag; fra Håkon stammer de mektige ladejarlene. Siden gikk Harald med hæren sin ombord i skib i Trøndelag og seilte syd efter kysten; han vant over småkongene i det ene fylket efter det andre. Det siste slaget stod i Havsfjord, utenfor Stavanger. Der kom de siste og mektigste småkongene på Vestlandet imot ham med en stor hær; den djerpe Haklang, som hadde vært i viking på De britiske øer, var også kommet hjem med noen skib og skulde hjelpe dem. Harald hadde ombord på skibet sitt noen ville kjemper som folk kalte ulvhedner, fordi de bar skjorter av ulveskinn istedenfor brynjer. I slaget tok de med ett til å gå berserkgang; de blev da rasende, vrengte øinene, bet stykker av skjoldene sine, brølte som stuter, sprang over på Haklangs skib og hugg ned for fote. Til slutt måtte småkongenes folk flykte til alle kanter; sagaene sier at dermed hadde Harald samlet Norge til ett rike, 872. Kort efter var han i gjestebud på Møre hos Ragnvald Mørejarl. Ragnvald klypte og greide håret hans og gav ham tilnavnet Hårfagre.

22

I Finnmark, helt til Hvitehavet, fór finnene om med rensdyrflokkene sine; de fanget også rev og mår. Harald lot da sin lendermann i Hålogaland seile dit med

krigsfolk av og til, og da måtte finnene betale skinnvarer i »skatt« til kongen (»finneferden«).

Harald Hårfagre og storbøndene.

Hver gang Harald Hårfagre hadde lagt under sig et nytt fylke, brukte han å sende bud efter de rikeste storbøndene der. De måtte da møte frem hos ham og bli hans lendermenn og sverge på at de vilde lyde ham for eftertiden; når han drog i krig, skulde de møte op med alt krigsfolket i bygdene sine og hjelpe ham. Nogen få av de aller gjæveste høvdingene satte han til å være jarler over hele fylker eller enda mer.

Men mange av storbøndene mente at Harald, da han la Norge under sig, også med det samme hadde tatt fra dem odelen (eller arveretten) til gårdene deres, og at de nu bare skulde være leilendingene hans; dette syntes de var en stor skam for dem. Derfor flyttet flere hundre odelsbønder til Vesterhavs-øiene med alt sitt folk og kveg; Harald tok da gårdene deres i Norge og satte år menn til å styre dem. Men så kom bøndene seilende tilbake igjen med vikingskib; de brente gårder hvor de kunde. Da fór Harald vestover med hærskipene sine, og la under sig Orknøiene og Hjaltland (nu Shetland). Herefter reiste utvandrerne fra Norge helst til Island.

Den første nordmannen som fant frem til Island, var vikingen Naddodd; han blev drevet dit av stormen en gang han hadde tenkt sig til Færøiene (i 867?). En tid efter seilte Floke avsted. Han styrte efter solen og stjernene til han kom forbi Færøiene. Derpå slapp han løs tre ravner, og den siste av dem fløi foran skibet frem til Island. — Ellers var det den gang skikk i Europa å seile langsmed kystene; bare nordboerne vågde sig ut på selve verdenshavet.

23

På den tid levde i Sunnfjord odelsbonden Ingolv. Han hadde vært med på å drepe en mann; derfor blev han dømt til å fare fra Norge. Ingolv gjorde da et stort blót på gården sin i Sunnfjord for å få vite sin lagnad, og han uttydde svaret så, at Island skulde bli hans hjem for fremtiden. Siden seilte han vestover, med mange folk og alt sitt gods. Han hadde med sig høgsæte-stolpene sine hjemmefra. Da han fikk Island i sikte, kastet han dem i havet og bad gudene la dem drive dit hvor han skulde bosette sig. Han fant dem ikke igjen før det tredje året efter, og de lå da mange mil fra det stedet hvor han hadde kastet dem ut. Her bygde han så gården Reykjavik, som nu er den største byen på Island. Ingolv var Islands første landnåmsmann (ᚠ: en mann som tok land til eie). Kort tid efter flyttet Skallagrim fra Fjordene til Island; hans sønn Egil Skallagrimsson blev en berømt kjempe og den største skalden i sagatiden. —

Islendingene innrettet sig med lover omtrent som på Vestlandet i Norge. Hver sommer ved sankthans holdt de allting for hele øen.

Gange-Rolv.

Gange-Rolv var sønn av Ragnvald Mørejarl. Han drog tidlig ut i viking. Den gang brukte vikingene, når de kom seilende langs med kysten, å gå i land og røve kreaturer til mat (»strandhugg«). Harald hadde forbudt på det strengeste å gjøre slikt i Norge; men da Rolv engang seilte hjemover langsmed Norges kyst, gjorde han strandhugg likevel. Da lot Harald ham dømme fredløs, så som det var fastsatt i loven, — enda Rolv var sønn av hans gode venn. Sagaen forteller at Rolv siden seilte til Nordfrankrike. Der blev han høvding over en hel hær av danske og norske vikinger, og de herjet langt inn gjennom landet. For å få fred måtte den franske konge til slutt gjøre Rolv til jarl over en stor landsdel, som siden blev kaldt Normandi. — Normannerne i Normandi giftet sig med franske kvinner. Efterkommerne deres lærte derfor det franske mål; på dette målet diktet de kveder og fortalte sagaer, like ens som folket hjemme i Norden. Normannerne lærte av franskmennene å ride når de var i krig; de blev i eftertiden regnet med blandt de ypperste riddere i Europa. De hadde tatt i arv vikingenes utferdslust, og de la under sig Syditalia og England (1066).

Harald Hårfagre og sønnene hans.

Harald hadde flere koner og mange sønner. Sønnene likte ikke at han hadde satt jarler til å styre i somme av fylkene, — fordi de selv gjerne vilde være konger ²⁴ der, og de drepte Ragnvald Mjørejarl. Da Harald var 70 år, gjorde han derfor sønnene sine til konger over hver sin del av Norge. Men den fornemste av dem, Eirik Blodøks, tenkte han å gjøre til overkonge. Eirik var gift med Gunhild, den danske konges datter; hun var fager, men »ond og trollkyndig«, og hun lokket ham til å drepe flere av brødrene hans.

Håkon Adalsteinsfostre. (935—961). Da Harald Hårfagre var 70 år, fikk han sønnen Håkon. Denne gutten blev stor av vekst og meget lik faren. Harald sendte ham til sin venn kong Adalstein i England, så Eirik Blodøks ikke skulde få drepe ham. Der blev Håkon døpt og oplært i den kristne tro.

Da Harald Hårfagre var 80 år, gav han riket til Eirik Blodøks, og tre år efter døde han (933). Han blev hauglagt ved det nuværende Haugesund. I Trøndelag rådde den gang Sigurd Ladejarl; han sendte straks bud til Håkon i England og bad ham komme tilbake og ta riket. Adalstein gav Håkon folk og nogen skib og sverdet Kvernbit; med det kløvde Håkon en gang en kvernsten like inn til øiet

(?). Håkon seilte først til Trondheim og holdt ting med bøndene (på øiren ved Nidelva? Øreting). Der syntes alle at han var stor og fager, og de sa sig imellem at det var Harald Hårfagre som var blitt ung andre gangen. Håkon lovte dem, at om de nu vilde ta ham til konge, skulde de få igjen odels-retten til gårdene sine. Da slo de på skjoldene med sverdet og ropte alle mann: »Håkon skal være konge!« Men Eirik og Gunhild og sønnene deres rømte til Nordengland.

Håkon reiste fra fylke til fylke over hele Vestlandet, og alle steder lovte folket at de vilde rette sig efter Gulatingsloven. Hvert år ved sankthans skulde de beste menn i hvert fylke møte på Gula i Sogn og holde lagting for Gula lagdømme. Der gav de nye lover, og dømte i de trettene som ikke var blitt avgjort på fylkestingene. På samme måte vedtok bøndene i hele Trøndelag Frostatingsloven for Frosta lagdømme. På Østlandet gjaldt Eidsivatings-loven som før, i Eidsiva lagdømme. På fjell og høie nes langsmed kysten bygde Håkon varder av tre, så som han hadde lært det i Nordengland, og alle sjøbygdene på Vestlandet (og i Trøndelag?) delte han i skib-reder. Bøndene i hver skib-rede skulde holde et krigsskib ferdig med mannskap og niste. Når de så fremmede krigsskib ute i havskjærene, tendte de ild på nærmeste varde; straks efter stod den ene varden efter den andre i brand langs efter hele kysten, og på 7 dager nådde krigsbudet på den måten over hele landet.

Håkon var den første her i Norge som prøvde å kristne folket. Han møtte op på Frostatinget og bad trønderne ta den kristne tro. Men bondehøvdingen Åsbjørn fra Medalhus i Gauldal talte så kraftig imot at Håkon måtte la folket få tro på æsene som før.

Håkon Adalsteinsfostres død.

Eirik Blodøks falt i et slag i Nordengland. Da reiste Gunhild og sønnene hennes til den danske kongen, Harald Blåtann; han gav dem skib og folk, forat de skulde vinne Norge — for ham. Håkon seiret over Eiriks-sønnene to ganger; men i det siste slaget (på Stord) fikk han sin bane.

Eiriks-sønnene hadde den gang seks ganger så mange folk som Håkon. I fylkingen sin hadde de også brødrene Øyvind Skrøya og Alv Åskmann, som var veldige kjemper. — Håkon var lett å kjenne i nordmennenes fylking, fordi hans forgylte hjelm blinkte i solskinn. Derfor skjøt alle danene sine våben mot ham. Kongens skald, Øyvind Skaldespiller, tok da en hette og satte den over hjelmen på kongen. Da ropte Øyvind Skrøya høit: »Skjuler nordmennenes konge sig nu, eller har han rømt, eller hvor er gullhjelmen?« Håkon svarte: »Hold fram som du stevner, så skal du nok treffe nordmannakongen!« Dermed kastet han

skjoldet, grep Kvernbit med begge hendene og fór frem foran sine menn; ved siden av ham gikk den islandske kjempen Toralv Skolmsson, som bare var 18 år. Øyvind og Alv i danehæren gikk også frem, og de brølte som rasende stuter. Da de møtte Håkon, løftet han Kvernbit med begge hender og kløvde Øyvinds 26
hjelm og hode like ned i akslene. I det samme falt også Alv Askmann for Toralv. Danene snudde sig nu og tok på flukt, ned til skibene. Nordmennene satte efter; men da blev Håkon truffet av en pil i overarmen, og blodet var ikke til å stanse. Håkons menn bød sig til å føre liket hans til England og gravsette det i kristen jord (☩: på en kirkegård); men Håkon svarte: »Som en hedning har jeg levd, som en hedning bør jeg derfor legges i jorden.« Han blev hauglagt på Sæheim ved Bergen (961). Både vennene og uvennene hans sa at så god konge fikk de aldri mer. Han bærer tilnavnet »den gode«.

Eiriks-sønnene. Håkon Ladejarl.

26

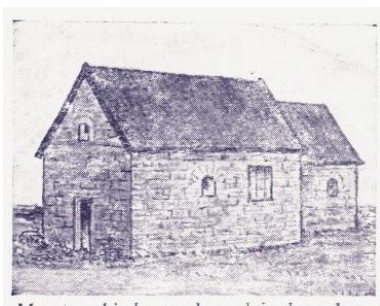
Efter Håkon den godes død fikk Eiriks-sønnene makten over Norge i 9 år; den mektigste hette Harald Gråfeld. Men så lokket Eiriks-sønnenes mor, Gunhild, dem til å brenne Sigurd Ladejarl inne, og da blev bøndene likeså sinte på dem som på deres far, Eirik Blødøks. — Sigurd Ladejarls sønn, Håkon Ladejarl, seilte straks efter ned til Danmark og gjorde sig godvenner med danekongen Harald Blåtann. Håkon og Harald Blåtann lokket Harald Gråfeld ned til Danmark og lot ham drepe. Derefter sendte danekongen Håkon nord til Norge og satte ham til å styre istedenfor Eiriks-sønnene. Nogen år senere var Håkon Ladejarl atter i Danmark, og Harald Blåtann tvang ham til å la sig døpe. Men da blev Håkon harm; han seilte fort hjem til Norge, blotet til gudene som før, og fra den dag betalte han ikke mer skatt til danekongen. — I de tider var der en sterk borg på øen Jom i Nordtyskland; der bodde jomsvikingene, de veldigste vikingene i hele Norden. Til dem vendte nu danekongen sig og fikk dem til å seile nordover til Norge med 60 store skib; de skulde ta landet fra Håkon jarl. Men Håkon møtte dem med en flåte i Hjørungavåg på Sunnmøre og vant. Siden blev Håkon overmodig; han hentet også til sig flere av bøndenes koner og døtre med makt. Derfor tok folket nu til å hate ham.

Olav Tryggvesson (995—1000).

26

Olav Tryggvesson var en sønnesønns sønn av Harald Hårfagre. Olavs far, Tryggve, var konge øst i Viken, og dronning Gunhild fikk sønnene sine til å snikmyrde ham der. Siden drog Eiriks-sønnene hjem til gården hans og vilde drepe dronningen hans også. Men hun rømte og gjemte sig på en holme i Randsfjorden; der blev Olav født. Året efter måtte hun igjen rømme med gutten, denne gangen øst gjennom skogene til Sverige. Senere fikk de »far« med et kjøbmannsskib som skulde til Holmgard; der var Olavs morbror en mektig mann. Men på Østersjøen kom vikinger og tok skibet; vikingene slo ihjel dem ombord som var gamle; de andre tok de med sig i land og solgte dem, til træler. Olav blev da skilt fra moren og byttet bort for en bukk, og derefter for en god trøie til en bonde i Estland. Så hendte det 6 år efter at Olavs morbror kom ridende i Estland med stort følge og skulde kreve skatt for kongen i Holmgard; han traff da til å få se Olav, som den gang var 9 år; han så på hans lyse hår og blå øine at han ikke var der fra landet, og han spurte om hans navn og slekt. Olav fortalte dette høit og greit. Da skjønte den fornemme mannen at Olav var hans søstersønn; han kjøpte ham fri og tok ham med sig til Holmgard.

27

Moster kirke er kanskje bygd av Olav Tryggvesson. Vinduene er høit oppe og små (det store vindu er satt til i den senere tid); kirken har runde buer (engelsk eller romansk stil, rundbuestil).

Olav opholdt sig hos morbroren sin i Holmgard til han var 18 år (?). Da fikk han sig 5 hærskip. Han var nu blitt en overmåte stor og vakker mann, hadde langt, silkegult hår og hvasse øine. I idretter var han flinkere enn nogen annen.

Han gikk utenbords på årene mens mennene hans rodde, og samtidig lekte han med tre lange kniver således at den ene alltid var i luften; han hugg like godt med begge hendene og skjøt med to kastespyd på én gang.

Olav fór siden i viking til England. Der blev han fører for en hær av norske, danske og svenske vikinger og rådde til slutt over næsten 400 vikingskib; den engelske konge måtte gi ham og mennene hans 26000 pund sølv (over 5 mill. kr.) forat de ikke skulde herje der mer. I England blev Olav kristen og »konfirmert«; det fortelles at den engelske kongen selv stod fadder til ham. Senere seilte Olav til Trøndelag i Norge, og bøndene der tok ham straks til konge. 28

I Gauldal i Trøndelag bodde den gang storbonden Orm Lyrja. Han var gift med Gudrun fra gården Lunde, og hun var så fager at folk kalte henne Lundesolen. Et par dager før Olav kom, hadde Håkon jarl sendt trælene sine for å hente Gudrun til ham. Orm blev da fælt harm; han sa til trælene at de ikke fikk Gudrun med og lot derefter hærpil gå rundt i hele bygden med det bud at alle skulde lete efter jarlen og prøve å drepe ham. Så måtte Håkon rømme. På Gaula lå is nettop da; der drev han hesten sin ut i en råk; men han lot kappen ligge igjen på iskanten, så folk skulde tro han var druknet. Siden lurte Håkon og hans træl Kark sig frem til gården Rimul; der bodde Tora, som før hadde vært kjæresten hans. Kark grov en dyp grøft inne i svinehuset; han og jarlen gikk ned i grøften, Tora la kvister over, skuffet møkk oppå der igjen, og til slutt jagde hun svinene inn.

Mens alt dette hendte, var det at Olav Tryggvesson kom seilende inn gjennom Trondheimsfjorden. Han gikk på land og holdt ting med bøndene; de blev straks glade i ham og tok ham til konge over Norge, som før er fortalt. Så fór de alle til Rimul og skulde lete efter jarlen. Olav steg til slutt op på en stor sten ved svinehuset og lovt gods og heder til den som drepte ham. Dette satt jarlen og Kark og hørte på nede i grøften. De hadde lys hos sig. Da sa jarlen: »Hvorfor blir du så blek, og stundom igjen svart som jord? Du vil vel ikke svike mig?« — »Nei,« svarte Kark. Om natten holdt de sig begge våkne, likesom den ene vilde passe på den andre. Men bortimot dag sovnet jarlen. Han skjøt benene og nakken under sig og skrek fælt. Da tok Kark en kniv av beltet sitt, skar hodet av ham og bar det til Olav; men Olav lot trælen henge.

Olav Tryggvesson kristner Norge.

28

Det var den katolske tro som Olav hadde lært å kjenne i England; de kristne den gang, likesom katolikkene enda, bad ikke bare til Gud, men enda mer til jomfru Maria og andre helegener, og de trodde at helgenene da vilde gå til Gud og be for dem. De trodde også at Kristus hadde satt inn paven i Rom til »stattholder« over alle de kristne på jorden. Om hedningene hadde de den mening at de, når de døde, kom til å brenne i helvete til evig tid, med kropp og sjel. Men i Norge var næsten alt folket hedninger enda. Derfor hadde Olav tatt med sig prester fra England; han vilde prøve å kristne landsmennene sine og dermed redde dem fra helvetes forferdelige ulykke. 29

Den del av Norge som Olav kristnet først, var Viken; for der fikk han litt hjelp av slektningene sine. Senere seilte han med mange menn vestover langsmed kysten; han holdt ting med bøndene i det ene fylket etter det andre og befalte dem å la sig døpe.

Kirker var ikke bygd enda. Så måtte prestene hans nøie sig med å sette op et kors ved tingplassen. Foran korset satte de et alterbord med forgylte alterbeger og helgenbilleder og mange brennende vokslys. Rundt alterbordet stod prestene i klær med vakre farver; de sang fagert om Gud og helgenene, de brente røkelse så det duftet lang vei. Alt dette var meget vakrere enn de stygge blotfestene som nordmennene før var vant til. Da folket nu også så at Olav hadde slik en god lykke, så trodde de at hans gud måtte være sterkere enn æsene, og de fleste lot sig døpe; de tok til å holde helg om søndagene, og de lot være å ete hestekjøtt. Men på vikingtog reiste de enda, og blodhevn brukte de omtrent som før.

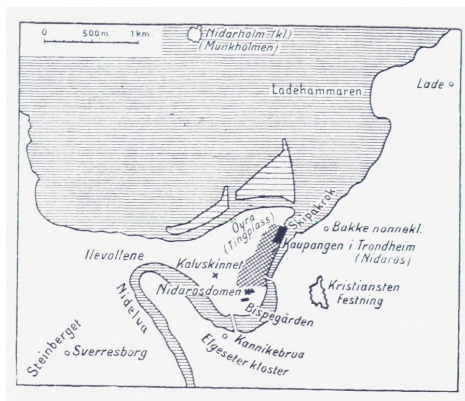
Da Olav møtte på Gulatinget, kom Erling Skjalgsson fra Sole dit. Erlings slekt var den mektigste på Vestlandet; den krevde at Olav skulde gifte søsteren sin bort til Erling. Olav gjorde det, og da satte bøndene inn i Gulatingsloven at alt folket der skulde være kristne.

En tid senere holdt Olav ting på Frosta for 8 fylker i Trøndelag; men bøndene møtte med full væbning, og han måtte love å blote sammen med dem så som Håkon den gode hadde gjort. Nogen tid efter (?) gjorde Olav et herlig julelag på Lade for storbøndene i de nærmeste bygdene. Men den andre gjestebudsdagen lot han mennene sine slå ring om stuen, og så sa han til storbøndene: »Jeg lovte dere nyss å blote; men da vil jeg ikke blote dyr eller usle træler; jeg vil blote de ypperste høvdinge i Trøndelag, de som nu er her tilstede!« Da valgte de heller å la sig døpe. Straks efter grunnla Olav Nidaros 30

(997). Siden måtte bøndene sette inn i Frostatingsloven at de alle skulde være kristne.

En bisp.

Nidaros. Det første anlegg. Byen ved år 1200.

Olav fikk kristendommen lovtatt også på Orknøiene, Færøiene, Island og Grønland; folk sa siden om ham at han hadde kristnet fem land.

Den gang Olav kristnet Vestlandet, var der på øen Selja, utenfor Nordfjord, nyss blitt funnet nogen menneskeben som lyste i mørke. Sagnet sa at det var levningene efter en hellig kongedatter, Sunniva, og følget hennes, som var kommet seilende til Selja fra Irland. Sunniva blev senere regnet som helgen for Vestlandet; de førte liket hennes til Bjorgvin (nu Bergen) og satte det på alteret i domkirken der.

Slaget ved Svold. Danekongen Svein Tjugeskjegg krevde å bli overkonge over Viken (og hele Norge) efter sin far, Harald Blåtann. På den tid var Sigríð Storråde enkedronning i Sverige. Olav Tryggvesson sendte nogen menn til henne og spurte om hun vilde bli konen hans; — da tenkte han han skulde få hjelp i Sverige mot danekongen. Siden møttes Olav og Sigríð ved Gøtaelv, og Olav bad henne bli kristen; men hun svarte nei. Da fór han op, slo henne med hansken sin i ansiktet og ropte: »Ikke vil jeg da ha dig til kone, ditt gamle rynkeskinn!« Men nu reiste Sigríð sig og sa: »Dette kan kanskje bli din død.«³¹ Dermed skiltes de. Kort efter giftet Sigríð sig med Svein danekonge. Senere kom Sveins søster Tyra til Norge, og Olav giftet sig med henne uten å spørre Svein.

Tyra hadde store rikdommer i Vendland (i Nordtyskland); da Olav hadde vært konge i Norge i 5 år, seilte han avsted med 60 langskib og skulde hente alt sammen. Han styrte selv Ormen lange, som var et overmåte stort skib. Ingen av mannskapet der skulde være over 60 år eller under 20. Einar Tambarskjelve var likevel bare 18 år; men så var han den sterkeste bueskytteren i Norge; han kunde med butt pil skyte gjennom en rå oksehud som hang ned fra en stang.

Sigríð Storråde nyttet da høvet til å hevne sig på Olav. Hun fikk sin mann, Svein danekonge, sin sønn, Olav sveakonge, og Håkon Ladejarls sønn, Eirik jarl, til å samle 80 krigsskib; med dem la de sig i elvemunningen (?) Svold. Da så Olav var på tilbakeveien fra Vendland og seilte forbi Svold med 11 skib, overfalt de ham, og han blev drept med næsten alle sine menn, år 1000.

Da Olav seilte fra Vendland, hadde han 60 skib. Det var fagert solskinn, men svak vind, så alle de mindre skibene seilte fra ham; bagefter kom han selv med bare 11 skib. — Fiendeflåten lå imens skjult ved Svold, og høvdingene stod oppe på en haug og så på hvordan skibene til Olav seilte fremom neset, ett for ett. Sist kom Ormen lange; dens forgylte dragehode skinte i solen vidt ut over havet. Da blev det stilt mellem de svenske og danske krigerne, og Eirik jarl sa: »Det skib passer for Olav; han er gjævere enn andre konger, som Ormen er gjævere enn andre skib!« Fiende-høvdingene gikk nu ombord, og flåten deres rodde frem. Olavs menn bandt da skibene hans sammen så de lå jevnside, som skikken var i

sjøslag. Olav selv stod i løftingen på Ormen, høi og stor; han hadde gull-lagt skjold, forgylt hjelm, og over brynjen en kort rød trøie.

Så blåste de i krigslurene og ropte hærskrig, og Svein og danene rodde frem mot Ormen, men de måtte snart tilbake. Derefter kom svenskene; men det gikk ikke bedre med dem. Eirik jarl hadde imens lagt skibene sine mot de ytterste av Olavs, og han ryddet dem, ett for ett. Til slutt lå bare Ormen igjen. Da la Eirik jarl også mot selve Ormen, og det blev en rasende kamp. 32

Einar Tambarskjelve stod med sin bue i krupperummet, midt på Ormen lange. Da tenkte han, at fikk han bare livet av Eirik jarl, kunde kanskje Olav seire enda. Han skjøt; men pilen traff styreknappen, rett over jarlens hode, og gikk inn like til skaftet. Han skjøt igjen; men den pilen gikk mellom siden og armen på jarlen, og tvert igjennem en tykk fjel. Da skrek jarlen hastig til en av sine beste skyttere: »Skyt du den store mannen i krupperummet på Ormen!« Mannen skjøt og traff Einars bue da han spente den tredje gangen. Den gikk av med et stort brak. Olav spurte: »Hvad brast så høit?« — »Norge av din hånd, herre konge!« svarte Einar. Olav sa: »Så stor brist er visst enda ikke skjedd, ta min bue og skyt med!« Med det samme Einar spente kongsbuen, trakk han den straks frem for odden av pilen, og han ropte: »For veik, for veik er kongens bue!« Så tok han skjold og sverd og forsvarte rummet sitt som en mann.

Enda en lang tid stred Olavs kjemper. De blev nedhugget én for én; men ingen vék. Til slutt stod bare 8 mann igjen. Da sprang Olav overbord og druknet, og hele fiende-hæren ropte seiers-rop. Olav blev bare 36 år gammel (?). Hele Norge sørget over ham, og dronning Tyra døde av sorg 8 dager efter slaget.

Vinland blir funnet.

32

Eirik Raude fra Jæren var bosatt på Island. Derfra seilte han til Grønland med alt sitt folk. Eirik Raudes sønn, Leiv, kom fra Grønland til Norge, om våren før slaget ved Svold; da fikk Olav Tryggvesson ham til å ta imot den kristne tro. Siden seilte Leiv vestover havet igjen. Han fikk hårdt vær, drev langt sydover og kom til et vakkert land som ingen før hadde hørt noget sikkert om. Der var meget laks i elvene, gresset stod grønt hele vinteren, og der vokste usådde hveteakrer og vin. Derfor kalte Leiv landet Vinland det gode (Nordamerika). Næste vår lastet han skibet sitt med tømmer, drog nordover til Grønland igjen og forkynte kristendommen der. Siden kalte folket ham Leiv den hepne (☉: heldige). I den følgende tid blev der gjort ikke så få ferder fra Grønland til

Vinland. Men reisen var så lang at mange av skibene aldri nådde frem; derfor blev veien dit glemt efter hvert. Olav Haraldsson den hellige (1016—1030). Olav ³³ var sønn av småkongen Harald Grenske i Vestfold og hans dronning Åsta. Da Harald Grenske var blitt innebrent i Sverige av Sigrid Storråde, giftet Åsta sig med småkongen Sigurd Syr (☿: svin) på Ringerike, og hos ham vokste Olav op; han blev sterk og breivoksen, hadde kvasse øine og rødt skjegg. Da Olav var 12 år gammel, seilte han i viking til Østersjøen for å hevne far sin. Derefter herjet han i Vesterlandene, like syd til Njörvasund (Gibraltar). En vinter var han i besøk i Normandi, og der lærte han den kristne tro.

Burgund stavkirke i Lærdal, fra o. 1150.

Stavkirkene er bygd av opreiste staver og har sval-ganger. De har sitt forbillede i rundbue-stilen. Der har vært o. 500.

Dører og stolper blev prydet med
utskjæringer.

Efter slaget ved Svold hadde Svein Tjugeskjegg, Olav sveakonge og Eirik jarl delt Norge mellom sig. Men Eirik jarl og Svein, bror hans, fikk styre hele landet. Siden la Svein Tjugeskjegg også England under sig. Efter Sveins død tok hans sønn Knut den mektige makten over England, og da måtte Eirik jarl i Norge seile til England med mennene sine for å hjelpe Knut. — Den gang da Olav fikk tidenden om dette, var han i Nordengland. Han seilte straks til Norge

med bare to skib; med dem vilde han prøve å vinne landet. Han gjestet mor sin på Ringerike og fikk folkehjelp og mange skib hos slektningene sine der. Om ikke lenge kom Svein jarl seilende østover mot Viken med en stor flåte fra Trøndelag og Vestlandet. Olav møtte ham ved Nesjar (Brunlanes) og vant etter en hård strid (1016). Derefter reiste Olav fra ting til ting, og overalt tok folket ham

3 — Lødøen: Norges historie.

til konge. — Straks etter bygde han Borg (nu Sarpsborg) til vern mot Sverige; der skulde folket i Viken ha tingplassen sin (Borgarting lagdømme). 34

På Oplandene hadde Olav Tryggvesson ikke rukket å forkynne kristendommen. Derfor fór Olav Haraldsson nordover der med 360 mann; han tvang bøndene til å bryte ned hovene sine, og de måtte bygge minst én kirke for hvert fylke i steden. På tingene hadde de før blotet til æsene; nu måtte de i steden holde drikkelag til ære for Kristus og Jomfru Maria. Alt dette tvang Olav dem til å sette inn i lovene; det blev siden kalt »St. Olavs lov«. Den gang rådde det 5 småkonger på Oplandene. De blev til slutt så harme på Olav at de holdt et møte på Ringsaker og rådslo om å drepe ham. Men om natten kom Olav roende til Ringsaker, slo ring om husene og fanget alle kongene. — Heller ikke i Trøndelag vilde bøndene slutte med å blote. Men så drepte Olav høvdingen deres, Ølve på Egge, og snart var det ikke en avdal eller ut-ø i Olavs rike hvor det fantes hedenske menn. Ølves enke blev gift med Kalv Arnesson fra Giske.

Olav den hellige og bondehøvdingene.

34

Den mektigste bondehøvdingen i Norge i Olavs dager var Erling Skjalgsson på Sole. Den gang han giftet sig med Olav Tryggvessons søster, hadde Olav Tryggvesson tilbudt ham å bli jarl; men Erling var for stolt til å ta imot et større navn enn forfedrene hans hadde hatt. I steden blev han den mektigste hersen i Norge; han rådde fra Lindesnes til Sogn, og folk kalte ham »rygekongen«. Erling var god mot trælene sine; han sa til dem hvor meget arbeid de skulde gjøre for hver dag, og når de var ferdige, lot han dem få arbeide mer til sig selv. På den måten kunde de kjøpe sig fri på et par år.

Åsbjørn Selsbane.

Erling Skjalgssons søster var gift med en bror til Tore Hund på Bjarkøy. De bodde på Trondenes på Hinnøy og hadde sønnen Åsbjørn. Da Åsbjørn var 18 år, døde faren. De første årene bakefter blev svære uår i Nordland. Åsbjørn hadde 35

så meget korn liggende at han greide sig i to år. Men det tredje året visste han ikke bedre råd enn at han med nogen mann seilte sydover til morbroren sin på Sole for å kjøpe korn. Erling mottok ham på det beste, og han måtte sette sig hos ham i høgsættet. Men kongen hadde forbudt folket der sør å selge korn. Derfor lot Erling ham dagen efter kjøpe korn av trælene sine; de var ikke pliktige til å lyde kongens bud. Åsbjørn fikk full last, han gav sig på veien nordover igjen og nådde om kvelden til kongsgården Avaldsnes på Karmøy. Der kom kongens årmann (☿: gårdsstyrer), Tore Sel, ned på bryggen med 60 mann og spurte hvor Åsbjørn hadde fått kornet. Åsbjørn fortalte det. Men da sa Tore at han ikke brydde sig om Erlings knep; han tok fra ham alt i hop, og til slutt tok han også det nye seilet til Åsbjørn og gav ham et gammelt i steden.

Åsbjørn kom vel hjem igjen til Trondenes, men gikk hele vinteren og pønsket på hevn over Tore Sel. Han eide et stort langskib. Næste vår gikk han ombord i det med sine menn og venner, 90 i alt, og seilte til Karmøy. Kong Olav var nettop da i gjestebud på Avaldsnes; Åsbjørn lurte sig inn i gangen utenfor gjestebuds-skålen. Døren stod åpen; kongen satt i høgsættet, og Tore Sel stod framfor kongens bord og skrøt av møtet sitt med Åsbjørn, til stor moro for alle. Da spurte én ved bordet: »Hvordan tok da han Åsbjørn alt dette?« — »Å, så tålelig i førstningen,« svarte Tore; »men da vi gikk med seilet, stod gråten i halsen på ham.« Men nu kunde Åsbjørn ikke styre sig lenger; han løp inn med draget sverd og hugg hodet av Tore, så blodet sprøitet ut over bordduken.

Kongen blev overmåde harm, og dømte at Åsbjørn skulde drepes, som det var fastsatt i loven. Erling Skjalgssons sønn, Skjalg, var den gang hos kongen. Han sprang med 12 mann i en båt og rodde om natten i største hast hjem til Sole. Erling sendte straks budstikken ut og samlet bøndene i fylket; søndagen efter, mens kongen var til kirke på Avaldsnes, stilte Erling sig med 1800 mann i to rader på begge sider av veien, helt inn til kirkedøren. Da kongen kom ut, blev enden den at han måtte gi Åsbjørn fri. Åsbjørn skulde bli kongens gårdsstyrer på Avaldsnes istedenfor Tore Sel; men Erling fór hjem igjen uten å si far vel til kongen.

Åsbjørn holdt frem med å trosse Olav, og han lot være å reise syd til Avaldsnes. En tid efter skjøt en av Olavs menn ham derfor ihjel med et spyd (»Selshevner«). Da Åsbjørns mor holdt gravøl over ham, tok hun spydet og gikk frem til far-

3*

broren hans, Tore Hund, og sa: »Hvis du vil fare åt som en mann, da får du
 skille dig ved dette spydet således at det står tvert gjennom Olav Digre (☿: 36

kongen)!« Og Tore tok imot spydet. Et par år efter drog Tore til Knut den mektige i England; Olav tok gården hans.

Da Knut den mektige hadde lagt England under sig, vilde han også vinne Norge tilbake. Han gav derfor store gaver til Erling Skjalgsson og de andre norske fylkeshøvdingene som var misnøide med kong Olav (f. eks. Tore Hund på Bjarkøy, Hårek av Tjøtta, Einar Tambarskjelve o. fl.), og til slutt var det bare få igjen i Norge som Olav kunde lite på. Da så Olav hadde rådd over landet i 12 år, kom Knut seilende hit op med 1 400 hærskip; han reiste fra ting til ting, bondehøvdingene og bøndene tok ham til konge, han satte Eirik jarls sønn Håkon til jarl over Norge, og så fór han til Danmark igjen.

Olav lå imens i Dramsfjorden. Derefter seilte han vestover med 13 skib. Ved Stavanger kom Erling Skjalgsson settende efter ham med mange skib. Olav la merke til at Erlings skib seilte langt foran de andre. Med én gang la Olav sig da til å vente bakom et høit nes (ved Utstein?); med det samme Erlings skib nådde frem, kringsatte Olav det med hele flåten sin. Erlings folk falt alle; enda stod han selv lenge i løftingen og verget sig. Da sa Olav: »Du setter ansiktet ditt imot mig idag.« Erling svarte: »Ansikt mot ansikt skal ørner hugges!« Til slutt gik Erling likevel inn på å bli Olavs mann på nytt; med hans hjelp kunde Olav ha vunnet landet tilbake. Men så sprang en av Olavs folk frem og kløvde Erlings hode. Da sa Olav: »Nu hugg du Norge av min hånd!«

Da Olav nådde nord til Sunnmøre, kom en stor bondehær seilende mot ham nordenfra; men sønnenfra kom Erling Skjalgssons sønner seilende med mange folk. Innerst på Sunnmøre gik Olav derfor i land; han satte ild på skibene sine, og drog østover fjellene og helt til Gardarike.

Slaget på Stiklestad.

37

Olav var i Gardarike bare ett år. Da kom han tilbake med en hær, gjennom Sverige og til Trøndelag, og vennene hans i Norge reiste ham i møte for å være med i hæren hans. Mellem dem var hans halvbror den 15-årige Harald, Sigurd Syrs sønn, med mange menn fra Oplandene. Også mange hedninger og stimenn (ᚢ: røvere) i de svenske skogene tilbød sig å slåss på hans side; men sagaen sier at bare de som lot sig døpe, fikk være med. »For nu må vi lite på Gud, og ikke på at vi har mange folk«, sa Olav.

Øverst i Verdal fikk Olav høre at Kalv Arneson fra Egge, Tore Hund fra Bjarkøy og Hårek av Tjøtta hadde samlet bøndene i fylkene sine og kom imot ham. På Stiklestad blev det da en hård kamp, og Olav falt, 29de juli 1030.

Kvelden før slaget la Olavs hær sig til å sove på marken, med skjoldene over sig. Kongen selv våkte lange stunder og bad til Gud. Da dagen rant, bad han islendingen Tormod Kolbrunarskald om å kvede en vise. Tormod satte sig op og sang det gamle Bjarkemål, så det hørtes over hele hæren:

Dagen er kommen,
hanen slår med vingene,
nu er tid for trælene
å trede til arbeid.

Våkner, venner, våkner,
ikke til vin og kvinner,
men heller til Hilds
harde lek.

Krigerne våknet da efter hvert; alle roste kvedet, og kongen gav skalden en tykk gullring. Da takket Tormod og sa: »Min bønn er det, gode konge, at du aldri lar mig skilles fra dig, i liv eller død.« Det lovte kongen.

Derefter holdt bispenn messe for hæren, og alle mann gikk til alters. Siden førte Olav folkene sine videre nedover dalen til Stiklestad. Da så de hvordan bøndenes hær kom imot dem; den var dobbelt så stor som Olavs. Tore Hund gikk fremom bøndenes merke og ropte: »Fram, fram, bondemenn!« Da skrek alle bøndene og gikk frem så fast de kunde. De forreste hugg med sverd, de som kom derefter, stakk med spyd; men alle som gikk bakefter, skjød med spyd og piler, eller kastet store stener. — Olavs hær ropte nu også sitt hærskrig: »Fram, fram, kristmenn, korsmenn, kongsmenn!« Dermed satte de utover skråningen og inn på bondehæren med slik makt at bøndene måtte tilbake, og somme sprang. Men bondehøvdingene og huskarene deres stod faste som fjell, og så søkte bøndene atter inn på kongshæren fra alle kanter.

Tor Folesson bar kongens merke høit på den forgylte stang; han fikk nu banesår; men med det samme støtte han merkestangen, så hårdt i jorden at den blev stående likevel. Tore Hund gikk i reinsdyr-kofte. Olav hugg til ham over akslene; men sverdet bet ikke. Da sa han til Bjørn Stallare: »Slå du til hunden, som jern ikke biter på!« Bjørn slo til Tore med øksehammeren. Men da kjørte Tore spydet sitt gjennom Bjørn og sa: »Slik dreper vi bjørn, nord i Finnmark!« Nu hugg en bonde til Olav med øksen sin ovenfor kneet. Olav kastet sverdet, hellet sig op til en sten og bad Gud hjelpe sig. Med det samme stakk Tore Hund til ham med spydet Selshevner; det gikk inn under brynjen på ham og op

38

gjennem underlivet. Straks efter fikk Olav også et øksehugg i halsen, og da falt han overende og døde. — Nu står alteret i Stiklestad kirke på det stedet.

Olav Haraldsson blir Norges landshelgen.

Før slaget på Stiklestad hadde Knut den mektige sagt til Einar Tambarskjelve at han kanskje skulde bli jarl over Norge; det samme hadde han lovt Kalv Arnesson. Men da Olav var fallen, satte Knut likevel Svein, sønnen sin, til konge (1030—1035). Svein var ung; derfor fikk Alfiva, moren hans, styre.

Om kvelden efter slaget på Stiklestad hadde bonden der på gården tatt Olavs lik, så ingen visste om det. En natt senere rodde han det til Nidaros og grov det ned i den høie sandbakken ved elvekanten (hvor domkirken nu står). Men så tok det til å bli meget snakk mellem folk om at Olav var en hellig mann, og allerede året efter måtte bonden på Stiklestad til Nidaros og grave Olavs lik op igjen. Alfiva og mange andre var til stede, og alle syntes at Olavs ansikt var like vakkert som før, og at håret og skjegget hans hadde vokset. Bispnen og alt folket dømte da at Olav var en sann helgen; han blev fra den dag landshelgen for Norge, og senere la de liket hans i et sølvskrin og satte det på høialteret i Trondheims domkirke. Fra Dublin til Holmgard blev bygd kirker til St. Olavs ære; ja like fra Italia og Grekenland kom det siden syke til Olavs-messen (29de juli), og når de bad ved St. Olavs grav, fikk de sin helse igjen. De gav store gaver til St. Olavs kirke. Derfor kunde erkebispnen senere bygge på den, så den blev den prektigste kirken i Norden (s. 53).

39

Magnus den gode (1035—1047). Da Olav den hellige blev felt på Stiklestad, var Magnus, sønnen hans, igjen i Gardarike. Men snart efter Stiklestad-slaget blev nordmennene leie av Svein og Alfiva og danskenes styre. De to mektigste norske bondehøvdingene, Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson, reiste da med mange menn gjennem Sverige til Gardarike for å hente tilbake Magnus, som dengang var 11 år. Alt folket i Norge tok ham straks til konge, 5 år efter slaget på Stiklestad; men Svein og Alfiva rømte til Danmark. Magnus blev senere så mild mot høvdingene at han fikk tilnavnet den gode.

Knut den mektige døde 1035, og noget senere døde de tre sønnene hans. Magnus seilte da med en flåte sydover til Danmark; han blev tatt til konge også over hele dette rike, og han giftet søsteren sin, Ulvhild, med hertugen av Saksen¹⁾. — Magnus satte Knut den mektiges søstersønn Svein Estridsson, til jarl over Danmark. Einar Tambarskjelve skjønte at Svein ikke var til å stole på, og han

sa: »For stor jarl, fostersønn.« Han fikk rett i det; for straks efter tok Svein kongsnavn over Danmark, og Magnus hadde ufred med ham alltid siden.

På sydsiden av Østersjøen rådde i de dagene det slaviske folk venderne. En uhyre mengde av dem drog på den tid nordover for å vinne nye bosteder (i Jylland). Magnus hadde bare sjetteparten så mange folk som de; men han gikk dem likevel kjekt i møte på Lyrskog hede, vest for Heidaby (ved Slesvig); han vant over dem aldeles og reddet dermed Danmark. Kvelden før slaget hærklædde Magnus's menn sig, og de lå om natten på marken med skjoldene over sig. Magnus, som da gikk i sitt tyvende år, var så spent på utfallet at han sov lite hele natten. Men bortimot dag drømte han at han så sin far, Hellig Olav, og han sa: »Vær ikke redd for hedningene, om de er mange. Jeg skal følge dig i slaget; gå bare frem når du hører min krigslur!« Denne drømmen fortalte Magnus til hærmennene sine, og alle blev glade. Det lysnet nu av dagen. Da syntes de at de hørte i luften lyden av kirkeklokker, og nordmennene mente de tydelig kunde kjenne igjen Hellig Olavs-klokken i Nidaros. Med det samme så de venderhæren hvordan den kom veltende frem vidt og bredt. Magnus lot straks blåse i krigsluren, og hele hæren hans løp bent imot hedningene. Han var selv foran i rød silkeskjorte, og han hadde sin fars øks Hel (☛: døden) i hånden. Snart måtte venderne på flukt; men 15 000 (?) lå igjen drepte. Samme vinter vant Magnus også et slag mot Svein, og året efter et nytt stort slag; fra da av trodde folk at det ikke nyttet å stride mot Magnus, fordi hans far alltid hjalp ham.

40

Harald Hardråde (1046—1066).

Harald Hardråde var sønn av Sigurd Syr og Åsta. Han blev over 3½ alen høy og kunde 8 idretter. 15 år gammel hadde han tigget sig lov til å være med sin halvbror, Hellig Olav, i slaget på Stiklestad; der fikk han svære sår. Siden rømte han østover Kjølen. Da kvad han:

Her fra skog til skog jeg
trasker med liten heder;
hvem vet dog om ikke med tiden
vide berømt jeg vorder!

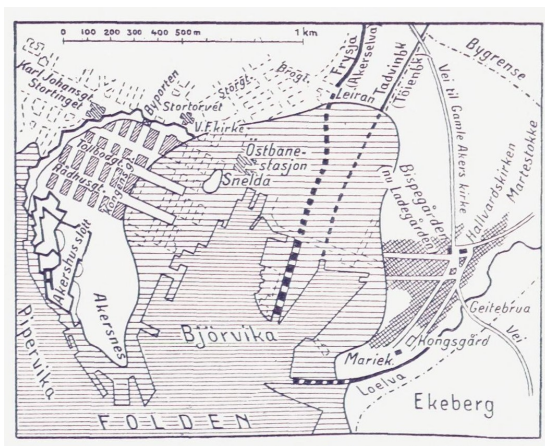
I de dagene var Myklegard (☛: Konstantinopel) den mest navngjetne byen i Europa. Mange vikinger brukte derfor å reise dit, gjennom Russland, og Harald Hardråde gav sig i lag med en slik flokk. Keiseren i Myklegard hadde da leid nogen vikinger fra Norden til å være livvakt for ham (væringene). Sagaen sier at Harald blev høvding over væringene; han fór i krig både til Sicilia,

Nordafrika, Lilleasia og Jorsalaland (nu Jødeland), og han vant 80 borger. Alt godset sendte han efter hvert til kongen i Holmgard, forat han skulde gjemme det for ham. Harald seilte derefter også selv til Holmgard; siden fór han hjem til Norge. Her gav han Magnus halvparten av skattene sine, og han fikk i steden det halve kongeriket. Året efter døde Magnus på Sjælland på et tog mot Svein, 1047. 41

Om Magnus's død forteller sagaen at han en natt drømte at han så far sin. Denne sa: »Hvad vil du velge nu, enten å følge mig, eller å bli verdens mektigste konge og gammel av år, men gjøre en forferdelig synd?« Magnus svarte: »Velg du, far!« — Få dager efter kjente Magnus at han måtte dø. Da sendte han bud til Svein og gav ham Danmark, men Harald Norge. Harald spurgte om hvor meget Magnus hadde igjen av gullet hans. Da svarte Magnus: »Se til skibsbordene, de er kranset med raske helter; dem har jeg gitt gullet, og de er blitt vennene mine i steden. En trofast venn er mer verd enn gull.« — Så snart Magnus var død, talte Harald Hardråde til hæren og bad dem om å følge ham mot Svein så de kunde undertvinge Danmark; men Einar Tambarskjelve svarte at han holdt det for en høiere plikt å følge sin fostersønns lik nord til Nidaros, og at han heller fulgte Magnus død enn nogen annen konge levende. — De sterke krigerne gråt da de likklædde den gode kongen. Høit i løftingen på kongsskibet la de ham, og så seilte hæren bakefter i sørgetog til Nidaros.

Efter Magnus's død blev Harald Hardråde enekonge. År efter år seilte han til Danmark og herjet; men han greide ikke å legge landet under sig igjen. Det er rimelig at det var i denne tiden han grunnla Oslo, innerst ved Folden (Oslofjorden, 1048?); derfra var det lett å overfalle Danmark.

På Harald Hardrådes tid levde Hallvard fra Lier, en søsterdattersønn av Hellig Olavs mor Åsta. En gang skulde Hallvard hjelpe en flyktende kvinne over Dramsfjorden. Men nogen menn som forfulgte kvinnen, felte ham med sine pileskudd, bandt en sten om halsen hans og kastet ham i sjøen. Nogen tid senere blev liket funnet flytende med stenen i. Dette regnet folket for et »jærtegn«, og Harald Hardråde fikk da Hallvard kåret til helgen for Østlandet og satte liket hans på alteret i St. Hallvards kirke i Oslo. — Oslo byvåben viser oss St. Hallvard, med de tre pilene i den ene hånden og stenen i den andre. 42

Kristiania ved 1650. Oslo ved 1200.

Oslo bysegl.

Harald var streng mot bondehøvdingene i Norge, like ens som hans halvbror Olav den hellige hadde vært; det var derav han fikk tilnavnet Hardråde. — Einar Tambarskjelve, som da nærmet sig de 70 år, møtte stadig op når Harald holdt ting i Trøndelag, og han var ikke redd for å si kongen imot. En gang vilde Harald prøve Einar, og sendte nogen danske menn til ham med gaver som de skulde si var fra Svein danekonge. Men da sa Einar: »Vel vet vi alle at Harald

ikke er min venn; men kommer dere daner med en krigshær mot Norge, da skal jeg og alle mine menn være de første til å verge landet med sverd i hånd.« Likevel snikmyrdet kongen ham kort tid etter.

Kongen og Einar hadde den gang avtalt et forliksmøte i kongens tingstue i Nidaros, og Einar møtte frem med 600 mann. Han satte sønnen Eindride og alt folket igjen ute, og gikk alene inn. Men kongen og mennene hans hadde lagt over ljoren, så det var mørkt i stuen; de begynte straks å hugge og stikke. Da skrek Einar: »Kvast biter kongens hunder!« Eindride styrtet inn; men både han og faren blev drept. Så kom Harald Hardråde ut; Einars folk var uten høvding, og ⁴³ de lot ham få seile utover fjorden. (B. B.: Bergljot).

Da Harald Hardråde hadde vært konge i 20 år, seilte han over Nordsjøen med 100 store skib for å overfalle England fra nord. Samtidig angrep Vilhelm Erobreren i syd med normannerne fra Frankrike. En dag det var varmt vær, gikk nordmennene inn i landet, uten brynjer. De nådde frem til Stanford bro. Da kom den engelske konge uventet over dem med en stor overmakt, og Harald og næsten hele hæren blev nedhugget. Men Vilhelm Erobreren vant over engelskmennene 19 dager senere (i Sydengland), og han tok landet, 1066.

Olav Kyrre (1066—1093). Olav Kyrre, Harald Hardrådes sønn, seilte hjem til Norge igjen med levningene av hæren. Siden styrte han landet i 27 år, og han førte ikke krig en eneste gang; derfor kaldte folket ham Kyrre (ᚢ: den rolige).

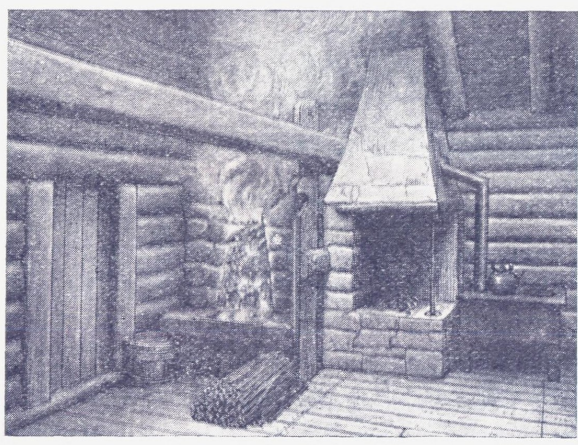
Olav lot legge sten-eller plankegulv i stuene på kongsgården. Han flyttet også høgsætet sitt fra den nordre langbenken bort til den innerste tverrveggen, og han tok bort langilden i midten av stuen, og satte op en stenovn i steden borte i hjørnet ved kovedøren.

Denne stenovnen var kan hende et slags peis (eller en kamin). Eller også var det en røikovn med tykk stenmur på sidene; i ethvert fall kom røikovner i bruk i Norge omtrent ved de tider. Røikovnen la de full med ved om vintermorgen og tendte ild på. Stenveggene i ovnen blev da så varme, at de holdt stuen varm like til non (kl. 3—5); da maatte folket atter ilde op. Røikovnen trengte ikke saa meget ved som langilden. På Vestlandet, der det er lite ved, tok de derfor til å bruke røikovner i stuene sine.

Peisen trenger meget ved. Men fordi den kan ha en lang peispipe, gjorde den det lett vint for folk å bygge stuene sine med flere etasjer. Fra o. 1500 blev det efter hvert skikk i de skogrike østlandsbygdene å bo i slike to-etasjes peisestuer. — I de par siste hundreår har malmovner kommet i bruk.

I Olav Kyrres dager kom flere utenlandske skikker på moten i Norge. Når kongen satt i høgsættet sitt på tverrpallen, bar han til høitid en bred gullring rundt hodet. På begge sider satt de fornemste mennene hans. De var klædd i kostbare kjoler av silke og skarlagen, med praktfulle farver; de hadde gullringer om leggene og gullspenner i skoene. Hver mann hadde et gyllent drikkebeger fremfor sig på bordet, istedenfor de gamle drikkehorn; foran bordet stod skutilsvener og vartet op, og hos hver fornem mann stod en kjertesvenn og holdt et tendt lys. Efter måltidet var det også nu sagafortelling og gammen omtrent som i tidligere dager.

44

Stue fra Sogn (o. 1850). Til venstre kovedøren; til venstre for den igjen var stuedøren. — I hjørnet en røikovn. Når de fyrte op i den, måtte stuedøren alltid være åpen for trekkens skyld, og de måtte ha en vannbøtte stående, så de kunde dempe ilden om den truet med å tende taket. Mellem røikovnen og peisen ser vi beten (slinden); den hindrer de to langveggene fra å gli utover.

Mens Olav Kyrre var konge, sluttet de norske storbøndene mer og mer å fare i viking. I steden kjøpte de sammen tørrfisk smør, skinn o. l. hver fra sine bygder; så lastet de varene ombord i skib og seilte til London, Dublin, Havre eller andre byer utenlands; der byttet de til sig stasklær, våben m.m.

På markeds plassene i Norge begynte da flere og flere å bygge sig hus og handle hele året. Det var rimeligvis på en sådan markeds plass at Olav Kyrre grunnla byen Bjørgvin (ϡ: Bergen, 1072?). Dit seilte Nordlands-jektene senere

med fisk to ganger om sommeren (1ste og 2net stevne), og utenlandske skipper kom seilende og byttet fisken til sig. Snart blev Bjørgvin på den måten den rikeste byen i Norge. — Inntil nu hadde bispene i Norge flyttet om fra bygd til bygd. Men så opprettet Olav Kyrre tre faste bispedømmer for Norge: Nidaros, Oslo og Bjørgvin. Byene var forresten små den gang; ofte hadde de bare én trang gate, med noen lave røikstuer på begge sider. — I julen og andre høitider var det skikk at mennene kom sammen en aften hos hver (»gilder«). De hadde da øl med sig, som de satt og drakk; når de blev fulle, sloss de. Olav Kyrre påbød da at også konene skulde være med i disse lagene og passe mennene sine (?). I hver by blev det nu bygd minst én gildestue til å ha gildene i; dersom en av gildebrødrene blev syk, eller huset hans brente e. l., da skulde de andre gildebrødrene hjelpe ham. Siden blev det så at kjøbmennene hadde sin gildeskåle, skredderne sin (kjøbmanns-gilde, skredderlaug, osv.). — Også i de folkerikeste bygdene på landet var det gilde-skåler.

Helt fra kristendommens første tider hadde paven og prestene skrevet alle brevene sine på latin. Efter hvert som landene i Europa blev kristne, fikk de derfor samtidig latin til skriftmål. I England derimot skrev prestene også på angelsaksisk. Fordi de første kristne prestene i Norge var engelskmenn, tok de snart til å skrive gammelnorsk, jamsides med latin, efter engelsk mønster, rimeligvis i Olav Kyrres dager. I Danmark og Sverige derimod blev det brukt bare latin enda et par hundre år.

Omtrent på denne tid levde den islandske prest Are den frode (3: lærde). Han skrev på gammelnorsk sin *Islendingabok* og en nu tapt *Konungabok*, hvor han greide ut om årstallene i Islands og Norges eldste historie.

Magnus Berrføtt (1093—1103). Magnus Berrføtt, Olav Kyrres sønn, var stor og sterk og likte best å være ute i hærferd likesom Harald Hardråde. Han seilte til Vesterlandene med en krigsflåte, og fra da av måtte Suderøiene (3: Hebridene) og Man utrede skatt hvert år til Norges konge. Siden klædde han sig som skottene i kort kjole uten bukser, og det var av det han fikk tilnavnet Berrføtt. Når vennene hans advarte ham mot å våge sig for langt frem i striden, svarte han: »En konge skal trakte efter å bli berømt, og ikke efter å leve lenge!« Da han hadde vært konge i 10 år, seilte han igjen til Vesterlandene med en hær. Han tok Dublin. Men en gang senere, da han var på tilbakeveien til skibene sine med hæren og gikk over noen myrer, kom irerne uventet over ham med stor overmakt. Han fikk et hugg over halsen av en irsk øks og falt (1103).

I Magnus Berrføtts tid blev den danske konge Knut Danmarks landshelgen (Knut den hellige).

Den katolske kirkes makt vokser.

Inntil omtrent 1050 hadde keiserne og kongene i Europa rådd over bispene nogenlunde likedan som over de andre stormennene. Men så blev den myndige Gregor 7 pave i Olav Kyrres tid. Han krevde at fra da av skulde bispene og prestene med paven i spissen ha fullt selvstyre og ikke lenger behøve å lyde keiserne og kongene:

1. Paven skulde bl. a. velges av kardinalene (☩: de fornemste bispene og prestene, særlig i Italia).

2. Bispene skulde velges av prestene i bispekirken (☩: korbrødrene, domkapitlet).

3. Prestene skulde ikke ha lov til å gifte sig; de skulde hele sitt liv arbeide bare for kirkens beste.

Var det så en konge eller keiser som ikke styrte slik som pave Gregor 7 vilde, da satte Gregor ham i bann (☩: støtte ham ut av den kristne kirke og forbød undersåttene hans å lyde ham, inntil han igjen forlikte sig med paven).

Om klostrene.

Helt fra kristendommens første tider hadde folk trodd, at når en mann bodde sammen med bare gode mennesker, var det lettere for ham å være gudfryktig. I mange byer og bygder næsten i hele Europa hadde de derfor bygd op store bygninger som kaltes klostre; hvert kloster blev styrt av en kloster-forstander (abbed, prior). Når så en mann fikk sterk hug til å leve gudfryktig, kunde han gå til et kloster og be kloster-forstanderen om å få være der resten av sin levetid. Han måtte da love at han skulde la være å gifte sig, og gjøre alt som kloster-forstanderen påla ham. Så fikk han kanskje et lite værelse for sig selv (en celle), det blev sydd en drakt til ham, av det slag som blev brukt i klosteret, og han kaltes fra da av en munk. I klostrene ute i Europa kunde det bo flere hundre munk. De leste bøkker, skrev av bøker, stelte med trærne i klosterhaven. Også for kvinner var der klostre (nonner, nonneklostre). — I Norge blev det første klosteret bygd i Magnus Berrføtts tid (på Nidarholm). Senere kom Munkeliv ved Bergen, Hovedøens kloster o. fl. Munkenes tall i de norske klostrene var sjelden over 20. — Klostrene hadde nogen gjesterum for reisende folk (pilegrimer, kjøbmenn (o. a.). I de bygder der det ingen kloster var, fikk kloster-forstanderen i stand herberger for de reisende, især langs med pilegrimsveiene nord til Nidaros (f. eks. Stenhuset på Gran, Hadeland). Klostrene stod bare under paven. Enda mer enn bispene og prestene var munkene hans lydige tjenere rundt om i landene.

47

Om korstogene. Gjennem hele middelalderen hadde det vært skikk mellem de kristne å gjøre pilegrimsferder (eller valfarter) til Det hellige land. Pilegrimene bad til Gud på de steder der Jesus hadde levd, og de trodde at Gud hørte bedre efter bønnene deres der enn hjemme. Men så la tyrkerne Det hellige land under sig, og de for stygt frem mot pilegrimene. Da holdt en av paven et stort kirkemøte i Sydfrankrike, og han fikk Europas ypperste riddere til å dra avsted for å jage vekk tyrkene (korstogene 1096—1290). Krigerne festet et rødt kors på den høire skulderen; derfor blev de kalt korsfarere. Pavenes mening var nok den at korstogene skulde skaffe dem makt også i Østerlandene.

Sigurd Jorsalfar og Øystein (1103—1130). Da Magnus Berrføtt var falt, seilte Sigurd, sønnen hans, tilbake fra Irland til Norge med krigsflåten. Derefter tok han og hans bror Øystein styret i landet. På den tid hadde korstogene nettop begynt ute i Europa, og mange nordmenn fikk lyst til å gjøre et korstog, de også. Enden blev da at den 17 år gamle kong Sigurd seilte avsted med 60 skib og 10 000 mann. Siden blev han kalt Sigurd Jorsalfar.

Sigurd seilte først til England, og så langs med Frankrike, og Spania. Nogen år før hadde normannerne fra Frankrike tatt Sicilia og Sydditalia; hos dem var Sigurd i gjestebud om vinteren. Derfra seilte han til Akre, og så fór han over land til Jerusalem. Kongen i Jerusalem, Balduin, holdt mange gjestebud for kong Sigurd, og fulgte ham selv til Jesu grav og Golgata; han gav ham en liten flis av Jesu kors og mange andre kostbarheter. — Siden vilde Sigurd gjeste Myklegard. Da han kom til Dardaneller-sundet, stanste han, enda det var god vind. Men så fikk han sidevind, og da lot han skibene sine seile, det ene efter det andre nær land. Og folk stod på stranden og »gapte« på de forgylte dragehoder og de purpurrøde silkeseil, som skinte i solen. I Myklegard lot den greske keiseren⁴⁸ bre purpurrødt silkeklæde utover veien fra landgangen til Gullporten; denne porten blev ellers bare åpnet for keiseren, når han kom tilbake fra hærferd og hadde vunnet; men nu fikk også Sigurd gjøre sitt inntog gjennem den. Foran Sigurds tog gikk spillemenn. Han bød folkene sine å sitte stolte på hestene, og ikke vise nogen forundring over all stasen. Keiseren fikk store tanker om Sigurds makt, han holdt store gjestebud for ham og gav ham kostbare gaver. — Mange av nordmennene hadde tatt tjeneste i Jorsaland og hos keiseren. Nu gav Sigurd alle skibene sine til keiseren; det forgylte dragehodet på Sigurds skib satte keiseren op på tårnkuppelen på Sofiakirken. Så fór Sigurd hjem den gamle handelsveien langs med Donau til Bayern, og derfra til Danmark. En bror av den danske kongen forærte ham et skib, og på det seilte han tilbake til Norge.

Alle sa at ingen hadde gjort en mer ærerik ferd. — I 1290 drev tyrkene de kristne helt bort fra Det hellige land igjen. Dermed sluttet korstogene.

Mens Sigurd var på korstog, hadde Øystein, bror hans, styrt hjemme. — Veien fra Østlandet og til Trøndelag gikk i de dager over Dovre, efter en lang og naken fjelldal. Der var så langt over at de reisende måtte ligge ute natt efter natt; kom det så uvær, frøs de fælt. Derfor bygde Øystein et par fjellstuer på Dovre. — I Nordland reiste folk hver vinter til Lofotøiene og skulde fiske torsk; om kvelden hvelvet de båtene sine oppe på stranden, og de sov under dem i vinterkulden. Men nu bygde Øystein rorboder for fiskerne. — Da folket i Jemtland hørte om hvor godt han styrte, bad de om at bygdene deres igjen måtte få høre til Norge, og slik vant Øystein denne landsdelen tilbake.

Kong Øystein.

Bispene og prestene i Norge hadde den gang små inntekter. Men da så Sigurd Jorsalfar kom tilbake fra sitt tog, bestemte han og Øystein at bøndene for eftertiden skulde betale tiende til kirken for hvert år (hvert tiende kornband, hver tiende kalv, hver tiende tørrfisk; bispene fikk $\frac{1}{4}$, presten $\frac{1}{4}$, kirkebygningen $\frac{1}{4}$, de fattige $\frac{1}{4}$). Nu varte det ikke lenge før den norske kirke blev rik. — Nogen år efter døde Øystein, og sagaen sier at siden Magnus den godes død hadde det ikke stått så mange sorgfulle menn ved nogen norsk konges grav. Sigurd Jorsalfar oprettet Stavanger bispedømme. I sine siste leveår blev han tungsindig og ofte helt vanvittig. Han døde 1130.

Borgerkrigene.

Kort før Sigurd Jorsalfar døde, kom det til Norge en irsk mann, Harald Gille, og sa han var sønn av Magnus Berrføtt. Han «beviste» at dette var sant, på den måten at han gikk på gloende jern i Sems kirke (?) ved Tunsberg (jernbyrd). Først var han da oppe en hel natt og fastet og bad. Næste morgen la de 9 gloende plogjern på kirkegulvet; en bisp på hver side leide ham, de andre bispene og prestene messet, og så gikk han barbent over jernene. Derpå satte de bind om føttene hans og la ham i en seng. Tre dager efter tok de bindet av. Da var føttene uskadde, og nu trodde Sigurd Jorsalfar at Gud hadde dømt at Harald Gille var bror hans.

Da Sigurd Jorsalfar døde, blev hans 15 år gamle sønn Magnus konge. Men Harald Gille krevde å bli konge han også; for slik var lovene dengang. Det blev da krig mellom Magnus og Harald Gille; dermed begynte borgerkrigenes tid, som varte i 110 år (1130—1240).

Harald Gille hadde fått stormennene i Norge til å tro, at når bare han blev konge, skulde de få styre som de selv vilde i fylkene sine. Derfor hjalp de ham. De fanget Magnus i Bergen; Harald lot trælene sine stikke ut øinene på ham, de hugg den ene foten av ham, og så satte Harald ham inn i klosteret på Nidarholm (Munkholmen).

Men året efter kom Sigurd Slembe til Norge; også han var fra Vesterhavsoiene, og han sa han var en sønn av Magnus Berrføtt. En natt da Harald Gille lå og sov (i Bergen), lurte Sigurd sig inn og drepte ham. Derefter hentet han Magnus Blinde ut av klosteret, og de to prøvde nu å legge landet under sig.

4 — Lødøen: Norges historie.

Da tok stormennene Harald Gilles unge sønner til konger, og krigsflåten deres møtte Magnus Blindes og Sigurd Slembes flåte ved Holmengrå (utenfor Dynekilen). Magnus falt. Sigurd Slembe blev fanget; de knuste armene og benene på ham, og derefter pisket de huden hans av. Men han var hele tiden rolig og sang en salme. Så slo de ryggen av på ham, hengte ham og hugg hodet av. — Nogen år senere begynte Harald Gilles sønner å føre krig sig imellem; de blev drept den ene efter den andre. — Derefter blev den 14-årige Håkon Herdebrei konge; han var sønnesønn av Harald Gille. Men han blev drept av lendermannen Erling Skakke (i slaget ved Sekken i Romsdalsfjord, 1162).

Sveriges merkeligste konge på denne tid, Erik den hellige, gjorde et korstog til Finnland, og litt efter hvert la svenskene hele dette landet under sig. Senere en gang, mens han hørte messe i Uppsala kirke, kom nogen uvenner og tok ham

50

til fange og drepte ham. Men siden regnet bispene og folket ham for landshelgen i Sverige.

Den katolske kirkes makt vokser også i Norge.

I Norge hadde de katolske bispene og prestene vært ivrige til å lære folket den kristne tro. I hvert av bispedømmene hadde bispen en skole hvor han lærte op prester (i Nidaros, Bjørgvin, Stavanger og Oslo), og i bygdene og byene gikk prestene rundt og hjalp foreldrene (og fadderne) med å lære barna trosbekjennelsen, fadervår og mariabønnen utenat (på latin og gammelnorsk). Barna skulde kunne dette senest når de var 15 år. Også munkene i klostrene holdt skole, mest for stormannssønner. Og prester og munk var med og leste bønnene sine når et barn skulde døpes, når nogen skulde gifte sig, når nogen skulde begraves; de leste bønner over havet, så det skulde bli rikt fiske, over jorden, så den skulde gi meget høi og korn, over de syke kreaturer, så de skulde bli friske igjen. Alt dette gjorde at folket fikk stor tiltro til de katolske prestene og munkene.

De norske bispene hadde helt til borgerkrigenes tid måttet lystre landets konge. Men så sendte paven den vennesele kardinal Nikolaus hit op (1152), midt under borgerkrigene. Harald Gilles sønner, som den gang var konger, kalte da sammen et riksmøte i Nidaros. Der satte kardinalen inn bispen i Nidaros til erkebisp over Norgesvelde (Norge, Island, Grønland, Færøiene, Suderøiene og Man). Dermed hadde de norske bispene fått sin egen høvding, som kunde passe på å gjøre også dem fri fra kongenes overherredømme så snart han fant høve til det. — Samtidig blev Hamar bispedømme opprettet.

51

Kardinal Nikolaus fikk også nordmennene til å gå inn på at de for eftertiden skulde betale skatt til paven for hvert år (peterspengene). Og han fikk dem til å sette inn i lovene at hvem som vilde, herefter kunde få gi 1/10—1/4 av gårdene sine til kirker og kloster. Folk trodde nemlig i de tidene, at når en døde, kom sjelen først i »skjærsilden«. Der skulde den pines for sine synder. Men hadde han før sin død gitt gårdparter som sjelegave til prester og munk, da leste de bønner for ham, så sjelen hans slapp fortære inn i himmerike. Herefter blev det derfor skikk å gi slike gaver, især når folk lå på sitt siste.

Efter hvert som kirkene og klostrene fikk større eiendommer, blev de også brukt af folket som et slags banker. Når en bonde trengte penger, kunde han låne av dem rentefritt og sette gården sin i pant. Hendte det så at han ikke greide å betale, da tok de gården hans. Men han fikk bruke gården som før, mot å betale jordleie for hvert år (han blev leilending). Efter et par hundre års forløp

hadde kirken og klostrene i Norge fått makten over kanskje 1/3 av alt jordegodset.

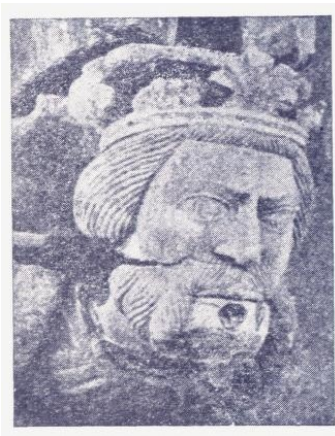
Også etter riksmøtet i Nidaros var det Norges konger som kåret nye bisper i Norge. Men så blev den evnerike Øystein erkebisp. Han satte sig fore at han vilde gjøre de norske bispene fri fra kongenes makt, slik som bispene ute i Europa nu var blitt det. I de dager var Erling Skakke fra Sunnhordland den mektigste lendermann i Norge; han var gift med Sigurd Jorsalfars datter og hadde med henne sønnen Magnus. Erling (og stormennene) hadde fått Magnus tatt til konge på Øreting (etter Håkon Herdebrei); men

4*

dette var imot Norges gamle lover, fordi Magnus bare var dattersønn av en konge. Erling ønskede derfor at erkebisen skulde krone Magnus og dermed gjøre hans kongedømme mer lovlig i folkets øine. Erkebisen og Erling holdt da et stort høvdingmøte i Bergen (1164), og der kronte erkebisen den da 8-årige Magnus til konge; det var den første kongekroning i Norge. Men til lønn for dette måtte Erling Skakke gå inn på at de nye bispene i Norge for eftertiden skulde velges av kor-brødrene i bispekirken, således som pave Gregor 7 hadde krevd det. Erkebisen skulde ha rett til å kreve inn større skatter enn før, og han skulde også være tilsynsmann over selve kongen. Dermed var de norske bispene blitt fri fra kongens overmakt; men disse avtalene blev omgjort igjen snart efter av kong Sverre.

52

Sverre Sigurdsson (1177—1202). Sagaen forteller at Sverre blev født i Bergen (?). Men han vokste op på Færøiene hos en bisp. Han blev kortbent og breivoksen, og hadde skarpe øine. Omtrent alle hærmen i de tidene brukte å drikke sig fulle så ofte de kunde. Sverre derimot drakk aldri så meget at han mistet vettet, sier sagaen, og han er den mest evnerike av alle Norges konger.

Sverre Sigurdsson (?).

Først gikk Sverre i prestelære på Færøiene. Han tenkte allerede da på å bli en mektig mann, og en dag sa han til mor sin: »Er du ikke glad nu da jeg snart er prest og nok også med tiden skal bli bisp?« Men hun tok til å gråte og sa: »Du er født til noget høiere; din far var Harald Gilles sønn!« Da blev Sverre meget tankefull. Snart efter reiste han til Norge. Der opholdt han sig ofte mellem Erling Skakkes og Magnus's hirdmenn, og han fikk nøie greie på uvennene deres rundt om i landet. Men han syntes det var umulig å ta riket fra Magnus og Erling; derfor vilde han ikke være i Norge lenger, og han drog til Vermland. Den gang var der i Norge en flokk krigsmenn som kaltes birkebeinene. De hadde kjempet mot Magnus og Erling Skakke i mange år og var blitt så fattige at de brukte sko av bjørke-never; derav hadde de fått sitt navn. Så var kongen deres blitt drept i slaget på Ré ved Tunsberg, og nu kom de efter Sverre til Vermland og vilde velge ham til konge i steden. Sverre sa først nei, for de var nogen fæle røvere, og ikke flere enn 70 mann. Men så truet de med å drepe ham, og da valgte han heller å bli konge over dem. I de første to årene vanket Sverre og birkebeinene fredløse om i Norge fra bygd til bygd. De kom ofte i den ytterste nød (f. eks. en gang på Vossefjellene). Men da brukte Sverre å holde en tale for dem, og når de så bare gjorde som han sa, greide de sig. — De drepte Erling Skakke i et slag ved Nidaros (på Kalvskinnet)⁵³; siden drepte de også Magnus i sjøslaget ved Fimreite i Sogn, 1184. Dermed hadde Sverre lagt Norge under sig. Birkebeinene, som før hadde vært bare fattige landstrykere, fikk nu

53

54

gode gårder og rike giftermål. Men folk sa også at det aldri hadde vært likere krigere i Norge.

Begynnelsen til Trondheims domkirke var gjort av Magnus den gode, som hadde bygd en trekirke der hans fars lik hadde stått det første året. Olav Kyrre hadde i steden bygd en kirke av blågrå klebersten, med runde buer. Men i erkebisp Øysteins tid hadde de i Normandi tatt til å bygge kirker med spisse buer. Så snart Øystein var blitt erkebisp over Norgesvelde, gikk han i gang med å bygge i Nidaros en overmåte stor kirke med sådanne spisse buer, for Hellig Olavs lik, og han gjorde Olav Kyrres kirke til kor i den. Den blev hans livs storverk.

Sverres hårdeste strid.

Sverre påstod at han i grunnen var innsatt til konge av Gud selv; han var konge »av Guds nåde«. Derfor regnet han det for sin plikt å passe på så fattigfolk i landet ikke led urett. Hittil hadde omtrent de samme lendermannsslektene styrt over fylkene, helt fra Harald Hårfagres tid av, og de hadde faret frem mot småbøndene som de vilde. Men nu innsatte Sverre sysselmenn til å styre, i flere fylker; han innsatte også 2—3 lagmenn til øverste dommere i hvert lagdømme, og de skulde passe på i kongens sted så der blev faret rettferdig frem

mot småfolket. Lendermanns-slektene fikk således herefter meget mindre makt enn før; men det regnet de som en hevn fra Sverre, fordi de hadde hjulpet Magnus Erlingsson, og de blev Sverres fiender enda mer enn tidligere.

Til bispene sa Sverre at han ikke kunde la dem få beholde den store makt som Erling Skakke hadde gitt dem. Derfor fikk Sverre også bispene imot sig. Da så erkebisp Øystein døde, rømte Øysteins eftermann på erkebispestolen til Danmark og lyste derfra bann over Sverre. Samtidig begynte lendermanns-slektene krig mot Sverre, og de fikk med sig almuen hver i sine fylker, særlig på Østlandet. Lederen for oprøret var bispen i Oslo, Nikolaus Arnesson (fra Stovrheim i Nordfjord); derfor blev de kalt baglerne (☉: bispevennene).

Vanlige folk hadde i de dagene stor tiltro til bispene og paven; endog mange birkebeiner fryktet for at Gud vilde la dem bli fordømt, fordi de hjalp Sverre mot baglerne. Sverre fikk da en av mennene sine til å skrive en hel bok mot bispene. I den la han ut om at det var han som hadde Gud og Hellig Olav på sin side. Bispene derimot brydde sig ikke om hvad selve Hellig Olav hadde satt inn i lovene;⁵⁵ men de vilde tvinge det fattige folk til å betale dobbelt så store skatter til kirken; dette var det Sverre ikke vilde vite av! Sverre lot boken sin mot bispene lese op på tingene, og folk stolte i de dager så fast på Hellig Olav at endog flere av prestene da begynte å holde med Sverre igjen.

Så truet paven med å legge interdikt over hele Norge; det skulde da regnes som et hedensk land, og kirkene skulde stenges; utenfor kirkedøren skulde prestene stå og preke at de som lydte kongen, var sikre på å komme i helvete. I Viken trodde bøndene dette fullt og fast. En vinter da Sverre var i Oslo, kom 15 000 bønder stevnende fra alle kanter og vilde drepe ham. Selv hadde han bare 3 000 mann. På en dag holdt han 8 slag mot bondeflokkene, og han vant over dem aldeles.

Nogen bagler hadde en borg på Slottsberget ved Tunsberg. Sverre og birkebeinene slo ring rundt fjellet og lå der i 20 uker om høsten og vinteren, så baglerne til slutt ikke hadde annet til mat enn lærtau og gamle skofiller. Da måtte de gi sig. Men der blev Sverre syk, og han seilte til Bergen. Han skjønnte, at når han var død, vilde ingen i Norge kunne føre hans veldige kamp mot pavekirken frem til seier. Derfor skrev han til sin sønn Håkon og rådde ham til å slutte fred med erkebisen. Nogen dager senere måtte de sette Sverre i høgsætet; da sa han: »Jeg har i min kongetid hatt mer ufred og fare enn ro og fred, og mange har ønsket ondt over mig; nu tilgi Gud alle mine fiender og dømme mellem dem og mig!« Dermed døde Sverre, bare 54 år gammel.

Håkon Sverresson. Inge Bårdsson.

Efter Sverre blev Håkon Sverresson konge, og han sluttet forlik med bispene, efter Sverres råd; de måtte da finne sig i at han ikke gav slipp på retten til å godkjenne de nye bispene. — Et halvt år efter Håkon Sverressons død tok birkebeinene Sverres søstersønn Inge Bårdsson til konge. I Danmark var Valdemar den store blitt enekonge 1157. Valdemar var opfostret sammen med Absalon, som siden blev erkebisp over landet (i Lund). De to seilte år efter år til Vendland (nu Nordtysland) med hærskeb. Venderne brukte den gang enda å gå til fots når de var i krig. Men i Danmark hadde nu de rikeste bøndene begynt å ride på hester. Derfor seiret Valdemar den store, og han tvang venderne til å bli kristne. Knut Valdemarsson og Absalon erobret hele Vendland og Holstein. Knuts bror, Valdemar Seier, vant også Estland. Sagnet forteller at i et av slagene der falt Danmarks flagg, Danebrog, ned fra himmelen. — Erkebisp Absalons skriver Sakso skrev på latin den første Danmarks-historie (o. 1200); den er danskenes mest berømte bok fra sagatiden.

56

Håkon Håkonsson (1217—1263). Håkon Håkonsson, Sverres sønnesønn, blev født på gården Folkenborg, nogen mil nord for Sarpsborg, en tid efter farens død. Men baglerne rådde i Viken den gang. Da Håkon var halvannet år gammel, tok derfor hans mor, Inga, gutten med sig og gav sig på vei til Trondheim; der bodde kong Inge Bårdsson, og der hadde birkebeinene makten. De kom til Hamar julaften. Bispen bad dem til sig i julen; men moren trodde han vilde drepe gutten, og hun rømte nordover til Lillehammer og derfra til Østerdalen. Det blev en hård reise med kulde og snedrev. Til sist tok to flinke skiløpere imot gutten, så han iallfall kunde bli berget, og de nådde frem til en skoglade. Der gjorde de op ild; men da begynte det å dryppe av taket, så det til slutt var bedre ute enn inne. Til barnet hadde de ikke annet enn bær som de grov frem under sneen. Baglerne hadde sendt ut nogen hærmenn som skulde forfølge dem; men de nådde dem ikke. — Da Sverres sønnesønn kom til Trondheim, blev birkebeinene i Trøndelag svært glade. Siden tok de ham ofte for moro skyld en i armene og en annen i benene og tøyde ham mellom sig; da sa de: »Vi vil gjøre ham lenger, han vokser for smått!« Men de trodde han nok skulde bli lik Sverre når han blev stor.

57

Birkebeinene bringer den vesle Håkon Håkonsson over fjellet til Østerdalen.

Da Inge Bårdsson døde (1217), blev Håkon konge; han var da 13 år og lignet Sverre nokså meget både i kropp og sjel. Men Inge hadde en bror, Skule, som også vilde være konge. Håkon giftet sig med Skules datter, og siden gjorde han Skule til hertug over $\frac{1}{3}$ av Norge. Likevel begynte Skule krig. Året efter drepte birkebeinene ham utenfor Elgeseter kloster ved Nidaros 1240; dermed endte borgerkrigene. Bispene og lendermennene var blitt tuktet av Sverre og Håkon, og kongene i Norge blev fra nu av næsten eneveldige.

I de tider trodde folk, at når en konge lot sig krone, blev han meget gjævere enn før. Håkon skrev derfor til paven og fikk ham til å sende kardinalen Wilhelm av Sabina op til Norge; han kronet Håkon i Kristkirken i Bergen med stor stas. Etterpå skulde kongen holde gjestebud for kardinalen; men i hele byen fantes ikke dengang en sal som var stor nok til det. Så måtte de bruke et 60 m langt skibs-naust, som de klædde med kostbare tepper rundt alle vegger. Håkon ergret sig visst meget over denne tarvelige gjestebudshallen, og ikke lenge efter gikk han i gang med å bygge en gildehall av sten. I dansketiden blev den brukt til kornmagasin i mange år; men nu er den satt i stand igjen. — Ute i Europa var Håkon høit æret; den franske konge vilde ha ham med på et korstog (til Egypten); paven tilbød ham å bli keiser i Tyskland; datteren hans blev gift med en spansk prins.

I Håkons tid hadde Norge større utenlandshandel og skipsfart enn nogen annen tid i middelalderen.

Håkon vilde prøve å hindre at det i eftertiden blev borgerkrig mellom kongssønnene så som før. Derfor fikk han folket på tingene til å sette inn i lovene at fra da av skulde kongens eldste ektefødte sønn være den nærmeste arving til riket. Han bygde kirker i Ofoten og på Tromsøy; det var det første tiltaket til å kristne finnlappene. Folket på Grønland og på Island valgte Håkon til konge, og Norges-veldet rakk da fra Finnmark og Gøtaelv til Man og Grønland. Til slutt seilte Håkon avsted med mange skib og vilde tukte skottekongen. På Orknøiene blev han syk. De måtte da lese op for ham av Bibelen (på latin). Siden leste de de gamle kongesagaer, like fra Halvdan Svarte. Da Sverres saga var lest, døde han. — Håkons merke var en gul løve på rød bunn. I Håkon 5's tid blev det Norges riksvåben og flagg. 58

Kongespeilet. I Håkon Håkonssons tid blev det skrevet så mange bøker i Norge som aldri før. Mest kjent av dem alle er Kongespeilet; der forteller en far til sønnen sin hvordan han skal bære sig at i krig, og hvordan han ellers skal opføre sig. Av Kongespeilet ser vi at nordmennene den gang var likeså dannet som folk utenlands. Det var på sine vikingtog og handelsferder de hadde lært så meget. En del hadde de vel også lært av de mange utlendingene som kom til Norge hvert år og bad ved St. Olavs skrin i Nidaros.

I Kongespeilet står det: »Den som vil bli vis, må først og fremst frykte Gud over alle ting. — Venn dig til å holde din kropp rank, og gå vakkert også, uten dog å gå for langsomt. — Gjør dig umake så du ikke blir full av sorg; for den sorgfulle er alltid syk. — La aldri nogen dag gå hen uten at du lærer noget nyttig. — Når du kommer til en fremmed by, da gå tidlig om morgenen til kirke, men derefter til ditt arbeide. Drikk, terningspill, dårlige kvinner og tretter må du passe dig for som for djevelen selv; for alt slikt fører de største ulykker med sig. Prøv alltid å være i lag med gode mennesker. — Pass nøie på hvad du sier; for det kan bli til ære for dig, men også til den aller største skade. Når du er sint, bør du tale lite; mangen en har da sagt ord som han siden vilde ha kjøpt tilbake for gull, om det var mulig. Tål dog ikke at folk fornærmer dig med vilje!«

I Håkon Håkonssons tid blev også diktet det berømte Draumkvede; det forteller om Olav Åstesons ferd gjennom dødsriket.

Snorre Sturlasson († 1241). Snorre blev i sine barneår opfostret på gården Odde på Sydisland. Der satt de om kveldene rundt langilden og fortalte sagaer og sa frem kveder, så som skikken var i de tider, og Snorre hørte alltid vel efter. Da Snorre blev voksen, giftet han sig med en rik arving og blev den mektigste høvdingen på Island; han kunde møte på alltinget med 800 mann. Snorre studerte nøie de sagaene som var skrevet allerede den gang. Han gjorde også en 59

ferd til Norge; der søkte han op slike folk som kunde fortelle ham om gamle dager. Da han kom tilbake til Island igjen, arbeidet han alt dette sammen til en bok, *De norske kongers sagaer*, som rekker til slaget på Ré; den er skrevet på gammelnorsk, og er den beste sagaboken i Europa fra de tider. Snorre skrev dessuten også den yngre Edda, om de gamle norske gudesagnene. — I Snorres tid var det store kriger mellom høvdingene på Island, og en natt kom en af fiendene hans med mange menn til gården hans, Reykjaholt, og drepte ham.

Ute i Europa var det i de dager mest bare prestene som skrev bøker; i Norge og på Island derimot var det også høvdingene. Men mot slutten av sagatiden døde de islandske høvdinge-slektene ut, og da var det ingen som dugde til å skrive nye bøker; de bare skrev av de gamle. Også ellers kom det da en ulykkelig tid for Island, med uår, sult og farsotter.

Magnus Lagabøter (1263—1280). Magnus Lagabøter var Håkon Håkonssons eneste sønn. For å få fred med skottekongen avstod han Man og Suderøiene, mot at Norge skulde få en avgift fra Skottland for hvert år (freden til Pert 1266). Slik begynte det nu å gå nedover med Norges vesterhavsvælde.

Norge hadde den gang enda en særskilt lov for Frosta lagdømme, en for Gula, en for Eidsivatings og en for Borgartings lagdømme. Magnus lot disse 4 lovene arbeide sammen til én landslov (1276) og fikk av det sitt tilnavn. Magnus Lagabøters landslov kom til å gjelde i over 400 år (til 1687). Herefter blev det kongene i Norge som gav nye lover; de skulde da rådføre sig med sine »gode menn« (☞: bispene og lendermennene, riksrådet).

60

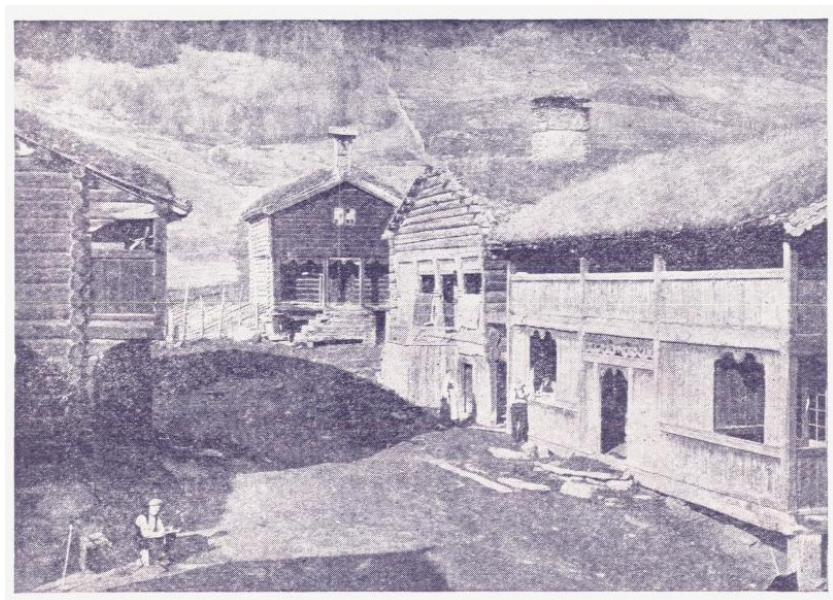
Magnus Lagabøter.
(Fra Stavanger
domkirke.)

Hittil hadde Norges konger når de reiste i krig, hatt med sig bare fotfolk. Men i Danmark og Sverige hadde kongene nu begynt å la sine og lendermennes huskarer ride på hester i krigene, så som skikken var i de sydligere land (riddersvenner). Derfor blev Magnus nødt til å skaffe også Norge en ridderhær. Han gav lendermennene navnet baroner, og andre fornemme menn blev kalt riddere («adelen»); han fikk dem til å holde nogen riddersvenner hver (s. 7). Til lønn for det gav han dem av de bondegårdene som kongen eide i bygdene, og gårdene leide de bort til leilendinger og fikk jordleie av dem for hvert år. Men husene på de norske barongårdene og riddergårdene var ikke enda stort staseligere enn på de største bondegårdene.

Kongsdøtrene og adelsdøtrene vevde, spant og broderste. — Især når det var gjestebud, moret de sig med lek. De unge riddere og jomfruer holdt da hverandre i hendene og danset i ring og sang ridderviser; først sang én alene, siden, når de kom til de siste linjene i verset, sang hele flokken. — Det blev nu diktet mange ridderviser; de handlet mest om ridders storverker eller om trofast kjærlighet (f. eks. Dalebu Jonsson o. m. fl.). Tjenerne på herregårdene lærte både visene og dansene. Således kom de ut blandt folket, og i de siste par hundre år er de blitt opskrevet. I barnas leker finnes drag av dem den dag idag.

I Magnus Lagabøters tid blev den myndige Jon Raude erkebisp i Nidaros. Han tok op kirkens gamle krav om at bispene skulde velges av kor-brødrene — med slik kraft at Magnus Lagabøter måtte gå inn på det (forliket i Tunsberg). Herefter hadde erkebisen så mange krigssvenner om sig at han næsten kunde kappes med selve kongen. Bispene blev like mektige som de fremste av lendermennene.

Kong Erik Klipping i Danmark og Danmarks fornemste menn holdt et riksmøte i Vordingborg, 1282; der vedtok de en lov om hvor stor rett de og folket skulde ha (den første danske »håndfestning«). For eftertiden måtte omtrent ⁶¹ hver eneste dansk konge skrive under på en slik håndfestning og gi større og større rettigheter til stormennene, før han kunde bli valgt. Dette varte til 1660.

Storgård fra 1700-tallet. Bjørnstad i Vågå.

Eirik Magnusson. Håkon 5 (1299—1319). Da Magnus Lagabøter døde, blev hans 12 år gamle sønn Eirik konge. Men Eirik døde allerede 19 år efter, og så gikk riket over til hans yngre bror Håkon. Hele sin styretid arbeidet Håkon 5 ivrig for Norges vel. Således bygde han borgene Akershus ved Oslo, Båhus på en holme i Gøtaelv, og Vardøhus. — Han hadde bare en datter som han kunde gi riket til når han døde, og han var redd for at lendermennene da skulde gjøre sig enerådige i landet. Derfor bestemte han at herefter skulde ingen vanlige stormenn mer innsettes til lendermenn (eller baroner) i Norge; bare sysselmenn skulde fra da av styre over fylkene. På den måten gjorde Håkon nu slutt på de langvarige stridighetene mellem kongen og lendermanns-slektene, som hadde vart like siden Harald Hårfagres tid.

Håkon 5 syntes også han måtte sørge for en mann til å styre riket når han selv falt fra. Derfor giftet han datteren sin med en sønn av kong Magnus Ladulås i Sverige, og deres unge sønn, Magnus, innsatte han til tronarving i Norge. Men så begynte Håkon å tenke på at kanskje de svenske stormennene siden kunde rive til sig makten over Norge. Da han lå på sitt siste (på Tunsberghus), kaldte han derfor til sig 8 av Norges fornemste menn; de måtte legge hånden på det hellige kors (s. 47) og sverge på at de vilde se efter så

62

menn fra et annet rike aldri kom til å rå over embeder og festninger her i landet. Så døde Håkon 5 i 1319; vi regner ham som den siste av Harald Hårfagres ætt på mannsiden.

En Olavs-messe ved år 1300. Det er olsok-aften. Folket i Trondheim bor enda bare i vanlige roikstuer; men byen har dessuten omkr. 20 kirker og klostre, og vakrere enn alle de andre kirker er domkirken, som nylig er blitt ferdig. — Inn over fjorden kommer hundrer av båter fra Norges fjordbygder i nord og syd. Der er også fartøier som er kommet helt fra England og Frankrike (over Bergen), eller fra Tyskland og Danmark (over Tunsberg). Ombord er fromme pilegrimer, og handelsmenn som skal selge varer ved messen. Langs efter alle veier kommer folkeflokker, ridende og gående. Her og der kan en se halte som går på krykker. Et sted kommer en ung gutt leiende med sin blinde mor; han tror hun skal få synet sitt igjen når hun bare ber til Gud ved St. Olavs skrin. Snart står der telt ved telt i alle gater og langt bort over markene.

Om kvelden begynner festen. De mange pilegrimene har hatt med sig voksllys i hundretall og gitt dem til kirken; nu brenner lysene inne, rundt alle vegger. Flere prester står rundt alteret og synger en lang »vekselsang« om alle de mirakler og gode gjerninger som St. Olav har gjort; av og til blander orgelet sin røst med. De som søker helsebot, sitter i kirken hele natten; de faster, ber og synger (olsok ☩: Olavs-vaka). Men utenfra høres skrål og larm; for ikke langt borte er markedet i full gang, med kjøp og salg, dans og drikk, ofte slagsmål og tyveri.

Næste formiddag, olsok-dag, 29de juli, står selve erkebisen for høialteret. Han har da på sig en gullsydd rød kappe, og over hele kirken dufter det av røkelse. Han løfter brødet og vinen høit op, og innvier det med sang til å være Jesu legeme og blod. Da går det et støt gjennom alle som er i kirken: halte og lamme merker med ett at de er blitt friske igjen, de kaster krykkene sine, og faller på kne og takker Gud med høie rop. Så går alle ut av kirken i et stort tog. Først går kordrenger og prester i hvite drakter; de bærer tendte lys, forgylte alterbeger, helgenbilleder og kors. Derefter kommer erkebisen og andre bisper og prester, så kommer 60 prester som bærer St. Olavs skrin, derefter pilegrimene og alt folket. Rundt skrinet henger en mengde poser, og en prest står oppå det; han roper ut og ber folket legge penger i posene; gjør de det, da skal Gud lønne dem, det kan han trygt love. Ofte kan der på denne måten komme inn 5000 merker sølv (¼ mill. kr.) på én dag. Toget går langsomt fremover, og rundt om kirken, mens alle prestene synger; folk både puffer og støter og vil frem og røre ved skrinet; mange må nøie sig med å falle på kne og

63

be på de steder der prestene har satt skrinet ned mens de hvilte. — Olsok-festen varte i 8 dager; det var den største kirkefesten i Norge i middelalderen.

¹⁾ Gjennem Ulvhild stammer både kongen og dronningen vår fra Olav den hellige, og like ens flere andre av Europas fyrster.

¹ Bakefter slaget på Kalvskinnet hadde Tjodrek Munk skrevet vår eldste Norges-historie (på latin); han uttaler sig der kraftig mot Sverre. Kanskje som svar lot Sverre skrive Ågrip, vår eldste Norges-historie på gammelnorsk. Nogen år senere lot han Karl abbed skrive Sverres saga, slik som han selv vilde den skulde minnes.

NORGES VANMAKTSTID 1319—1814.

Norges vanmaktstid 1319—1814.

63

Magnus Eriksson. Svartedauen i Norge. Da Håkon 5 døde i 1319, blev hans tre år gamle dattersønn, Magnus Eriksson, konge over både Norge og Sverige. I Magnus Erikssons tid kom svartedauen fra Østerlandene og fór rundt Europa i 8 år. Den kom til Bergen om høsten 1349 med et handelsskib fra England. Skibet la inn til bryggen og tok til å losse varene; men så døde mannskapet, og skibet blev liggende til det sank. Da varene kom op i byen, begynte folk å få feber og blodbrekning, så blev kroppen full av sorte bylder, og efter 1 til 3 dager døde de fleste av de syke; men de som kom sig igjen, blev aldri så sterke som før. På én dag blev det gravsatt 80 lik ved en kirke i Bergen. Prestene i Norge døde næsten alle sammen; de fikk lett sykdommen, fordi de var så ivrige til å besøke de syke. Det var dengang ingen læger eller medisiner, og folk forstod ikke hvordan de syke måtte holdes borte fra andre folk; derfor bredde sykdommen sig over hele landet. 10 år senere herjet koppene over hele Norge, og 11 år derefter igjen kom en ny forferdelig farsott. Sagnet forteller om mange daler at alt folket døde, og at aker og eng grodde til med skog. I Norge var det den gang omtr. 300 000 mennesker; av dem døde kanskje $\frac{1}{3}$ i svartedauen. (Sagnene om Jostedalsrypa, og om Hedals kirke i Valdres.)

64

På svartedauens tid eide kongen og adelen i Norge rimeligvis bort imot $\frac{1}{3}$ av alle bondegårdene, og kirken eide kan hende også $\frac{1}{3}$. Disse gårdene blev bortleid til leilendinger, som måtte betale jord-leie for hvert år (korn, kjøtt, smør, skinn osv.). Derfor var det at adelen og bispene hittil hadde hatt råd til å holde så mange riddersvenner. Men så kom svartedauen og rev bort mange også av leilendingene. Bakefter blev det ofte vanskelig for jordeierne å få leid bort gårdene sine, de måtte i mange bygder nøie sig med mindre enn tredjeparten så stor jordleie som før, og de hadde ikke nu lenger råd til å holde så mange

riddersvenner. — Nogen adelsslekter brukte i denne tiden å la de rikeste arvingene i slektene gifte sig med hverandre; somme av adelsslektene kom på denne måten til å rå over mer enn tusen gårder til slutt. Men leieinntektene deres var likevel for små til at de kunde holde så mange riddersvenner som adelen i Sverige og Danmark. Derfor regnet de sig for ringere enn den utenlandske adel; når de skrev brev, blandet de inn svenske og danske ord. Og barna deres blev svake, fordi foreldrene var så nær i slekt. Således gikk det nu jevnt nedover med den norske adel, både i makt og dyktighet.

Leilendingene derimot gikk det opover med; de slapp efter svartedauen å betale så stor jordleie som før, og de blev efter hvert mer velstående. Dette er kan hende en av grunnene til at folket i bygdene i de følgende tider var så snare til å gjøre oprør mot de verste av styresmennene i bygdene.

Handelen i middelalderen.

64

I oldtiden og middelalderen regnet folk India for å være det rikeste land i verden. Kjøbmenn fra Arabia seilte hvert år til India efter varer: kanel, sukker, edelstener, silke o. s. v. Disse varene fraktet de vestover til Mesopotamia og Rødehavet. Derfra gikk varene med lange karavaner vestover til havnene i Syria og Egypten. Dit kom så handelsmenn fra Norditalias byer (Venezia, Génova o. fl.) seilende med ull, våben, tømmer og træler; de byttet til sig varene fra India og seilte derefter til Italia igjen.

65

Siden blev varene sendt over Alpene, og nordover langs efter de tyske og franske elvene. Langs med disse handelsveiene vokste det nu frem byer (efter 1100), helst der hvor handelsmennene brukte å ligge over med varene sine om natten. Men på fjelltoppene langs med veiene hadde riddere bygd borger. Når så handelsmennene kom kjørende med kostbare vare-lass, hendte det ofte at ridderne kom ridende med svennene sine og røvet varene. Da slog handelsmennene i nogen tyske byer sig sammen til et lag (i Håkon Håkonssons tid); det blev senere kalt »Hansaen«. Omkring år 1350 var bort imot 100 byer med, like fra Amsterdam og London til Novgorod langt inne i Russland. — Når de sendte varer fra den ene byen til den andre, leide de krigsfolk til å følge med og forsvare dem mot røver-ridderne. Brügge og Lübeck var lenge de mektigste av hansebyene. Rundt byene sine bygde de høie stenmurer; sjøbyene eide så mange krigsskib at de kunde føre krig mot både Norge, Danmark og Sverige på en gang. De ødela Norges blomstrende handel og skibsfart og tiltvang sig stadig større handelsrettigheter rundt om i landene. — Hjemme i byene sine bygde de

rådhus med klokkespill i tårnet og mange praktfulle kirker som en kan se flere av enda.

Hanse-kjøbmennene i Norge.

Allerede i Håkon Håkonssons dager hadde de norske stormennene efter hvert sluttet med å seile selv til utlandet med varer fra bygdene sine; de syntes da de var blitt for fine til slikt. I steden begynte norske kjøbmenn i byene å kjøpe sammen varene. Senere tok så hansebyene i Nordtyskland til å sende handelssvenner til de største byene i Norge, Sverige og Danmark; i Bergen fikk de ikke lov til å gifte sig mens de var der. I den første tiden var det så at når bøndene kom seilende til Bergen og skulde selge varer (smør, tørrfisk, tjære o. l.) måtte de først selge varene til de norske kjøbmennene i Bergen, og de solgte dem så til de tyske svennene i store partier. Til betaling for varene fikk de

5 — Lødøen: Norges historie.

norske kjøbmennene salt, øl, vin, krydderier, som de solgte i smått til bøndene igjen. 66

De tyske svennene syntes de var meget finere folk enn nordmennene. Rett som det var, satte de sig også op mot kongens befalingsmann i Bergen. Da så svartedauen herjet på det verste, slo de sig sammen til et lag, Kontoret, for å støtte hverandre i handelen, og det gikk derefter fort tilbake med de norske kjøbmennene.

De norske byene var små enda. Bergen, som var en av de største i hele Norden, hadde rimeligvis under 6000 mennesker, og av dem var kanskje halvparten tyskere.

Vi kan tenke oss at vi kommer seilende til en norsk by. Langs efter stranden stod en lang rad med store tjærebrædde tømmerhus; de vender gavlen mot sjøen, og har store glugger med tre-luker for, istedenfor vinduer. Dette er handels-gårdene. Foran dem står trebrygger langt ut i vannet (s. 78). Ved bryggene ligger om sommeren hundrer av skib, og folk er i travelt arbeide med å bringe varer i land eller ombord. Ovenfor raden med handelsgårder går storgaten i byen, krok i krok, og den er så smal at vi flere steder kan nå husveggene på begge sider når vi strekker ut armene. Den er ikke stenlagt; i regnvær renner vannet midt efter den. Husrekken på den øvre siden av gatelinjen vender også gavlen mot gaten. Det er mest mørke roikstuer med torvtak. Hit op bringer handelsmennene varene fra handelsgårdene og selger dem i smått. Hver stue har en firkantet åpning i gateveggen; foran denne åpningen er en treluke, som handelsmannen slår ned til disk. Folk må således stå 67

ute mens de handler. Handelsmennene har sin del av gaten, våbensmedene sin, skomakerne sin osv.

1. Kak-stryking. Da brukte de op 9 ris, tre slag med hvert. 2. En misdeder med bakkbundne hender må ride gjennom byen sittende bakvendt.

Ved Storgaten, midt i byen, er torvet; der møter folk fra landet frem med varene sine og står og selger dem. Der står en høi stolpe («kaken»); når en har stjålet, binder de ham fast til den og pisker ham, mens folket ser på («kakstryking»); så svimerker de ham etterpå i pannen med gloende jern (hvorfor?). Ved siden av kaken stod også ofte en gapestokk. Til den satte de fast med halsjern slike som var slemme til å banne, som ikke holdt orden på barna sine osv.

Forbryter m.
brennemerke(en
galge)

Da bymennenes hus var så lave og fattige, tok de mange kirker og klostre sig dobbelt staselige ut. De var av huggen gråsten. Innvendig skinte det fra mange lys på altrene; det glitret i de forgylte helgenbilleder og sølvkar, og prestene gikk klædd i purpur og gull; alt skulde være en efterligning av himmelens herlighet.

Tett ved byen, på en haug eller et nes, lå som regel en bispe- eller kongsgård; utenom den var tykke murer og vanngraver, og innenfor var tinder og tårn. Der bodde den bispemannen eller adelsmannen som skulde forsvare byen. Mot slutten av middelalderen tok de norske bymennene til å slå sig sammen i foreninger (kjøbmansgilder, skomaker-laug osv.), efter utenlandsk mønster. I gildemøtene bestemte de hvor mange handelsmenn, skomakere osv. det skulde være i byen, og hvad hver vare skulde koste. Vilde f. eks. en sette sig ned som smed, måtte han vente til det blev plass ledig i »lauget«.

Håkon 6 Magnusson (1355—1380). Magnus Eriksson greide ikke å styre godt både i Norge og Sverige. Nordmennene fikk ham derfor til å ta sin sønn Håkon til medkonge i Norge (Håkon 6). 8 år senere valgte svenskene Albrekt av Mecklenburg til konge; dermed var Norge og Sverige skilt igjen.

I Håkon 6's tid var den listige Valdemar Atterdag konge over Danmark. Håkon giftet sig med Valdemars datter Margreta. Hun var den gang bare 10 år gammel. Like efter sendte de hende til en svensk dame, som skulde opfostre henne; der fikk hun ofte ris. Hun blev liten av vekst, men overmåte forstandig. Nogen år senere flyttet hun hjem til Håkon.

Hanse-kogge. (Legg merke til de spyd-væbnede krigere i mastene).

I de dagene lyste det ikke fyr-lykter langs efter Norges kyster om nettene, slik som nu; det var ikke lenge mellom hver gang at tyske kjøbmannsskib rente frem på undervannsskjær i de norske fjordene. Men da kom straks kongens høvedsmann til stedet og tok både skib og ladning; for det var gammel lov over hele Norden, at alt strandet utenlandsk gods skulde tilhøre den som hadde »strandretten« (oftest kongen). Hansebyene krevde gang på gang å få disse urettferdige lovene forandret; men Håkon 6 og Valdemar Atterdag nektet det. Til slutt begynte da hansebyene krig; der var ialt 77 byer, like fra Holland til Den finske bukt. Den gang hadde hansebyene tatt til å bruke noen store krigsskib som kaltes »kogger«, og de sendte flere slike til Norge. Mot dem kunde de gamle ledingsskibene i Norge ikke stå sig; således blev det nu slutt med Norges berømmelige ledingsflåte for alle tider. Tyskerne brente op byene Konghelle og Marstrand, og efter bare noen få uker måtte Håkon gå inn på at tyskerne fikk beholde de strandede skibene sine.

Olav Håkonsson. (1380—1387). Da Håkon 6 døde, blev hans og Margretas 10 år gamle sønn, Olav, konge over både Danmark og Norge; de to land kom herefter til å ha konge sammen like til 1814 (»Dansketiden« 434 år). — Men Olav Håkonsson døde allerede i 1387, bare 17 år gammel; han var Norges siste konge av Magnus Erikssons ætt. Dronning Margreta hadde fått meget å si over Norge og Danmark allerede mens Olav, sønnen hennes, var konge. Hun greide alle sakene med så stor kløkt at »det falt angst og frykt over hele adelen«. Da så

Olav døde, styrte hun fremdeles. Om ikke lenge satte størsteparten av svenskene sig op mot sin konge Albrekt, og i steden valgte de Margreta til »fullmektig frue og husbonde«. Således hadde da Margreta samlet de tre landene i Norden under ett styre.

Nogen år senere holdt de norske, svenske og danske bisper og adelsmenn et møte i Kalmar. Dit kom Margreta med sin søsterdattersønn Erik av Pommern, og Danmarks erkebisp kronet ham til konge over Norge, Sverige og Danmark (»Kalmarforeningen, 1397«).

Til Danmark hørte i de dagene også Skåne, Halland og Blekinge (øst for Øresund), og folketallet var større i Danmark alene enn i Norge og Sverige tilsammen. Nu vilde Margreta smi de tre rikene sammen til ett. Derfor satte hun danske og tyske menn til høvdinger i Sverige og Norge, og selv bodde hun i Danmark.

Erik av Pommern (1389—1442). Erik av Pommern gjorde Kjøbenhavn til hovedstad for de tre rikene. Han fant på å kreve inn skatt av alle de fremmede skibene som seilte gjennom Øresund (»Øresundstollen«). Dette blev senere en av danskekongenes største inntekter.

Likesom Margreta satte Erik av Pommern inn danske og tyske menn til hovedsmenn både i Norge og Sverige. En av dem, som var foged i Dalarne, hengte en gang op 5 mann efter hendene og tendte ild under, fordi de ikke orket å betale skatten i rett tid. Den svenske adelsmann Engelbrekt eide den gang et kobberverk i Dalarne. Han fikk med sig dalbøndene og noen svenske adelsmenn, og de jagde danskene ut av hele Sverige. Herefter var det oftest en riksforsander som styrte over Sverige, og han blev valgt av Sveriges riksdag (☪: ⁷⁰ bispene og adelsmennene og de fornemste av bymennene og bøndene).

Armbrøst blev brukt i
Norden i den senere
middelalder. De gamle
trebuer blev dog også
brukt.

Kristoffer av Bayern. Efter Erik av Pommern blev Kristoffer av Bayern konge (i 6 år). Han gav de tyske svennene lov til å handle også i smått med bøndene, så meget de bare vilde. Da blev det efter hvert helt forbi med den norske kjøbmannsstand — i 100 år fremover.

Kristiern 1 (1449—1481). En tid efter Kristoffer av Bayerns død kom Danmarks riksråd (5: bispene og de fornemste av adelsmennene) sammen i Slesvig. De valgte Kristiern av Oldenburg til konge over Danmark (Kristiern 1). Før var han arving til Slesvig og Holstein, og således kom nu disse landene sammen med Danmark. En tid var Kristiern 1 konge også over Sverige.

I Norge hadde adels-døtre som arvet store jordegodser, fort vekk giftet sig med danske adelsmenn, om disse var aldri så fattige; de syntes det var finere enn å bli gift med nordmenn. Nu satt det derfor flere slike inngiftede danske adelsmen i Norges riksråd, og de drev igjennem at Kristiern 1 blev valgt til konge også over Norge. Året efter holdt Kristiern 1 et unionsmøte i Bergen (1450) med 13 av de fornemste norske og 13 av de fornemste danske riksrådene. Der gikk de alle inn på at Norge og Danmark for eftertiden skulde

ha samme konge — til evig tid. Kristiern 1's kongeætt, Oldenburgerne, kom til å styre Danmark og Norge like til 1814.

Efterat Norge i 1319 hadde fått konge sammen med Sverige og senere også sammen med Danmark, var det blitt meget større samferdsel enn før mellom de tre landene. Dette var en av grunnene til at talemålet i Norge forandret sig sterkt i denne tiden (hen mot de nuværende bygdemål). Norges gamle skriftmål, gammelnorsken, forandret sig derimot lite, og blev tyngre og tyngre å bruke for nordmennene når de skrev. Samtidig innvandret mange danske adelsmenn til Norge. Deres danske skriftmål blev da bedre og bedre kjent her oppe. Derfor kunde Kristiern 1 begynne å skrive dansk i alle brevene sine til Norge, uten at nordmennene gjorde noget for å hindre det. 71

Kristiern 1 brukte mange penger til stas og var derfor alltid i pengemangel; svenskene kalte ham »den botnlöse taska«. Da datteren hans giftet sig med den skotske kongen, hadde han ikke penger å gi henne i medgift; så lot han henne få Orknoiene og Hjaltland i pant for medgiften; de kom aldri mer i Norges eie.

Olav Nilsson til Talgøy var befalingsmann på Bergenhus festning i Kristiern 1's tid. Tyskerne hadde den gang sin største makt i Norge. De for frem med røveri, mord og vold mot de norske bymennene; men hver gang var det tyske menn som bestemte straffen; ja, tyskerne satte endog op kanoner på Tyskebyggen og truet med å skyte på nordmennene. Olav Nilsson prøvde å vise dem til rette; men mot ham samlet det sig til slutt 2000 tyskere. Olav og Bergens bisp måtte rømme til Munkelivs klosterkirke; bispens stilte sig foran alteret med nadverens sakramente i hånden, og Olavs sønn holdt ham om halsen; men tyskerne hugg først hendene av bispens, og så stakk de ham ihjel; derefter drepte de hans slekt og tjenere, 60 i alt. Olav hugg de i stykker, og satte ild på klostret. Kong Kristiern 1 hadde lånt mange penger i hansebyene, og han straffet derfor ikke tyskerne i Bergen. Men paven satte dem i bann, og således tvang han dem til å bygge klostret op igjen. Og Olavs enke og barn lot krigsskib ligge på lur ute ved Nordsjøen i over 50 år bakefter; de røvet mange av de tyske handelsskibene som seilte forbi.

Kong Hans. Også kong Hans, Kristiern 1's sønn, var en tid konge over hele Norden. Men så drev svenskene ham bort fra Sverige igjen. — I sine senere år bygde kong Hans mange store krigsskib, så den dansk-norske krigsflåten blev herre over Østersjøen, og det var den for det meste like til 1807.

Kristiern 2 (1513—1524). Kristiern 2 hadde av sin far, kong Hans, fått en god opplæring i ungdomsårene. Han blev breivoksen og vakker, men også tungsindig, hissig og troløs, ofte næsten vanvittig. Da han var 25 år, satte faren 72

ham til styrer over Norge. — De danske fogdene i Norges bygder tvang folket til å betale for store skatter. Da valgte bøndene på Hedmark Herlog Hudfat (☉: skinnfeld) til høvding; de drepte en foged og drev en annen vekk. Kristiern gikk da mot bøndene med sine soldater. Herlog blev fanget. Kristiern halshugg ham og de mektigste av de andre bøndene, og satte hodene deres på lange staker utenfor Akershus, Herlogs hode med en jernkrone på; de hang der i over 20 år.

Det stockholmske blodbad (1520). Kristiern 2 drog inn i Sverige med flere krigshærer, og Sveriges erkebisp kronete ham i Stockholm med stor prakt til konge over Sverige. Siden befalte Kristiern de svenske adelsmennene og bispene å møte i slottets store sal. Derpå kom han selv inn, mørk i ansiktet, og satte sig på sin trone; så trådte Sveriges erkebisp frem og klagde over at Sveriges bisper og adelsmenn hadde ført krig mot ham og danskene. Siden lot Kristiern soldatene sine ta 82 av de fornemste svenske stormennene ut på torvet og slå ring om dem; derefter halshugg de dem. Torvet lå høit, og da det kom regnvær, rant blodet gjennom gatene. Men den unge adelsmannen Gustav Vasa reiste til Dalarne og samlet bøndene der, og snart hadde han »kjørt« danskene ut av Sverige for siste gang. I 1523 valgte svenskene Gustav Vasa til konge over Sverige. Dermed var det slutt med Kalmar-foreningen for de følgende tider.

Kristiern 2 jages bort. Kristiern 2 bestemte at alle varer som Danmark hadde tilovers (korn, kjøtt o. l.), først skulde selges til de danske byene, og så skulde kjøbmennene der føre dem til utlandet. På den måten kom bymennene til å tjene mer enn før, og de holdt derfor meget av Kristiern 2.

Men adelen i Danmark blev efter hvert mer og mer redd for Kristiern 2, og i 1523 sendte de fornemste bispene og adelsmennene i Jylland et brev til ham og sa at de ikke lenger vilde ha ham til konge. Da blev han aldeles motløs. Han tok med sig hustruen, barna og kostbarhetene sine ombord i nogen skib og seilte til Holland; der trodde han han skulde få hjelp hos keiser Karl 5, som var bror til hans hustru. Han var så elsket i Kjøbenhavn at det stod fullt av sorgfulle mennesker på muren og så efter skibene hans, så lenge de kunde øines.

73

Fredrik 1. Fredrik 1 var kong Hans's yngste bror (og Kristiern 2's farbror). Nu valgte adelen og bispene i Danmark ham til konge istedenfor Kristiern 2, og de brente op Kristiern 2's lover. Året efter holdt Norges bisper og de fornemste av adelsmennene et møte i Bergen. Der valgte de Fredrik 1 til konge også over Norge. Han satte danske menn til å styre over Norges sterkeste festninger Bergenhus, Akershus og Båhus.

Efter nogen års forløp leide Kristiern 2 sig soldater i Holland; han seilte med dem til Oslo og vilde prøve å ta rikene sine igjen. Da sa høvedsmannen på

Akershus at Kristiern 2 kunde få gå ombord i et av hans skib og seile til Danmark og forlike sig med Fredrik 1; blev de ikke forlikt, skulde han få reise tilbake til Norge igjen (»fritt leide«). Men Fredrik 1 satte ham i fengsel (på Als); han var fange i 27 år, til han døde.

De store opdagelsene ved år 1500. I kong Hans's og Kristiern 2's tid hendte det store ting ute i Europa. Inntil da hadde varene fra India kommet vestover Middelhavet. De blev svært dyre, fordi de måtte lastes om mange ganger, og bare rikfolk kunde kjøpe dem. Men så lærte sjøfolkene efter hvert å bruke kompass (omkring 1300), og nu tok mange dristige sjøfarere (især i Portugal) til å lete efter en lettere vei til India. En sådan sjøfarer var også genueseren Kolumbus. Han hadde fått greie på at jorden er rund, og han trodde, at når han bare seilte fra Afrika og vestover, skulde det være den korteste vei til India. Til slutt fik han sig tre skib i Spania og seilte avsted; men han kom til Amerika i steden (1492). — Portugiserne prøvde å komme til India ved å seile syd om Afrika; de nådde frem 6 år efter Amerikas opdagelse.

Opdagelsen av Amerika og av sjøveien til India førte med sig store forandringer for Europas folk. De fikk da for første gang greie på hvor stor jorden var. Herefter hentet de Indias varer sjøveien syd om Afrika. Efter hvert kom også nye varer, som tobakk og poteter, fra Amerika til Europa. Portugiserne og spanjerne var nu en tid flinke til å hente varer fra de fremmede verdensdeler; senere blev hollenderne og engelskmennene enda flinkere. Men byene i Norditalia og hansebyene gikk tilbake.

Reformasjonen.

74

Efter korstogene tok de lærde i Europa til å få flere kunnskaper enn før (»humanismen«); mange forstod da, at meget av det prestene hittil hadde fortalt dem om Gud, ikke kunde være riktig; men de vågde ikke å si noget om det; for da blev de anklaget av pavens folk og siden brent levende. Da var det at den tyske munk og universitetslærer Martin Luther i Wittenberg var modig nok til å stå frem og preke bent imot paven (1517). Luther sa at folk skulde tro om Gud bare det som stod i bibelen, og som deres egen samvittighed sa var sant. Om dette skrev han mange bøker. Nogen år før Luthers tid hadde Gutenberg fra Mainz funnet op boktrykkerkunsten (1450). Luther kunde derfor få bøkene sine trykt, og han kunde sende mange tusen utover Tyskland på én gang. Da blev det snart så mange som holdt med ham at paven ikke greide å få ham brent. Luther døde 1546. — Prestene Zwingli og Calvin i Schweiz prekte omtrent likedan som Luther. De kristne har siden været delt i to store partier,

katolikkene (de som holder med paven) og protestantene (de som er uenige med paven).

Dette at der nu blev rensset ut så mange menneskebud av den kristne tro, kaller vi reformasjonen. Med opdagelsen av sjøveien til Amerika og med reformasjonen begynner det tidsrum i verdenshistorien som vi kaller den nyere tid (1500 e. K. — til våre dager).

Leiehærer kommer i bruk.

Siden omkring år 1350 hadde folk i Mellemeuropa brukt krutt til å skyte med i krigene; kulene gikk også gjennom riddernes rustninger, og ridderhærene gikk nu av bruk, litt efter hvert. Når kongene herefter vilde føre krig, sendte de først ut officerer til å leie fotsoldater (»hverve«). Når hververen kom til en by, stilte han sig oftest på torvet, og folkene hans rullet frem øl- og vintønner. Hans trompeter og trommeslager stemte op med en krigsmarsj, så mange menn og alle byens unger samlet sig rundt. Derefter skrøt hververen av hvor godt mennene kunde få det om de lot sig leie til soldater. De som meldte sig, fikk »festepenger«, og øl og vin. Kongen kunde bruke leiesoldatene sine også mot adelen, og adelsmennene blev derfor nu mer forsiktige enn før med å sette sig op mot kongene.

75

Også på sjøen tok folk efter hvert til å bruke børser og kanoner. De bygde riktignok krigsskibene av tre, nu også, men meget større enn før, forat de skulde kunne bære så mange tunge kanoner som mulig. Ofte hadde krigsskibene 2—3 dekk og 6—700 mann ombord. Få av kanonene kunde rettes fremover og bakover. Forat fienden ikke skulde angripe der, gikk de store skibene i linje, det ene bak det andre (»linjeskib«, s. 78). Når to krigsflåter skulde slåss, seilte de frem jevnside i to lange linjer, mens seilene buket sig, og de skjøt mot hverandre fra hele skibssiden på én gang (»glatte lag«).

Kristian 3 (1537—1559). Reformasjonen innføres i Norge. Da kong Fredrik 1 av Danmark og Norge døde, sendte den mektige hansebyen Lübeck en tysk greve nordover med en tysk leiehær som skulde gjøre den fangne Kristiern 2 til konge igjen (»grevens feide«). Men så valgte Danmarks adel Fredrik 1's sønn Kristian, som allerede før var hertug over Slesvig og Holstein, til konge. Også han drog da nordover med en hær av tyske leiesoldater, han vant over den lübeckske hær og blev derefter konge over Danmark (Kristian 3).

Kristian 3 likte Luthers lære. Da han var blitt konge, befalte han derfor straks soldatene sine at de »i Guds navn skulde ta bispene i Danmark ved vingebenet« (☞: fengsle dem); siden kalte han sammen Danmarks adel til en

riksdag i Kjøbenhavn 1536. De menn som møtte frem der, var redde for soldatene hans; derfor fikk han ordne allting som han selv vilde. Det viktigste var at folket i Danmark og Norge herefter skulde tro så som Luther; kongen skulde sette inn prester og lønne dem av statskassen (5: Danmark og Norge fikk en »statskirke«). Kongen satte også inn noen prestlærte menn til å se igjennem alt det som folk vilde ha trykt. Fant de noget »galt«, blev håndskriftet brent (bokcensuren). — Også i Sverige blev Luthers lære innført (av Gustav Vasa).

I Norge gikk det mange rykter om at Kristian 3 holdt med Luther. Norges siste erkebisp, Olav Engelbrektsson, satte sig derfor imot at han blev konge. Men den innflyttede danske adel vilde ha ham til konge også over Norge. Kristian 3 besluttet å straffe hele landet for erkebispens »oprør«, og så lot han riksdagen i Kjøbenhavn få bestemme at Norge fra da av skulde være bare »et ledemod av Danmarks rike til evig tid.« Erkebispens vågde derefter ikke å være i Norge lenger; han tok med sig domkirkens hellige kar og seilte til Holland. Der døde han året efter. 76

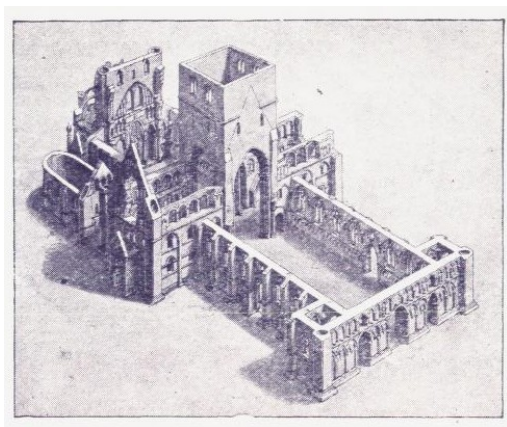
Riksdagen i Kjøbenhavn bestemte også at for eftertiden skulde det danske riksråd styre også over Norge. Likevel vedblev Norge å være et rike. De 4 gamle norske lagdømmene var efter hvert blitt opdelt, så det nu var 12 lagdømmer i selve Norge og 4 i skattlandene; i hvert av disse lagdømmer innsatte kongen enda en norsk lagmann, som holdt lagting og dømte efter Magnus Lagabøters lov. Av og til sendte kongen dessuten hit noen av sine fornemste menn som holdt herredag for hele landet; da fikk folk møte frem og si fra om de hadde noget å klage over.

De norske kirkene og klostrene eide i 1536 rimeligvis $\frac{1}{3}$ av alle bondegårdene. Nu bestemte kongen at størsteparten av alle disse gårdene skulde tilhøre ham, og han lot fogdene sine kreve inn jord-leien av dem for hvert år. På den måten fikk han meget større inntekter fra Norge enn før.

Kirkene i Norge var i de dager fint utstyrt med forgylte helgenbilleder, alterbeger, kors o. l. som gudfryktige folk tidligere hadde forært til dem. Nu sendte kongen noen av sine befalingsmenn rundt i kirkene; de kastet ut helgenbilledene, som folk hadde kysset og tilbedt i flere hundre år. Og gull- og sølvsakene samlet de i hop og sendte dem ned til kongens kasse i Danmark; de brydde sig ikke om at folk blev harme og kalte dem både tyver og røvere. Fra Trondheims domkirke tok danskene St. Olavs skrin (95 kg sølv), 182 edelstener, innfattet i sølv og gull, o. m. m., og da bispen ikke hadde igjen noget å vedlikeholde kirken med, forfalt den aldeles.

Kongen innsatte efter hvert lutherske prester i Norge. Disse lot nordmennene lære utenat av danske katekismer og bibler uten at nordmennene satte sig imot det, og det gammelnorske skriftmålet blev nu efter hvert glemt av folk flest. På Island derimot talte og skrev folket sit eget mål enda, og der brukte de lutherske prestene dette målet. 77

Men det var næsten bare de dårligste danske prestene som vilde reise til et så avsides land som Norge, og de var så uvitende og rå at de ikke greide å undervise skikkelig om den nye lære. Ofte regnet de utukt, drukkenskap og banning for små synder. De brukte også nye kirkeskikker som ikke var så vakre som de gamle. Alt dette gjorde at folket i de mer avsides bygdene lenge vedblev å tro omtrent på samme måten som før.

Trondheims domkirke brente 1328, brente atter ved lynnedslag 1432, blev utbedret delvis, men brente ved lynnedslag «i grunnen» 1531. Den blev istandsatt noget også denne gang; dog regnte det igjennem taket (1552), og i 1689 blåste tårnet ned. I 1708 og 1729 brente kirken igjen.

Den første lutherske bispem i Bergen, Gjeble Pederssønn, og de andre bispene fikk i stand en latinskeole i hvert bispedømme, istedenfor de gamle katolske presteskeoler. Efter hvert som elevene blev utlært, satte bispene dem til prester rundt om i bygdene. Men kongen gav skolebestyrerne og lærerne liten lønn; ofte måtte de skaffe sig ekstrafortjeneste med å spille til dans i brylluper. Derfor blev skolene dårlige.

I Bergen hadde de tyske kjøbmennene («Kontoret») tatt sig ene-rett til å kjøpe all fisken fra Nordland. De gav for fisken bare hvad de selv vilde, og tjente svært. Dette likte ikke Kristian 3. Så satte han Kristoffer Valkendorf til å styre over Bergenhus len og befalte ham å passe på tyskerne. Valkendorf stilte da op kanoner på festningen i Bergen og truet med å skyte hele Tyskebryggen i filler. Fra den tid måtte tyskerne la også de norske kjøbmennene få kjøpe fisk i Nordland⁷⁸ og være med og tjene på denne handelen.

Bergen o. 1580. I bakgrunnen fra venstre: Håkonshallen, Rosenkrans's tårn. Tyskebryggen; bak den Fløifjellet. I forgrunnen den norske bydel Stranden. På vågen: galei (med årer), linjeskib (med kanonporter), m. m.

Allerede i sagatiden hadde nordmennene utført trelast. Det var runde tømmerstokker. Eller stokkene var kløvd med kiler til bord og derefter hugget til med øks. — Omkr. 1530 begynte de norske bøndene å sette op vann-sager i alle større elver; de kunde derfor herefter tilvirke meget mer trelast enn før, og den norske trelasten blev dermed til en verdensartikkel. Det var mest hollenderne som hentet trelast i Norge, især efter Kristian 3's tid; folket i de norske bygdene og byene tjente mange penger på det, og da endelig begynte Norge å gå opover igjen i velstand og folketall.

Fredrik 2. Fredrik 2 kunde ikke glemme at danskene før hadde vært herrer over Sverige. Derfor brukte han tre kroner i sitt våbenmerke. Dette likte ikke kongen i Sverige, og så begynte Den nordiske 7-årskrig (1563—1570.). Danskene sendte en leiehær fra Skåne nordigjennem Sydsverige, og den herjet fælt. Til gjengjeld sendte svenskene flere leiehærer inn i Norge; de brent

Konghelle, Skien og Sarpsborg, og Hamar med domkirken. I stedet for Sarpsborg blev Fredrikstad bygd.

Religionskrigene efter reformatjonen. I Frankrike prøvde katolikkerne å 79 utrydde protestantene (blodbryllupet i Paris, 1572); men enden blev at protestantene fikk religionsfrihet (1598). — På den tid hadde dronning Elisabet i England (1558—1603) krig mot Filip 2 i Spania; i den grunnla hun Englands makt på havet. — På dronning Elisabets tid levde engelskmannen Shakespeare [Sjekspeer]; han er en av verdens største skuespillforfattere.

I Tyskland vilde katolikkerne og protestantene prøve å ødelegge hverandre (i 30 års-krigen, 1618—1648). På den tid var Gustav Adolf konge i Sverige. Det var en stor og sterk mann med lysegult hår. Da han tok styret over Sverige, var Sveriges hær for det meste sammensatt av leiesoldater, som skikken var den gang. Men den slags folk var aldri riktig å stole på. Gustav Adolf påbød da at de svenske bygdene skulde skaffe nogen soldater hver. Disse soldatene gikk ikke i krigen for å tjene penger, men for å forsvare sin konge og sitt hjemland; derfor blev de meget flinkere enn leiesoldatene. Gustav Adolfs hær var i grunnen den første nasjonale hær i Europa. Han forbød soldatene sine å banne. Hver morgen og kveld måtte de holde bønn. Han seilte med dem over til Tyskland og hjalp protestantene i 30-årskrigen, så de tyske smårikene fikk religionsfrihet.

Kristian 4 (1588—1648). Kristian 4 blev konge efter faren (Fredrik 2) da han var bare 11 år gammel. Han vokste sig stor og vakker. Efterat han hadde overtatt styret, brukte han å stå op kl. 4 hver dag. Han drakk sig ofte full, så som far hans hadde gjort, især om kvelden; han hadde også mange uekte sønner og døtre. Men folk flest var så rå den gang at de ikke aktet slikt for stor synd. Oftest begynte han dagen med å lese et stykke av bibelen; derfor regnet de ham for en gudfryktig mann likevel.

Kristian 4 er den av Oldenburgerne som mest har prøvd å gjøre vel mot Norge. De andre pleide sjelden å gjeste landet; men han var her minst 25 ganger. Når det falt sig så, var han med i bondebrylluper og skålte og drakk sig full sammen med bøndene, og folket elsket ham høit. — Gang efter gang hadde trønderne før klaget over lensherren i Trøndelag, Ludvig Munk, at han tok urettferdige avgifter av dem. Han hadde hittil vært en av de fornemste mennene i rikene; likevel avsatte kongen ham nu og lot ham utrede en svær pengesum attpå. — Lagmennene i Norge hadde den gang enda bare Magnus Lagabøters 80 lov (på gammelnorsk) til å dømme efter. Men flere av dem skjønnte ikke godt gammelnorsken, og så blev loven omsatt til ren dansk (Kristian 4's Norske lov 1604).

På Kristian 4's tid påstod kongen av Sverige at Finnmarks fastland hørte til Norge og Sverige i fellesskap, og han sendte menn dit for å kreve skatt. Kristian 4 seilte da nordover, like forbi Varangerfjord, for å se landet der nord. Nogen år senere begynte han sin første krig mot Sverige (Kalmarkrigen 1611—1613), og Sverige måtte da la Norge få beholde Finnmark alene.

Mens Kalmarkrigen stod på, hadde den svenske kongen leid en flokk skotske soldater (3—400 mann) til krigen mot Danmark. De vågde ikke å seile inn gjennom Kattogat, fordi danske krigsskib lå og stengte veien. Derfor gikk de i land i Romsdal og drog syd gjennom Gudbrandsdalen; men der blev de ødelagt ved Kringen av gudbrandsdølene (1612).

Ved Kringen går østsiden av Gudbrandsdalen bratt op fra elven; der hadde gudbrandsdølene samlet sig. Høit oppe i lien hadde de hugget ned en masse tømmer, bundet stokkene sammen med tau, veltet store stener oppå og stukket barkvister inn imellem, så det skulde se ut som skogen; selv lå de på lur i skogkanten. Sagnet forteller at på den andre siden av dalen, på en fjellknaus, hadde de satt en jente, Prillar-Guri, som var en mester i å spille på bukkehorn. Da skottene kom til Kringen, stemte Guri i med en slått, og musikken hos skottene svarte. Men så med ett svingte hun et hvitt klæde over hodet; straks hugg bøndene av tauene som holdt velten, så den fór nedover med bulder og brak og midt igjennem skotteflokken. Med det samme kom bøndene løpende og satte på skottene. Lensmannen Berdon Segelstad skjøt kaptein Sinklar; han hadde ladd riflen sin med en sølv-skjorteknapp, fordi han trodde at bly ikke bet på ham. Størsteparten av skottene blev drept. — Nu står det en minnesten ved Kringen, og Edvard Storm har skrevet »Sinklarvisa« om toget. Sinklar var forresten ikke anfører for skottene, men bare kaptein.

Kristian 4's senere år.

81

En tid efter Kalmarkrigen fant en gjætergutt nogen sølv-årer i et fjell ved Numedalslågen. Han banket løs sølv, og far hans solgte av det. Kristian 4 reiste da dit og fikk i gang Kongsberg sølvverk, 1624. — Samme år brente Oslo. Da befalte Kristian 4 at bymennene skulde bygge husene sine op igjen tett ved Akershus festning, og han var selv med og stakk ut gatene. Denne byen kalte han Kristiania efter sig selv. (Siden 1925 er det gamle navnet, Oslo, igjen tatt i bruk).

Norges gamle ledingsflåte hadde vært ubrukelig siden Håkon 6's tid (s. 68). Fra da av hadde svenskene og danskene fått fare frem i Norge som de selv vilde,

og i 1612 hadde de 3—400 skottene så nær greid å marsjere tvert gjennom hele landet. Kristian 4 tykte ille om dette, og han påbød at for eftertiden skulde Norges bønder være pliktige til å forsvare landet (én soldat for hver 4 hele bondegårder). Officerene kommanderte på tysk. De fikk bondegårder som tilhørte kongen, til å bo på. Soldatene måtte møte frem ved kirken om søndagene efter prekenen og eksersere. Således fikk Norge igjen en nasjonal hær (over 6 000 mann). — Danmark derimot måtte lenge enda nøie sig med næsten bare tyske leiesoldater i landhæren sin.

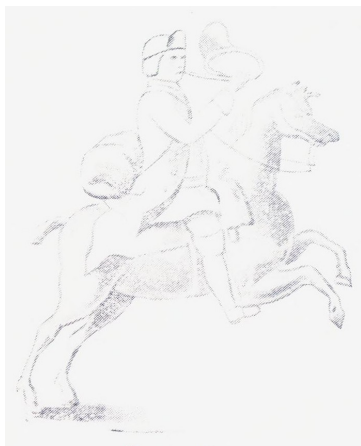

Kristian 4.

I sine senere år anla Kristian 4 Kristiansand (1641), og den blev siden bispeby istedenfor Stavanger. Også Røros kobberverk blev anlagt da.

6 — Lødøen: Norges historie.

Denne tiden blev ellers meget ulykkelig for Norge og Danmark. Kristian 4 var nemlig misunnelig over at svenskene vant så mange seire i 30-årskrigen, og han fornærmet dem slik at de sammen med hollenderne begynte krig. Hannibal Sehested, en av kongens svigersønner, var den gang stattholder i Norge. Efter ham blev krigen her hos oss kalt Hannibals-feiden. Sehested drog med Norges nye hær fra Båhuslen, som den gang enda hørte til Norge, inn i de svenske grensebygdene, og han vant i flere slag. Likevel gav Kristian 4 de norske landskapene Jemtland og Herjedalen til Sverige for å få fred (1645). Fattigdommen i Norge var da på grunn av ufreden blitt rent forferdelig; i flere av bygdene åt folket barkebrød til daglig, og mange sultet ihjel. —

Postrytter (gammelt billede).

Kristian 4 døde i sitt 71 år 1648, samme år som 30-årskrigen sluttet.

I Kristian 4's tid fikk Norge sitt første boktrykkeri, 1643. — Inntil da hadde privatfolk som skrev brev fra Danmark til Norge, måttet sende dem med folk som skulde samme vei likevel. Sehested fikk ansatt post-ryttere til å bringe brevene frem. Posten drog fra København hver lørdag, fór til hest gjennom Sverige og kom til Oslo en uke senere; derpå samme vei tilbake igjen. Kristiansand, Bergen og Trondheim fikk Oslo-post én gang i uken, og Finnmark bare én gang om året.

Livet i Norges bygder og byer omkr. år 1650.

82

Det var den gang omtrent ikke politi i byene, men bare noen få vektere. Når mennene gikk på gaten, bar de derfor oftest en øks på skulderen, eller de stavet sig frem med et spyd, så de skulde ha noget å forsvare sig med; dette er begynnelsen til vår spaserstokk. Der var en mengde ølstuer; mennene drakk sig fulle og sloss både jamt og samt, og omtrent hver dag blev en eller annen drept. Morderne slapp fri når de betalte en pengebot til kongen (inntil 1687). Kvinnfolkene på bondegårdene vevde og sydde for det meste selv klær til sig og de andre i huset, og mennene var skomakere og snekkere til husets bruk.

83

Om morgenen gjorde konen op ild på den måten at hun slo på en flintesten med et stålstykke; da spratt det gnister borti et tørt knuskstykke, så det tok til å gløde. Men så hun at det røk fra en skorsten i nabolaget, løp hun heller dit og fikk »låne varme«. Inne i stuene gikk kalver, høns og smågriser fritt omkring. Gjødse og slaktavfall blev kastet ut i gaten. Derfra rant sølevann og forgiftet brønnene. Somme tider kunde derfor den halve befolkning i byen dø på ett år; men så kunde der også være op til 15 barn i hver familie.

Rett som det var, brøt det ut ildebrand. Da ringte kirkeklokkene, og alle mann måtte møte op med bøtter og økser. Men husene var av tre og stod tett sammen, så det var omtrent umulig å slukke, og de norske byene brente helt ned gang efter gang.

Vekter med
morgenstjerne.

Til gjestebud hadde gjestene selv med sig kniver og skjear. Mange steder på landet var det skikken, at når to av gjestene kom i trette, avgjorde de saken med

å »spenne belte« (sml. »Fanitullen«). Konene bar derfor med sig likskjorte til mennene sine når de reiste i gravøl eller bryllup.

Fredrik 3 (1648—1670). Da Kristian 4 døde, valgte adelen sønnen hans, Frederik 3, til konge. I Danmark eide adelen den gang halve landet og betalte omtrent ikke skatt. Da kongen fikk inn lite i skatt om året, var alle krigsgreiene i uorden.

I Sverige styrte den gang Karl 10 Gustav. Han drog i krig mot Polen. Mens han var optatt der, vilde Frederik 3 nytte høvet til å ta igjen Jemtland, Herjedalen (og Gotland), som Kristian 4 hadde tapt. Heldigvis hadde Norge da sin egen nasjonale hær, den som Sehested hadde fått i orden. Derfor kunde hovedsmannen over Trøndelag, Jørgen Bjelke, øieblikkelig dra med en flokk trøndere og vestlendinger fra Trøndelag øst over Kjølen. Flere steder måtte de frakte kanonene sine frem på hesteryggen. De tok Jemtland tilbake. Men imens kom Karl Gustav med sin lille stridsvante hær

6*

84

Måltid 1650 (flatbrød, smør, melkeringer; klubb og »fett«, kjøtt og flesk, ølkrus). Timeglass og lystestake. Tranlampe, Primstav med innskårne merker for hver dag i året (et slags almanakk) m. m.

gjennom Tyskland mot Danmark. Det blev en ualmindelig kald vinter, og det fros tykk is mellem de danske øer. Da sa Karl Gustav: »Nu, bror Fredrik, skola vi talas vid på god svenska!« Han gikk på isen fra Slesvig til Sjælland, og for å

få fred måtte Fredrik 3 gi til Sverige hele Trondheims len, og Båhuslen av Norge, og Skåne, Halland og Blekinge, som utgjorde $\frac{1}{3}$ av Danmark (Roskilde-freden 1658). Svenske hærflokker tok da makten i alle disse landsdelene.

Men snart angret Karl Gustav på at han ikke hadde tatt hele Danmark og hele Norge med det samme, og så lot han hæren sin på Sjælland gå mot Kjøbenhavn og prøve å storme byen. Han sa til danskene at det kunde være det samme for dem enten kongen deres hette Karl eller Fredrik. Men Kjøbenhavns borgere slo stormen tilbake med rasende heltemot.

I Norge var Jørgen Bjelke den ledende mannen da også. Han lot øieblikkelig et par tusen mann fra Vestlandet seile nordover til Trøndelag, mens en flokk østlendinger marsjerte nord over Dovre. De ringet svenskene inne i Trondheim. Svenskenes høvding, Stjernsköld, svor at før han vilde overgi byen, skulde han koke suppe på skinnbuksene sine. Men noen uker efter måtte han marsjere østover til Sverige igjen.

Halden var i de tidene bare en liten trelast-by ved Tistas utløp i Svinesund, under en høi fjellknaus (s. 90). Denne byen kom en flokk svensker og vilde ta (om høsten like efter Roskilde-freden). Men kjøbmannen Peder Nordmand i Halden fikk bud om det kvelden før. Øieblikkelig gav alle mann sig til å sette op en skansemur østenfor byen, tvert over veien, og de støpte kuler i murstensformer hele natten; om morgenen da svenskene kom marsjerende med klingende spill, tok med én gang de norske kulene til å pipe rundt dem. De svenske soldater var i de dagene kanskje de dueligste soldater i Europa. Likevel greide bymennene sig mot dem i 7 timer; da kom det litt hjelp fra Fredrikstad, og så måtte svenskene tilbake. — Senere i krigen kom svenskene enda to ganger og prøvde å ta Halden med stor overmakt. Men da hadde nordmennene bygd skanser oppe på fjellet bakom byen, og svenskene blev drevet bort igjen med svære tap.

I 1660 døde Karl Gustav, og så sluttet svenskene fred. Men Norge fikk da bare Trondheims len tilbake igjen; siden er selve Norge ikke blitt mindre. Fredrik 3 gav senere Halden navnet Fredrikshald, og festningen oppe på fjellet kalte han Fredriksten. (Nu har byen fått sitt gamle navn Halden tilbake.)

Fredrik 3 tar sig enevelde 1660. Krigene i 1657—1660 hadde vært forferdelige for Norge og Danmark. I grensebygdene på Østlandet lå flere hundre bondegårder nedbrent, barkebrød var daglig kost, og fattigfolk døde av sult. Da kalte kongen og Danmarks riksråd sammen en riksdag i Kjøbenhavn 1660; den skulde prøve å skaffe skatteinntekter til statens kasse. Denne gang hadde kongen fått innkalt til riksdagen ikke bare adelen, men også

85

representanter for prestene og bymennene, og de mente riket skulde bli meget sterkere enn før dersom adelen mistet sin store makt; i steden vilde de gjøre kongens makt meget større; for eneveldet var den gang kommet på mote i Europa. Så slo prestene og bymennene sig i hop med kongen. Kongen satte soldatene sine til å stenge igjen byportene, så adelsmennene ikke slapp ut av byen; da blev adelsmenene så redde at de gav slipp på sin styremakt over riket og gikk med på å betale skatt for eftertiden; de måtte også gå med på at Danmark fra da av skulde være et arverike. Nogen år senere satte kongen Peter Schumaker (som senere fikk navnet Griffenfeld) til å skrive en grunnlov for landene (Kongeloven). Den gav kongen fullt enevelde. Herefter var det kongen som skulde gi lover og fastsette hvor store skatter folket skulde ut med om året, og han kunde bruke pengene som han selv vilde. — Også i Sverige blev eneveldet innført nogen år senere. 86

I dansketiden hadde hver gård sitt bu-merke, og når gårdens eier skulde skrive under på dokumenter, satte han bumerket under, istedenfor sitt navn. 1. Beskyttelsestegn (?). 2—5. Bu-merker (etter L. Berg: Andebu, og J.

Aaland: Nordfjord).

Det dansk-norske enevoldsrike var sammensatt av 3 riker: 1. Danmark. 2. Norge med biland. 3. Slesvig-Holstein m. fl. 1. Siden 1536 hadde det adelige riksråd styrt over alle disse tre rikene under ett. Men nu oprettet kongen isteden regjeringskontorer eller departementer i Kjøbenhavn (kollegiene). For folk flest blev dette nye embedsmannsstyret meget rettferdigere enn det tidligere adelsstyre hadde vært.

De danske adelsmennene fikk ikke nu lenger styre over lenene i Norge; men kongen innsatte i steden en amtmann (fylkesmann) i hvert len (amt, fylke). Amtmennene fikk fast lønn for året, og rikenes inntekter vokste ved det til det mangedobbelte. Derfor kunde kongen nu sette hæren og især flåten i god stand, og han tenkte at han med tiden skulde ta fra Sverige de landsdelene som han nyss hadde mistet. Nordmannen Kort Adeler satte han til høvedsmann over flåten.

Om Ludvig 14's tid (1643—1715). Dengang Ludvig 14 var enevoldskonge over Frankrike, var dette landet det folkerikeste land i Europa. Ludvig 14 førte mange kriger. Han bygde sig også staselige slott (f. eks. Versailles [-sáj]), og han hadde tjenere i tusenvis, med sølv- og gullsnorer på klærne. Både kongene og de andre fornemme folk i hele Europa arbeidet på å få det likeså »fint« som franskmennene. Men Ludvig 14 krevde inn så forferdelig store skatter om året at fattigfolk i Frankrike døde av sult i tusenvis; da hans lik blev båret til graven, kastet folk sten efter det.

I Ludvig 14's tid valgte engelskmennene Wilhelm av Oranje til konge; han måtte først gå inn på at han skulde styre således som parlamentet (☉: stortinget) vilde (1688). I de andre land i Europa lengtet de mest oplyste mennene efter å få ordne landsstyret på lignende vis som i England.

Kristian 5 (1670—1699). Kristian 5, Fredrik 3's sønn, vilde prøve å ta igjen de mange landsdelene som hans far og bestefar hadde måttet gi til Sverige. Så begynte han Den skånske krig. I Norge var på den tid hans fars uekte sønn, den krigerske Gyldenløve, stattholder. Efter ham blev krigen i Norge kalt Gyldenløvefeiden. Gyldenløve med Norges hær seiret i Båhuslen over svenskenes overmakt gang efter gang og vant tilbake næsten hele Båhuslen. Men han fór også rått frem mot fienden. Således gjorde han et tog like østover til Venern, brente flere hundre bondegårder, og folkene hans drepte endog kvinner og barn. Gyldenløves seire gjorde sitt til at danskene nu tok til å få stor aktelse for nordmennene. Men Ludvig 14 av Frankrike tvang Kristian 5 til å slutte fred og la svenskene få igjen Båhuslen.

Nogen år efter den skånske krig sendte Kristian 5 ut en ny lovbok for Norge (Kristian 5's Norske lov 1687). Norges lover blev da meget lik de danske. — Norges bønder klagde over rikmennene her oppe. Da hjalp kongen dem for det meste. Derfor blev han meget avholdt i Norge.

Kristian 5 prøvde å ligne Ludvig 14, og han ødslet bort mange penger til stas og fester. Fra nu av blev kongens øverste embedsmenn (byråkratiet) mest æret i riket, og kongen gjorde flere av dem til adelsmenn og gav dem høiere rang enn den gamle adel. En av de nye adelsmennene var vinhandler-sønnen Griffenfeld fra Kjøbenhavn, han som skrev Kongeloven (s. 86). Han er den største statsmann Danmark har hatt. Griffenfeld fikk Tønsberg grevskap i Norge. Men kort tid efter kom han »i unåde« og blev sendt til Munkholmens festning i Trondheimsfjorden. Han var fange i 22 år, til han døde (1699). — Nogen år efter Griffenfelds fengsling blev Tønsberg grevskap solgt til den innflyttede tyske general Wedel; Wedels efterkommere kaller sig nu Wedel-Jarlsberg.

87

I Kristian 5's tid levde presten Petter Dass i Alstahaug i Nordland; han har skrevet Nordlands Trompet (se leseb.!) og var den første fremtredende dikteren i Norge efter sagatiden. Omtrent samtidig levde de danske salmedikterne Kingo og Brorson.

Den store nordiske krig 1700—1721.

88

Siden Gustav Adolfs tid eide Sverige omtrent alle landskapene øst og syd for Østersjøen. Da blev den knapt 15-årige Karl 12 konge, og Sveriges riksdag kom sammen og gav ham fullt enevelde med det samme. Et par år efter blev Kristian 5's sønn Fredrik 4 konge over Danmark og Norge (1699—1730). Hans høieste ønske var å ta fra Sverige igjen de landsdelene som Kristian 4 og Frederik 3 hadde mistet. Så sluttet han forbund med Peter tsar av Russland og August den sterke av Polen. Alle disse 3 mente, at siden Karl 12 var så ung, skulde det bli en lett sak å ta landstykker fra Sverige hver på sin kant.

Men Karl 12 og soldatene hans («karolinene») seilte over til Sjælland og tvang Danmark til å slutte fred. Så seilte de mot Russland. Ved Narva lå Peter den stores hær; der var fem russere for hver svenske, og russerne hadde tykke skanser foran sig. Karl angrep likevel og vant. Derfra marsjerte han til Polen og erobret hele landet. Men i 1709 var han med folkene sine ved Poltava i Russland; der kom en tre ganger så stor russer-hær mot ham, og den kastet op høie skanser foran sin leir. Karl 12 angrep; men nyss før var han blitt såret i en fot, så han ikke kunde kommandere selv; derfor tapte karolinene, og Karl selv flyktet til Tyrkiet med nogen få hundre mann. — Straks efter begynte Danmark og Norge og Polen på nytt å være med i krigen mot Karl 12. Nogen år senere kom Karl 12 tilbake til Sverige.

Gregers Granavollen. Anna Kolbjørnsdatter.

I 1716 rykte Karl 12 vestover mot Oslo med en svensk hær. Da fikk han merke at han ikke hadde bare Norges soldater imot sig, men hele folket; for overalt hvor han drog frem, gjorde bøndene ham all den fortred de kunde. Han la sig rundt Akershus. Norges hær lå imens i skogåsene mellom Oslo og Drammen og stengte veien for ham videre frem. Karl 12 sendte da ut oberst Løwen med 500 ryttere. De skulde ride nordover til Hadeland, derfra sydover Ringerike, og komme bakpå den norske hæren, mens Karl selv vilde angripe forfra. Den første natten tok de svenske rytterne inn på Hakadals jernverk. Bestyreren der fikk høre hvor de skulde hen. Han sendte øieblikkelig en flink skiløper vest gjennom Nordmarka med bud til den norske hæren, og bad ham gå

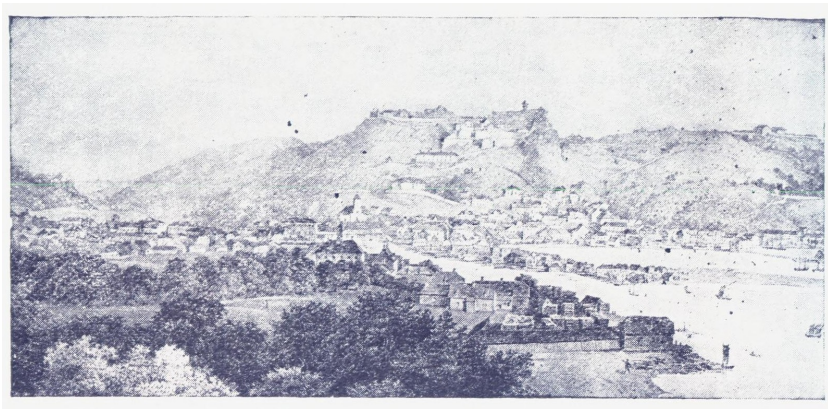
89

dag og natt. Litt før hadde Gregers Granavollen på Hadeland sendt budstikken rundt i bygdene der omkring, og det møtte 60 mann med børser og kårder. Vejen fra Oslo til Hadeland går ett sted gjennom en trang skogdal. Der gav bøndene sig til å felle trær tvers over dalen («forhugninger»). Med det samme kom svenskene. Men da la bøndene sig bakom forhugningene og forsvarte sig mot den næsten 9-dobbelte overmakt i mange timer. Således blev svenskene forsinket omtrent en hel dag, skiløperen fra Hakadalen fikk tid til å varsle nordmennene ved Drammen, og de sendte et par rytterflokker mot svenskene.

På gården Norderhov på Ringerike bodde prestefruen Anna Kolbjørnsdatter. Sagnet forteller at mannen hennes lå syk da svenskene kom dit; men hun gav dem mat og brennevin i overflod. Samme kveld kom den første av de norske rytterflokkene nordover isen på Tyrifjorden. Svenskene hørte at det brakte i isen, og spurte hvad det var; men Anna sa at slik braking hørtes ofte i frostvær. Hun syntes så synd på de svenske soldatene, som frøs fælt ute i gården; derfor fikk hun lov til å tende store bål ute på tunet. Det gjorde hun forat nordmennene lettere skulde finne frem; men Løwen forstod ikke det og takket den snilde prestefruen. Hun fikk ham også til å sette ut vakten for natten langt vestenfor gården, bort imot Dramselva hvor svenskene ventet et overfall av nordmennene; der kunde vakten ikke høre de norske rytterne som kom meget lenger øst. En stund efter satt Løwen og varmet sig og hadde nettop trukket støvlene av, da rutene klirret, og de norske rytteres kuler pep om ørene på ham. Men nordmennene var så få at størsteparten av svenskene kom sig unda.

Haldens forsvar 1716.

Efter seieren på Norderhov rykte nordmennene mot Oslo både fra vest, nord og øst. Karl 12 holdt på å bli ringet inne, og så måtte han skynde sig østover Glomma igjen. Da vilde han ta Halden (Fredrikshald). Der lå flere hundre norske soldater oppe på Fredriksten; dessuten hadde bymennene nede i Halden slått sig i hop til et frikorps; høvdingene over det var trelasthandlerne Peder og Hans Kolbjørnssønn, Anna Kolbjørnsdatters halvbrødre. — En mørk natt lurte Karl sig med 1500 mann øst gjennom Halden, vadde over Tista, gikk derefter stille gjennom gatene og nådde frem til den nederste skanseporten på Fredriksten. Da først blev de norske vaktmennene ham var, de smelte porten igjen, og Karl måtte tilbake til byen. Men der slengte bymennene sig ned bak hus og stener, mange i bare skjorten, og skjøt mot svenskene. Litt efter litt måtte dog bymennene trekke sig op mot festningen, og efter tre timer var Karl herre i byen.

Fredriksten festning (ca. 1860).

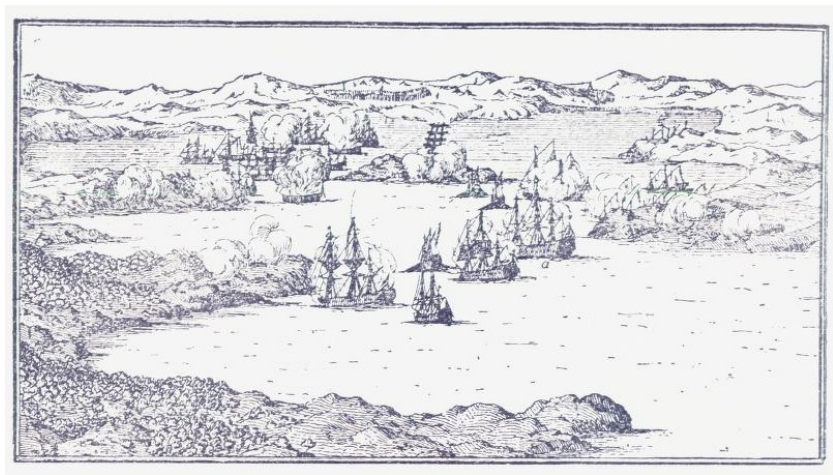
Hans Kolbjørnssønn blev sendt med bud til Karl. Karl sa til ham at folket i byen, som ikke var soldater, ingen rett hadde til å kjempe, og han bante på at han vilde straffe dem på en grusom måte. Da svarte Hans Kolbjørnssønn: »Hvad vi bymenn enn får lide, angrer vi ikke. Når fienden kommer inn i landet, er hver mann soldat!«

Så lenge Karl kunde holde sig nede i Halden med folkene sine, gjorde kanonkulene fra Frederiksten ham ikke videre skade, fordi husene var i veien; det var stor fare for, at når natten kom, vilde han greie å ta festningen også, og siden hele Norge. Bymennene oppe på festningen lot da to mann lure sig ned til Halden; under klærne hadde de bekrædte hampetau (»bekkranser«). Dem tendte de og kastet ild inn i flere hus, og snart stod hele byen i lue. Karl blev så rasende at han bet sig i fingrene; men han måtte komme sig vestover Tista igjen. Over elven var der bare én bro; der kom den ene granaten efter den andre fra festningen og smalt midt blandt folkene hans, mens luen stod himmelhøit fra husene rundt om. Da kongen var kommen vest om elven igjen, hadde han tilbake bare $\frac{2}{3}$ av dem som han hadde hatt med sig inn i byen.

Peter Tordenskiold. Krigens slutning. Tordenskiold var sønn av rådmann Wessel i Trondheim. Allerede da han var smågutt, fantes ikke hans make i hele byen til å slåss og gjøre skøierstreker. Så hendte det at Fredrik 4 kom reisende nordover langs kysten til Trondheim; da kongen senere fór sydover Dovre med stort følge, stjal Peter sig med; slik kom han til Kjøbenhavn. Året efter blev Peter Wessel elev ved sjøkrigsskolen. Siden tok han tjeneste som matros på et skib som gikk til Vestindia, og derefter med en ostindiafarer. Han blev bredbygd

og sterk, med mørkt hår og blå øine. Når stormen pep, likte han sig best. »Nu går det gledelig«, sa han en gang uværet tok masten og tauverket overbord. Da han kom hjem fra Ostindia, hadde Danmark og Norge nettop igjen begynt å være med i Den store nordiske krig mot Karl 12. Norges øverste general satte da Wessel til høvding på et skib med 4 kanoner, og snart fikk han flere skib. Til lønn for alle mesterstykkene hans gjorde kongen ham til adelsmann og gav ham navnet Tordenskiold. Da sa Wessel: »Nu skal jeg sannelig også tordne således for svenskenes ører at de skal skjønne at Deres Majestet ikke har gitt mig navnet for ingen ting!«

Da Karl 12 var jaget ut av Halden i 1716, la han sig utenfor byen med folkene sine. Han vilde vente der, mens svenskene rustet ut 44 skib i Gøteborg, med store kanoner. Skibene skulde snike sig nordover innenfor øene i Båhuslen; når de kom frem til Norge, tenkte Karl å gå løs på Fredriksten og Akerhus for alvor; siden vilde han ta hele Norge. De svenske skibene nådde også næsten helt frem; de var kommet like til Dynekilen, en fjord litt sønnenfor Halden; innløpet til ⁹² denne fjorden er $\frac{1}{2}$ mil langt, men bare et stenkast tvert over somme steder, og fullt av farlige undervannsskjær. Den svenske flåten lå godt gjemt; på en holme like ved stod kanoner ferdige, og på fjellknausene rundt om stod mange hundre soldater. Likevel seilte Tordenskiold inn med bare 7 skib, mens svenskene dundret og skjøt fra alle kanter; han tok 14 skib og brente resten, og da måtte Karl 12 skynde sig ut av Norge.

Tordenskiold i Dynekilen. a Tordenskiolds skib »Hvite Ørn«.

I 1718 la Karl sig foran Fredriksten igjen med en svensk hær. Mat og kanoner fikk han den gang landeveien fra Sverige. Folkene hans tok til å grave løpegraver bort imot festningen (fra øst), og de hadde ikke langt igjen. Men nordmennene på festningen skjøt uten stans på dem som grov. En kveld var Karl 12 ute i graven, og han strakte hodet og brystet op over brystvernet og skulde se frem til festningen. Med det samme kom det en kule og traff ham i hodet, så han døde. Da drog svenskene hjem igjen.

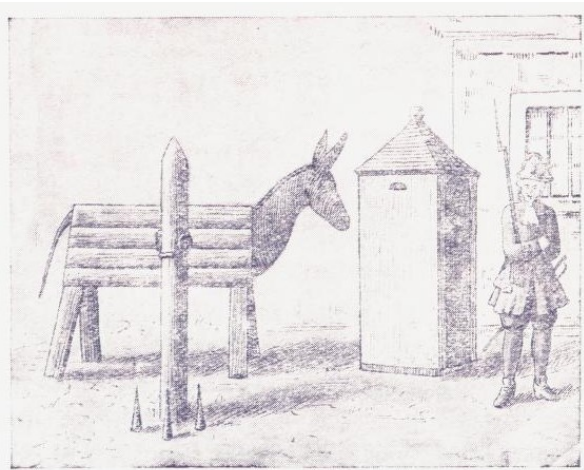
I 1718 seilte Tordenskiold med krigsskibene sine inn mot byen Marstrand, som lå på stranden med en høi bergfestning like bakenfor. På havnen i Marstrand lå flere svenske krigsskib. Et senere sagn forteller at Tordenskiold klødde sig ut som fisker, tok en fiskekurv på armen, og gikk op i festningen og ut på de svenske krigsskibene og skulde selge fisk. Da han hadde sett nok, drog han til sine egne skib igjen. Han tok selve Marstrand i en fart, men hadde for lite folk til å ta festningen med makt. For å skremme kommandanten sendte han bud til ham at han hadde mange tusen soldater. Kommandanten sendte en kaptein som skulde se efter; men det har senere vært fortalt, at ham skjenkte Tordenskiold full. Derpå stilte han sine 4—500 mann op i én gate, og da kapteinen hadde sett dem, stilte han dem op i næste gate, osv. Kapteinen skyndte sig tilbake; han sa at det vrimlet av fiender i hele byen, — og kommandanten lovte å overgi festningen kl. 3 dagen efter. Da det gikk over tiden, tok Tordenskiold med sig nogen mann og gikk op på festningen. Han stakk sabelen inn gjennom kommandantens åpne vindu og ropte: »Tiden er omme, hvad nøler I efter?«. Mannen blev da så redd at han straks rømte ut av festningen med folkene sine.

En tid efter sluttet Danmark og Norge fred med Sverige (1720). Dette landet var ikke nu lenger så farlig som før. Men Norge hadde ikke vunnet igjen hverken Båhuslen eller Jemtland og Herjedalen. — Senere på året reiste Tordenskiold utenlands. I Tyskland duellerte han med en svensk oberst og blev dødelig såret. Da var han bare 29 år gammel.

Efter den store nordiske krig fikk Russland beholde Sveriges landskaper i øst for Østersjøen og et stort stykke av Finnland, og Russland har siden vært Nordeuropas stormakt istedenfor Sverige.

93

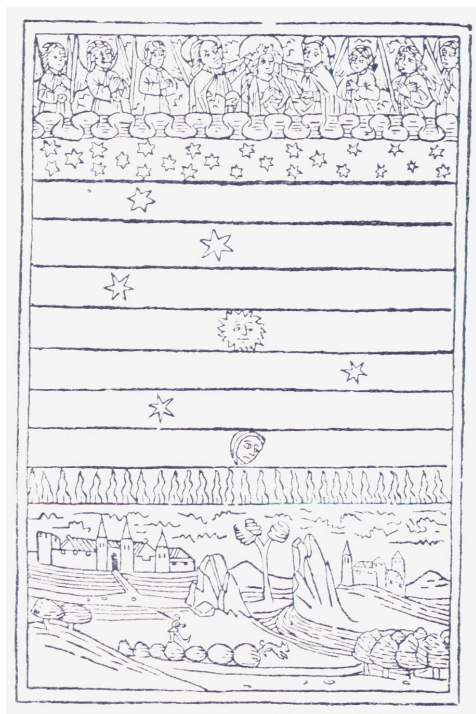
94

Gapestokk, avskaffet 1842. De som blev satt på tremerra, fikk ofte blykuler hengt om benene. Grenadér holder vakt (i rød kjole, blå bukser og hoser).

Westen. Egede. I Fredrik 4's dager reiste presten Thomas von Westen (i Veøy i Romsdalen) til Finnmark og lærte folket der den kristne tro («finnenes apostel»).

Presten Hans Egede i Lofoten hadde lest at det i sagatiden hadde bodd flere tusen nordmenn på Grønland, og at der hadde vært 16 kirker, 2 klostre, og en bisp på Garder (i Austbygden). En tid efter Svartedauen var de siste nordmennene dødd ut; men det visste ikke Egede; han trodde at eskimoene nedstammet fra nordmennene, og det gjorde ham ondt at de var blitt hedninger igjen. Derfor reiste han til Grønland (1721) og prekte der (i «Godthåp» i Vestbygden) i 15 år («Grønlands apostel»).

Verden (etter billede fra 1475). Verdens midtpunkt var jordkulen med de 4 elementer (jorden, vannet, utenom der luftens og ildens sfære). Utenom der dreiet sig 9 gjennemsiktige himler, hver på sin måte (månens, Merkurs, Venus's, solens, Mars's, Jupiters, Saturns, stjernenes himmel, og krystallhimmelen). Utenom der igjen var englehimmelen.

Om folks overtro i dansketiden. Ved år 1700 var folk enda svært overtroiske. Om fjellene og skogene mente de således at de var fulle av bergtroll og underjordiske. Gikk en komét over himmelen, trodde de at det snart brøt løs ildebrand. Blev folk eller kreaturer syke, leste de bibel-ord over dem. Rett som det var, blev en eller annen »trollkjerring« mistenkt for å ha voldt sykdommen. Øvrigheten pinte henne da kanskje med pinebenk og tommeskruer til hun måtte tilstå. Siden kjørte de ved sammen på torvet, og tentde ild på, og så kastet de kjerringen inn i ilden. Imens stod folket rundt og gledet sig. I alt er her i Norge

95

blitt brent flere hundre hekser (den siste ved år 1670). I de andre landene i Europa er brent flere hundre tusen, flest i de protestantiske land.

De lærde folk mente at de ikke kunde bli så kloke som de lærde folk i oldtiden. Når de vilde ha greie på stjernene, plantene og dyrene, så de først og fremst efter hvad oldtidens gamle visdomslærere hadde sagt. Især hadde de stor tiltro til den greske vismannen Aristóteles († 322 f. Kr.). De mente likesom han at solen og stjernene var festet til 9 gjennemsiktige himler (sfærer), som lå den ene utenom den andre og svinget sig rundt om jorden; i stjernene kunde de stjernekyndige lese hvad som kom til å skje i fremtiden.

Men så endelig lærte folk å lage mikroskoper, kikkerter og termometre (o. 1600), og de begynte å granske stjernene, plantene og dyrene på egen hånd. Dermed tok overtroen til å minke, iallfall mellom de mer oplyste.

Den tyske stjernekyndige Kopérnikus († 1543) opdaget at alle planetene går rundt om solen. Også italieneren Galliléi († 1642), tyskeren Kepler († 1630) og engelskmannen Newton (Njut'n, † 1727) var utmerkede astronomer.

Ludvig Holberg var fra Bergen. Mens han var ung, gjorde han flere reiser til Holland, England, Frankrike, Italia og Tyskland. Da han kom hjem igjen, slo han sig til i Kjøbenhavn, og nogen år efter utnevnte kongen ham til professor ved universitetet der.

Folk i Danmark hadde store feil den gang. De prøvde å efterligne meget av det dårlige i utlandet, f. eks. all den franske pynt og stas. Det målet som folk talte hjemme i Danmark var for simpelt til å bruke:

»Hver mann som med kløkt gikk i lærdom til bunn,
latin på papiret kun malte;
med fruene fransk, og tysk med sin hund,
og dansk med sin tjener han talte«.

Holberg vilde da prøve å rette noget på alt dette, og så skrev han en bok på vers om Peder Pårs. I den gjorde han narr av både fornemme og simple folk, fordi de var så uvitende og likevel innbilte sig å være kloke. Men da trodde flere av Danmarks fornemste menn at det var dem Holberg hadde siktet til; de blev rasende og hadde så nær fått censuren til å ødelegge boken. Derfor torde han ikke skrive på den måten mer. I steden begynte han å skrive komedier efter fransk mønster (f. eks. Jeppe på Berget, Erasmus Montanus, Jacob von Tyboe o. m. fl.). Der lot han personene snakke og bære sig at slik som folk i Kjøbenhavn. Når da disse gikk i teatret og så komediene, fikk de med det samme greie på sine egne feil, og det blev lettere for dem å legge feilene av.

Ludvig Holberg (1684—1754).

Men så brøt det i Kjøbenhavn løs en ildebrand, som ødela næsten hele byen. Også teatret brente. Da sluttet Holberg å skrive komedier. Siden gav han ut en Danmarks historie og Nils Klims underjordiske reise (på latin). Gjennem bøkene sine blev Holberg banebryter for det franske og engelske åndsliv i Norge og Danmark. De engelske og franske skribenter på den tid skrev helst engelsk og fransk. På samme måte skrev Holberg helst dansk, og han »polerte« dansken, så den blev lettere å bruke; han har fått hedersnavnet »den dansk-norske litteraturs far«.

Om Gud mente Holberg at han ikke bryr sig så meget om hvad et menneske sier det tror, men mer om hvor meget godt det utretter.

Pietismens tid. Kristian 6 (1730—1746).

Helt siden den lutherske lære blev innført i 1536, hadde de lutherske prestene preket mest om at folket måtte passe vel på å ha den lutherske tro; hadde de det, var det ikke så nøie om de både drakk og sloss og syndet på andre måter også. Prekenene i kirkene kunde vare op til 5 timer. Riktignok sovnet tilhørerne; men så hadde Kristian 4 ansatt kirkevektere som gikk rundt og vekte dem med lange staver. Da var det (noget før 1700) at presten Spener i Tyskland⁹⁷ begynte å preke, at den som vil høre Gud til, også må leve som en kristen. De som holdt med Spener blev kalt pietister (☩: de fromme). Somme av dem regnet omtrent all slags moro for synd.

I Danmark fikk Spener mange venner. En av dem var Fredrik 4's eftermann, Kristian 6. Det var en liten, tynn mann som vilde prøve med makt å gjøre folk

mer gudfryktige enn de var før. Utenfor hver kirke på landet lot han sette op en »gapestokk«. Hvis nogen ikke gikk i kirken om søndagene, måtte de enten betale stor mulkt, eller de måtte stå i gapestokken en søndag senere, mens folk gikk inn og ut av kirken; enhver som gikk forbi, kunde da spytte på dem. — Men Kristian 6 gjorde også meget godt. Før hans tid hadde bonde-barna i Norge ikke gått på skole; de hadde bare møtt op noen ganger hos presten i bygden og der lært katekismen utenat. Nu bestemte Kristian 6 at i hver bygd skulde en lærer reise rundt og undervise barna, noen dager på hver gård (»omgangsskoler«). Herefter måtte alle barn lære å lese i bok. De måtte også lære utenat Pontoppidans forklaring til katekismen (over 700 spørsmål og svar); i 14 års alderen måtte de møte frem på kirkegulvet, mens menigheten var til stede, og bekjenne at de var kristne (»konfirmasjonen«); derefter fikk de gå til alters første gang. — Fattigfolk hadde før gått rundt fra gård til gård og tigget; nu bestemte kongen at de andre folk skulde betale litt til dem for hvert år (»fattigskatt«, »fattigkasser«).

Oplysningstiden i Europa.

Siden 30-årskrigen hadde kongene i Frankrike hatt enevoldsmakt. Adelen eide $\frac{1}{3}$ av Frankrike. Hver adelsmann hadde delt op godsene sine i små bondegårder, som han leide ut til bøndene; de måtte betale stor jordleie til ham for hvert år, og de levde i filler, smuss og utøi. Adelen selv betalte omtrent ikke skatt; den bodde for det meste ved hoffet i Versailles og var så ødsel i mat og klær at mange adelsmenn var utfattige; ofte levde de et stygt liv. — Prestene rådde kanskje over $\frac{1}{4}$ av Frankrikes jord. De fornemste bodde

7 — Lødøen: Norges historie.

ved hoffet omtrent som adelen. — Tredjestanden bestod av kjøbmannsslektene i byene, håndverkerne og arbeiderne. Flere av kjøbmannsslektene var blitt uhyre rike. Adelen lånte stadig penger av dem; men den vilde næsten ikke regne dem for mennesker likevel. Derfor hatet byborgerne adelen. — Det var byborgerne og de selveiende bøndene som måtte betale næsten alle de skattene som landet trengte. Når de brøt lovene, fikk de streng straff; men prester og adelsmenn som gjorde det samme, gikk ofte fri. Enda sa de katolske prestene at alt dette var Guds vilje. Var det nogen som klaget, tok kongens politi dem og førte dem til fengslet Bastillen [Bastíen], ofte uten at de var dømt til det.

Da hendte det at den unge franske dikter Voltaire (Voltær, † 1778) måtte opholde sig i England i flere år. Han så hvor godt folket der hadde det, og da

han kom tilbake til Frankrike, skrev han noen bøker om at den franske konge burde gjøre det likeså godt for franskmennene. Først og fremst burde der bli »trykkefrihet«, så alle fikk lov å skrive i avisene det de mente var rett, enten så kongen og adelen likte det eller ei. Voltaire så godt at folk flest var for uvitende til å kunne styre selv i landene. Derfor skulde kongene få ha sin enevoldsmakt enda en tid; men de skulde bruke makten til gagn for folket, de skulde skaffe folket gode skoler osv. — Likesom alle store menn var Voltaire en flittig arbeider; han kunde sitte ved skrivebordet op til 18 timer i døgnet.

Voltaires bøker var ualmindelig morsomt skrevet; det blev på mote blandt fornemme folk i Europa å tro så som han, og kongene tok til å få istand skoler for de simple folk. Også i de protestantiske land tok mange prester til å tro bare det som de kunde forstå med sin fornuft (fornufttroens, »rasjonalismens«, tid).

På samme tid som Voltaire levde Fredrik 2, den store, av Preussen († 1786) og også de to store tyske diktere Goethe († 1832) og Schiller († 1805).

Fredrik 5 (1746—1766). Fredrik 5, Kristian 6's sønn, lot ikke pietistene få rå mer enn de andre. — I 1763 begynte Norges første avis, Norske Intelligenssedler å komme ut.

Kristian 7 (1766—1808). Kristian 7 hadde krum nese og smalt bryst. Mens han vokste op, kom han sammen med dårlige kamerater og levde forferdelig ryggesløst. Snart blev han sinnssvak, og da lot han sin livlæge, tyskeren 99 Struensee, styre.

Struensee prøvde å bruke makten til folkets gagn, så som den franske dikter Voltaire på den tid krevde det. Med ham kom det oplyste enevelde til styret i Danmark og Norge. Først avskaffet han bokcensuren; var det en embedsmann som herefter vågde å kreve for stor skatt, da kunde folk skrive om det i bøker og aviser, så han måtte passe sig en annen gang (»trykkefrihet«). — I korstogenes tid var det blitt skikk i Europa, når de mente at en hadde gjort en ugjerning, at de pisket ham eller satte tommeskruer på ham, inntil han tilstod (»pinligst forhør«, »tortur«). Struensee vilde også at folk skulde få tro om Gud det som de selv syntes var rett (»religionsfrihet«); de skulde ikke lenger være nødt til å tro akkurat det samme som Luther. I de 16 månedene han styrte, sendte han ut over 600 forordninger.

Men Struensee hadde også store feil. Således levde han et usedelig liv; derfor foraktet folket ham. En natt trengte en del fornemme menn ved hoffet inn til den sinnssyke konge og skremte ham til å la Struensee sette i fengsel. Struensee blev derefter dømt til døden. Først hugg de av hans høire hånd, derefter hodet;

så delte de liket i fire parter, knuste det på hjul og la det på et høit stillas (»en steile«) til føde for ravnene; hodet satte de i midten på en lang stake (1772).

Efter Struensee styrte Ove Guldberg i 12 år. Inntil da hadde endog mange av kongene skrevet og snakket næsten bare tysk; men nu krevde Guldberg at det danske mål for eftertiden skulde være skriftmålet i Danmark, og bare de som var født i Norge, Danmark eller Slesvig-Holstein skulde herefter kunne bli embedsmenn.

Da Kristian 7's sønn, Kronprins Fredrik, blev konfirmert, tok han styret over Danmark og Norge (Fredrik 6).

De fleste av bondegårdene i Danmark tilhørte den gang store godseiere, som leide dem bort til bøndene. I Fredrik 5's

7*

tid måtte bøndene arbeide på godseierens egen gård uten betaling, så ofte han forlangte det (»hoveri«). Fra sitt 4de til sitt 40de år hadde de ikke lov til å flytte til andre steder, selv om de der kunde få meget større betaling (»stavnsbånd«). Og godseieren kunde piske dem, og sette dem på trehesten, når han vilde. Derfor var bøndene blitt dovne og redde (som f. eks. Jeppe på Berget). Men så (i 1788) avskaffet kronprins Fredrik stavnsbåndet. Fra da av begynte Danmarks bønder å gå fort frem i velstand og opplysning.

100

Enevoldskongenes styre i Norge.

Kongen prøvde å være som en far både mot dansker, nordmenn og holstenere. Allerede før eneveldets tid hadde de dansk-norske kongene prøvd å la det ene land hjelpe det andre. Kristian 6 hadde gitt den lov at Danmark og Holstein skulde kjøpe jern bare i Norge, — så pengene ikke gikk til utlandet. De som eide de norske jernverkene, fikk lov å legge på prisene, og de blev rike menn (Jakob Åll; Wedel; Peder og Carsten Anker). I steden måtte folket i det sønnenfjellske Norge i lang tid kjøpe korn bare i Danmark; når det kom uår der nede, sultet fattigfolk i Norge ihjel.

Kongen vilde få folk til å spare; derfor gav han regler for hvor mange gjester de skulde be til bryllups, hvor mange alen tøy de skulde bruke til buksene sine osv. Men i Norge innbilte folk sig at det var embedsmennene som hadde funnet på en hel del av dette, imot kongens vilje. — Da embedsmennene i Agder tok for høie avgifter, og kjøbmennene satte kornprisene op til det dobbelte, reiste bonden Kristian Lofthus til København og klagde for kronprinsen, som lot saken undersøke. Men så tok embedsmennene Lofthus og satte ham på Akershus festning, lenket til en treblokk, inntil han døde, 10 år efter.

I det hele hadde dog nordmennene det bedre enn både danskene og de andre folkene i Europa i enevoldstiden. De flinkeste jorddyrkerne fikk premier, således Nils Justesen på Hitra; han avlet 14 tønner korn da han tok imot sin gård; men i sine senere år avlet han 150. — De norske kjøbmennene leide enda mange hollandske skib til å føre ut trelasten og fisken fra Norge; men det blev stadig flere norske skib også (i 1723 — 100 skib, i 1807 — 1500). Norge blev rikere og rikere; folketallet vokste fra 500 000 (i 1700) til 900 000 (i 1801); ja, danskene trodde endog at det var de store skattene fra Norge som gjorde at Danmark kunde greie utgiftene sine.

101

Det Norske Selskap i Kjøbenhavn. I slutten av enevoldstiden tok de fornemme folk i Danmark til å få stor aktelse for nordmennene. Dette kom vel mest av at de norske bønder ikke hadde måttet træle under adelsmenn og godseiere; derfor var de ikke blitt så redde av sig som de danske bøndene, og danskene sa om dem at de »nedstammet fra konger«.

Norge hadde dengang enda ikke fått universitet. Derfor måtte de unge nordmenn som skulde læres op til prester, doktorer og sakførere, reise til Danmark og bli studenter ved universitetet i Kjøbenhavn. Men der regnet de sig for gjævere enn de danske, og de tok med makt de beste plassene når lærerne skulde undervise dem. — I 1772 slo endel nordmenn i Kjøbenhavn sig sammen til et lag (»Det Norske Selskap«). De holdt møtene sine på madam Juels kaffehus; der skulde de »samles titt, snakke, spøke, drikke fritt«. Værelset hadde simple stoler og et langt trebord. På det lå en protokoll, hvori de skrev inn morsomme småvers o. l. De mest evnerike i laget var den morsomme Wessel, den fornemme Fasting og brødrene Frimann.

Den gang var det så, at når en vilde ha et embede (f. eks. bli prest), måtte han reise til Kjøbenhavn og be om det. Slike embedsansøkere møtte av og til i Det Norske Selskap, således trønderen Johan Nordal Brun, han som siden blev bisp i Bergen; på møtene sang de hans vise: For Norge, kjempers fødeland. Edvard Storm fra Vågå, han som har skrevet Sinklarvisa, levde også i Kjøbenhavn i de dager.

Tanken om å avskaffe eneveldet. Allerede i Voltaires dager hadde franskmannen Montesquieu (Månteskió, † 1755) skrevet at kongen i et land ikke burde ha enevelde; i steden burde stortingsmenn som var valgt av folket, fastsette lovene (således som i England); kongen (eller en president) skulde ansette embedsmenn til å passe på så alle rettet sig efter lovene; de som brøt lovene, skulde bli dømt av dommere som ikke behøvde å være redde hverken for

kongen eller folket. Disse meningene begynte nu å vinne innpass i Europa litt efter hvert.

På samme tid som Montesquieu og Voltaire levde franskmannen Rousseau [Ruså]. Han skrev at det ikke var Gud som hadde gitt enevoldskongene deres store makt, således som de selv påstod; men det var folket som fra først av hadde satt kongene til å styre; når kongene ikke styrte godt, burde folket ta makten fra dem igjen.

De fornemme folk var den gang forferdelig ødsle i mat og klær. Om dette sa Rousseau at det gjorde dem svake og ulykkelige. Og bøndene deres som skulde skaffe dem pengene, blev nødt til å arbeide så hårdt at også de måtte ha det ondt hele livet. Derfor burde de rike ta til å nøie sig med lite; da skulde det bli godt for alle; der skulde bli »frihet, likhet og brorskap«.

Også andre enn Rousseau skrev bøker om hvor godt de folk hadde det som var sine egne herrer og levde simpelt (romantikkens tid).

Fredrik 2 av Prøisen førte krig mot mange av grannelandene (den prøisiske syvårskrig 1756—1763). Imens førte engelskmennene krig mot Frankrike og vant store landstykker i Nordamerika, Asia, Afrika og Australia; de har siden eid flere kolonier enn noget annet rike. Hjemme i England fant de op maskiner til å spinne og veve med. Watt [Uått] fant på å la maskinene gå med damp. Da fikk engelskmennene bruk for stenkullene og jernet i fjellene sine, og de blev verdens fremste industrifolk.

Så krevde de engelske nybyggerstatene i Nordamerika å få velge nogen av sine folk til å være med i det engelske parlament (3: storting). Men England sa nei, og da begynte Den nordamerikanske frihetskamp (1776—1783); amerikanernes ledere hette Washington [Uåsjingt'n] og Franklin [Frænk-]. Frankrike hjalp dem, så De forente stater blev et rike for sig selv.

Den franske revolusjon. Kongen i Frankrike hadde ikke gjort det bedre for folket, slik som Voltaire hadde rådd ham til; hvert år sultet fattige folk ihjel i tusentall. Derfor tok bymennene i Frankrike til å merke sig det som Montesquieu og Rousseau hadde skrevet, om at kongen ikke burde ha enevelde. De sa også at de ikke lenger orket å betale alle skattene alene. Da kalte kongen sammen i Versailles [Versái] 300 adelsmenn, 300 geistlige og 600 bymenn; de skulde rådslå om hvordan landet kunde få større skatteinntekter. Denne nasjonal-forsamlingen flyttet siden til Paris. Den vedtok at Frankrike skulde ha en ny grunnlov (efter Montesquieus lære), og at også adelen og prestene for eftertiden skulde betale skatt; brøt de lovene, skulde de få samme straff som andre folk (den franske revolusjon, 1789).

102

103

Men så blev enevoldsherskerne i Østerrike og Tyskland redde for at også folkene deres skulde gjøre revolusjon; derfor sendte de store hærer inn i Frankrike og tenkte å hjelpe kongen, så han igjen kunde få enevoldsmakt. Da erklærte nasjonal-forsamlingen i Frankrike: Fedrelandet er i fare! I Paris ringte de med kirkeklokkene uten stans, de skjøt med kanoner og trommet gjennom gatene; det betydde at nu måtte alle franskmenn møte frem og forsvare landet mod enevoldskongene rundt om. Mange av de franske revolusjonssoldater var godt opplært i krig fra før. En del var bønder. Men de franske bøndene hadde i revolusjonen fått rett til å rå over gårdene sine selv. Tapte de nu, kom de til å miste sin frihet igjen. Derfor sloss de som rasende. Fiendens soldater derimot sloss bare for daglønn; de blev drevet ut av Frankrike igjen i en fart. — Høsten 1792 avsatte franskmennene kongen sin, og landet blev republikk. De trodde at en del av de fornemme folk holdt med Frankrikes fiender; dem halshugg de uten videre, omtrent en mill. i alt. De dømte til døden og halshugg også kongen og dronningen. Da sendte Europas fyrster for annen gang store hærer inn i Frankrike. Men franskmennene vant da også, og var det en general som tapte stygt, så halshugg de ham. Når de gikk i kamp, sang hele hæren Marseillaisen [Marseiæsen].

Den franske revolusjons mest berømte general, Napoleon Bonaparte, var fra øen Korsika og sønn av en fattig sakfører. I guttedagene gikk han på en krigsskole i Frankrike. Han blev liten av vekst, men overmåte utholdende. Likesom alle store menn hadde Napoleon sterk lyst til å arbeide; han kunde holde på 16 timer i døgnet. I de franske revolusjonskrigene blev han general da han var 24 år, og siden gjorde han sig til keiser over Frankrike. Så vilde han legge under sig hele Europa, og han tok det ene landet efter det andre. Bare engelskmennene kunde han ikke vinne over; for de hadde så mange krigsskib at de var herrer på havet.

De gode tidene i Norge omkring 1800.

103

Allerede under den nordamerikanske frihetskamp hadde nordmennene og danskene fraktet meget korn og kjøtt til Frankrike, og på det tjente de penger i massevis. Engelskmennene hadde da forbudt alle ikke-krigførende land å føre varer til Englands fiender; men Norge og Danmark hadde nektet å lystre, og de gjorde en avtale med Sverige og Russland om at de vilde la krigsskib følge med handelsskibene sine for å verge dem mot engelskmennene (den væbnede nøytralitet). — Nogen år senere var England blandt de maktene som prøvde å

104

slå ned den franske revolusjon, og nordmennene og danskene tok igjen til å føre varer til Frankrike. Da sendte England en stor krigsflåte over Nordsjøen for å tukte danskene. På Kjøbenhavns red (havn) blev der et stort slag (Skjærtorsdags-slaget 1801). De norske og danske var bare halvparten så mange som engelskmennene; likevel sa den engelske admiral Nelson siden at han hadde vært med i 105 sjøslag, og ikke et eneste hadde vært så varmt. Men Danmark og Norge måtte slutte med å la krigsskibene sine følge handelsskibene, og så blev det fred igjen i nogen år (til 1807).

I disse fredsårene drev engelskmennene på uten stans og bygde krigsskib som skulde brukes mot Napoleon. Tømmer til å bygge skibene av måtte de hente i Norge. Folk her tjente derfor gode penger, og trelastkjøpmennene på Østlandet kunde holde kostbare gjestebud titt og ofte. Da sang de Johan Nordal Bruns vise: Bor jeg på det høie fjell.

Hans Nielsen Hauge (1771—1824). Hauge blev født på en bondegård vest for Sarpsborg, og allerede som gutt måtte han være med i gårdsarbeidet næsten som en voksen. Hver kveld når alle kom inn fra dagens strev, leste Hauges far eller mor høit en kveldsbønn for familien, av en eller annen bønnbok, og Hauge hørte vel etter; men han brydde sig ikke stort om å leke med de andre guttene.

Folk i Norge hadde den gang »gode tider« og store inntekter og tenkte lite på Gud. Da hendte det (en vårdag 1796) at Hauge, som den gang var 25 år, fikk sitt kall til å begynne å preke. Han holdt just på å arbeide ute på sin fars gård og sang imens: »Jesu, din søte forening å smake« (Landstad nr. 296). Da syntes han med én gang at Gud selv var hos ham, og Gud sa: »Du skal fortelle om mig til menneskene, så de kan omvende sig«. Fra da av tok han til å tale om Gud for slektningene sine og bygdefolket. Siden reiste han fra bygd til bygd over det hele land, og han holdt ofte 2—4 taler om dagen. Dessuten skrev han bøker, og brev i hundrevis. Han sa at Gud vilde sende ildebrand, hunger, pest og krig over landet, fordi folk var så onde.

Hauges venner blev kaldt »haugianerne«. Han hjalp dem og andre til å få i stand fabrikker og møllebruk i fossene, så folk i flere bygder kom til å tjene mer penger enn før. Selv handlet han med korn og fisk i Bergen. Men mange av prestene den gang var rasjonalister (s. 98). De arbeidet for at folket skulde lære å regne, skrive, og dyrke jorden bedre enn før. Men om Hauge mente de at han gjorde folk tullet. I de dager var det bare prester som hadde lov til å holde preken-møter. Hauge blev derfor satt fast mange ganger. I 1804 la de ham i lenker og sendte ham til rådstu-arresten i Oslo. 10 år efter blev han dømt til å betale en pengebot, som gjorde ham til en fattig mann. Han var blitt sykkelig av å

sitte så lenge i arrest. Herefter levde han stille på en bondegård som hans bror hadde kjøpt til ham tett nord for Oslo (ved Sagene). Fra da av blev han høit æret av alle, og i 1815 var der på besøk hos ham på én gang ikke mindre enn 2 bisper, 2 universitetslærere i teologi og 15 prester. Sine siste år levde han på en bondegård i Østre Aker.

Englands sjøkrig mot Norge og Danmark (1807—1814).

105

I 1807 hadde keiser Napoleon og den russiske keiser et møte i Tilsit (ved Niemen). Der avtalte de at Napoleon skulde sende krigsfolk til Kjøbenhavn for å ta Danmarks og Norges krigsflåte, som var den næst beste i verden; derefter vilde Napoleon seile over Kanalen med en hær og legge England under sig. Engelskmennene måtte da se å komme Napoleon i forkjøpet, og de sendte øieblikkelig en stor krigsflåte og en hær til Kjøbenhavn. De skjøt på byen med brandkuler i tre dager, flere hundre hus brente op, et par tusen mennesker blev drept, og så måtte kronprinsen levere ut til dem hele Danmarks og Norges krigsflåte. Dessuten tok de 1000 danske og norske handelsskib som lå i engelske havner. Danmark og Norge erklærte da krig mot England (1807), og dermed blev det med en gang slutt på de gode tidene. Kort efter døde Kristian 7, og kronprinsen blev konge (Fredrik 6, 1808—1814).

106

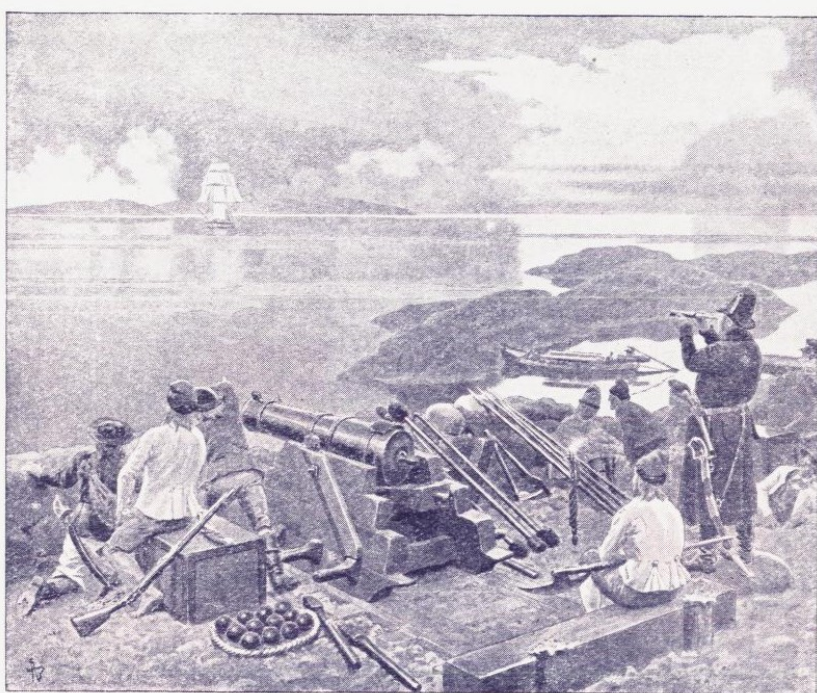
Kristian August (1768—
1810).

Engelskmennene prøvde først og fremst å stenge sjøveien fra Danmark til Norge; de mente, at når folket her oppe ikke lenger fikk korn fra Danmark og begyndte å sulte, skulde Fredrik 6 snart slutte fred. Da Fredrik 6 nu ofte ikke kunde få sine befalinger frem til Norge, forbi de engelske vaktsskibene, så han sig nødt til å sette inn en regjeringsskommisjon på 4 mann til å styre Norge i krigsårene. Formann i kommisjonen blev prins Kristian August av Augustenborg. Det var en liten krokneset og kopparret mann; han spiste bare et par ganger om dagen. Tidligere hadde han vært med nogen år i en av de østerrikske hærene som kjempet mot Napoleon. Da hadde han lært sig op, så han var blitt en duelig hærfører.

Noget af det første regjeringsskommisjonen måtte sørge for, var å få korn nok hit til landet. Til å greie med det satte de amtmannen (fylkesmannen) for Buskerud, grev Wedel-Jarlsberg, og han fikk lurt så mange kornskuter forbi de engelske krysserne at nordmennene greide sig nogenlunde med korn. — Nordmennene satte op skanser ved de viktigste fjordinnløp — for å stenge ute de engelske krigsskibene. På Lista var engang kystvaktmennene borte da engelskmennene kom i land for å røve. Men Teis Lundegård lot kvinnfolkene ha på sig mannsklær, og ta stenger på skuldrene, og da engelskmennene så de mange »væbnede karer«, drog de bort igjen. — Kjøbmennene på Skagerak-kysten bygde kanonbåter og kapere. Med dem la de norske matroser sig på lur ute mellem skjærene. Når engelske handelsskib kom forbi, satte de på dem fra alle kanter. En natt tok de på én gang 47 skib som kom fra Østersjøen, og solgte ladningen i Kristiansand for 5 mill. riksdaler. Også flere krigsskib tok de.

Wedel-Jarlsberg
(1779—1840).

Skanse. Kanon-jolle (en kanon i bakstaven og en mindre i forstaven, 5—10 par årer, i vind to korte master med råseil).

Sveriges krig mot Norge 1808—1809.

Efter møtet i Tilsit i 1807 lot den russiske keiser soldatene sine rykke inn i Finnland, som den gang hørte til Sverige. Kongen over Sverige, Gustav 4, var næsten sinnssyk. Istedenfor å hjelpe finnene mot russen lot han Sveriges hær på 15 000 mann rykke vestover for å ta Norge. De norske soldatene var bare halvparten så mange, og de blev snart omtrent halvnakne. Men det var harde karer. Da »lærdalske kompani« hadde vært ute i 6 uker i vinterkulden, manglet alle mann skjorter, sko og strømper; likevel var bare en av dem syk. Og nordmennenes øverste general, Kristian August, sov om nettene ved siden av folkene sine på den frosne jorden og nøide sig med samme slags mat som de. Han sa til soldatene: »Dere skal ikke gi dere til å forsvare dere. Men dere skal angripe. Skyt ikke før dere er sikre på å treffe. Løp storm, bruk bajonetten.« Det likte nordmennene. Gang på gang delte de sig op i småflokker, lurte sig tett

108

inn på svenske avdelinger på alle kanter, og overfalt dem så som rasende (f. eks. i Trangen) Lenge varte det ikke før de fikk svenskene ut av landet igjen.

Fredrik 6 befalte derefter at Kristian August skulde marsjere inn i Sverige med nordmennene. Så skulde Danmark og Russland dele Sverige mellom sig. Men grev Wedel og Kristian August skjønte, at blev en større del av Sverige tatt av russerne, da vilde russerne ta Norge senere. Derfor lovt Kristian August at han vilde vente litt med å marsjere inn i Sverige. En del av den svenske hær ved Norges grense kunde derfor marsjere østover mot Stockholm. Gustav 4 blev avsatt, svenskene valgte hans farbror, Karl 13, til konge i steden, og han sluttet straks fred med Russland, Danmark og Norge.

Svenskene skjønte godt at det var Kristian Augusts løfte om å stanse ved Sveriges grense som hadde gjort det mulig for dem å redde Sverige fra å bli delt. Da Karl 13 ingen barn hadde, valgte de derfor Kristian August til svensk tronarving; de tenkte dessuten at Norge da kanskje kunde gi sig sammen med Sverige, og på den måten bli en erstatning for Finnland. De gav sig også en fri grunnlov (1809), som til dels gjelder enda. — Kristian August reiste så til Sverige. En dag skulde han mønstre noen hæravdelinger i Skåne. Da falt han med én gang av hesten og døde, og folk trodde at en svensk adelsmann hadde gitt ham gift; men det var ikke sant. — Istedenfor Kristian August valgte svenskene Bernadotte [-dått], en av Napoleons generaler, til kronprins; de mente at Napoleon da skulde hjelpe dem til å få Finnland tilbake fra Russland. Bernadotte kom til Stockholm (1810) og kalte sig fra da av Karl Johan.

109

Norske forhold i krigsårene 1807—1814. Nordmennene mente at krigen mot England og kornnøden i Norge var Danmarks skyld. Grev Wedel og flere andre begynte da å skjønte at det vilde bli bedre for Norge om landet fikk styre sig selv mer enn før. I julen 1809 holdt en del av Norges fornemste menn (mest embedsmenn) et avskjedslag for Kristian August, med det samme han skulde reise til Sverige. Da stiftet de, med grev Wedel i spissen, Selskapet for Norges Vel. Det skulde arbeide for å gjøre Norge mer uavhengig av Danmark. Til å begynne med vilde de få kongens tillatelse til å oprette et universitet for Norge. Da Wedel noen uker senere måtte til Kjøbenhavn, bar han dette nordmennenes ønske frem for Fredrik 6. I 150 år hadde kongene satt sig imot; men nu endelig fikk nordmennene lov, 1811. Enda her var både hungersnød og krig, gav folket i alle landets deler store gaver til universitetet, og i 1813 kunde det begynne.

Året 1812 blev et av de verste uårene som noen gang har vært i Norge. Først lå sneen så lenge om våren at bøndene ikke fikk ploie før i juni; midt i august kom først et fælt regnvær, og derefter kom sne og kulde, så omtrent alle

akrer frøs. Utover vinteren blev derfor barkebrød daglig kost over hele landet. Grev Wedel og jernverkseier Jakob Åll på Nes (ved Tvedestrand) sendte den ene skuten efter den andre til Danmark efter korn; når kornet kom til Norge, solgte de det billig eller delte det ut til de fattige, og således frelste de tusener av landsmenn. Men mange kornladninger blev også tatt av engelskmennene, og ikke få nordmenn døde av sult i de årene.

En enda større ulykke var kanskje statsfallitten i 1813. Til krigen mot England og Sverige hadde kongen nemlig hatt bruk for mange penger, og han hadde latt trykke mangfoldige millioner nye pengesedler uten å ha den motsvarende verdi liggende i banken. Når da folk senere kom med sedlene sine og vilde ha sølv for dem, kunde banken til slutt ikke betale mer enn 5½ skilling for hver papirdaler (96 skilling). Alt det andre mistet de som eide sedlene.

NORGE SOM KONGEDØMME MED EGEN GRUNNLOV (FRA 1814).

Norge som kongedømme med egen grunnlov (fra 1814).

110

Norge blir skilt fra Danmark. Sveriges nye kronprins, Karl Johan, hadde aldri vært Napoleons venn. I 1812 kom det i stand et møte mellom ham og den russiske keiser, i Åbo. Der gikk han inn på å hjelpe Russland med Sveriges hær mot sin tidligere herre Napoleon. Som betaling skulde han få lov til å forene Norge med Sverige; det skulde Russland hjelpe ham med.

Fredrik 6 vilde da prøve å redde Norge fra Karl Johan likevel, og så sendte han sin nærmeste tronarving, Kristian Fredrik, hit op 1813. Kristian Fredrik var dengang 27 år og ugift. Alle likte ham, især damene. Nu skulde han hisse nordmennene til å stå imot Karl Johan av all makt.

Karl Johan var den gang enda nede i Tyskland med Sveriges hær og hjalp til i kampen mot Napoleon. Senere på året rykte han nordover mot Danmark. Fredrik 6 torde ikke begynne kamp mot ham med den danske hæren, og for å få fred avstod han Norge til den svenske konge; men de gamle norske utbygdene, Island, Færøiene og Grønland, holdt danskene tilbake (Kielerfreden, 14de januar 1814).

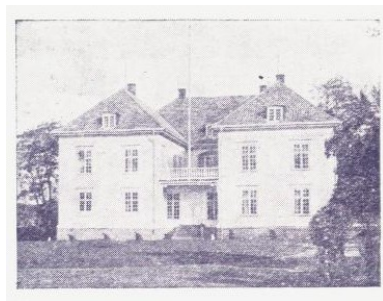

Kristian Fredrik, i
Danmark Kristian 8,
1839—1848).

Nordmennene blev svært harme over at Fredrik 6 slik hadde villet overlevere dem til en annen konge som om de var en flokk sauer. Så fikk de lyst til å velge Kristian Fredrik til konge over Norge og gjøre landet til et selvstendig rike igjen, slik som det hadde vært i gamle dager. De tenkte også at England kanskje vilde hjelpe dem.

111

Så snart Kristian Fredrik fikk brev fra Fredrik 6 om Kielerfreden (i januar 1814), kjørte han på vinterføret nordefter Gudbrandsdalen til Trondheim; han vilde høre hvad folk mente om å komme i forening med Sverige. Sent en kveld kom han til Kringen; der hadde gudbrandsdølene samlet sig ved Sinklarstøtten, og han spurte dem om de vilde forsvare fedrelandet mot svenskene med liv og blod, så som fedrene deres hadde gjort. Da ropte de dundrende hurraer og bad om krutt og bly. Siden fór Kristian Fredrik nordover Dovre; alle steder mente folket det samme. I Trondheim sa Kristian Fredrik til folkemassene: »Med henrykkelse har jeg gjennomreist eders fagre land, og dette skulde svenskene få, — det skal aldri skje!«

Eidsvollshbygningen.

Februarmøtet på Eidsvoll. Midt i februar kom Kristian Fredrik syd til Eidsvoll igjen; der vilde han samråde sig med nogen av de gjæveste mennene på Østlandet. Professor Georg Sverdrup måtte kjøre avsted fra Oslo om natten for å komme frem tidsnok. Den siste del av reisen hadde han en gammel bonde til skysskar. Bonden sa: »Du må for Guds skyld ikke være med på at Norge blir gitt til Sverige. Før vil vi dra til grensen alle mann og la bare kvinnfolk og unger være hjemme. Men hvad du enn sier eller gjør, så husk på at Gud er attåt.»

Da Sverdrup kom til Eidsvoll, kalte prinsen ham inn til sig på tomannshånd, og prinsen mente han fremdeles hadde arve-rett til å bli enevoldskonge over Norge, så som før Kielerfreden. Men Sverdrup skjønte at da fikk ikke nordmennene styre i Norge herefter heller. Derfor rettet han sine mørke, alvorlige øine på prinsen og svarte: »Nei, nu har Deres Kongelige Høihet ikke mer arve-rett til Norge enn jeg. Fredrik 6 har gitt fra sig landet, for sig og hele sin slekt; derfor har det norske folk nu rett til selv å velge konge, og nu velger vi den som vi tror er den gjæveste mannen i landet!« Da omfavnet Kristian Fredrik ham og sa: »Jeg går over til Deres mening.« Alle sammen blev derefter enige om at nordmennene skulde nekte å gå sammen med svenskene. Så snart som råd var, skulde de velge utsendinger til å møte på Eidsvoll og gi Norge en grunnlov. Inntil grunnloven var ferdig, skulde Kristian Fredrik være regent over landet.

112

Sverdrup.

Falsen.

Christie.

Riksforsamlingen på Eidsvoll. I februar og mars 1814 møtte folket i Norge op i kirkene og holdt en bededag. De avla ed på at de vilde forsvare landet mot svenskene med liv og blod, og de bad til Gud at han skulde hjelpe dem så Norge blev et fritt rike. Siden blev der valgt 112 utsendinger, fra bygdene og byene, fra hæren og flåten. Over halvparten af dem var embedsmenn.

De kom til Eidsvoll på vårbløte, sølete veier, og bodde på gårdene rundt om i bygden. Første påskedag (10de april) gik de til kirke i Eidsvoll og bad Gud om hjelp til sitt arbeide. Annen påskedag møttes de i Eidsvollsbygningen, i en lang og smal sal i annen etasje; veggene var prydet med kranser av granbar, benkene var trukket med rødt klæde. Kristian Fredrik åpnet dette møtet med en tale; siden var han ikke med i møtene.

Utsendingene delte sig snart i to partier. Det største partiet var på omtrent 80 mann; de vilde at Norge skulde ha konge for sig selv, iallfall for det første. De dyktigste mennene i dette partiet var sorenskriver Falsen (fra Aker og Follo), professor Sverdrup, og sorenskriver Christie fra Bergen. Det andre partiet var på omtrent 30 mann. De syntes at Norge var for fattig til å ha konge alene, og de vilde at den svenske konge skulde velges til å styre også over Norge. Høvdingen for dette partiet var grev Wedel-Jarlsberg; presten Wergeland (fra Kristiansand) var også med der. Men begge partiene var enige om at Norge herefter skulde være selvstendig så som i sagatiden, og få en fri grunnlov (s. 101).

113

Falsen hadde ferdig et forslag om hvordan grunnloven skulde være; Falsen er derfor blitt kalt »grunnlovens far«. Hans forslag lignet meget Frankrikes grunnlov av 1791. — Eidsvollsmennene brukte 5 uker til sitt arbeide. En av de varmeste dagene var 13de mai. Da skulde de bevilge penger til krigen mot Sverige, og Wedels parti sa at landet ikke hadde råd til å gi ut så meget. Men så reiste presten Jonas Rein (fra Bergen) sig og holdt en glødende tale. Hans siste ord var: »Om jeg kan skaffe den sum som av mig måtte fordres, vet jeg ikke; men at jeg opofrer inntil den siste rest, det vet jeg!« Da blev der brakende bifall bortover hele salen, og pengene til krigen blev bevilget med stort flertall.

Grunnloven blev ferdig 16de mai. Den slo fast at Norges konge ikke lenger skulde ha enevelde. Men makten over landet skulde være delt mellem Stortinget, kongen, og domstolene. — Den evangelisk-lutherske lære skulde være statsreligion; men ellers skulde der være religionsfrihet, trykkefrihet og almindelig verneplikt, og alle skulde være like for loven.

Folket skulde hvert 3dje år velge stortings-representanter, 75 i alt (nu 150); men næsten bare de som eide bonde-gårder på landet eller hus i byene, og så embedsmennene, skulde ha stemmerett. (Nu er stemmeretten almindelig, for menn og kvinner). $\frac{2}{3}$ av stortingsmennene skulde være fra bondebygdene og $\frac{1}{3}$ fra byene; de skulde komme sammen til storting hvert 3dje år (efter nyttår, nu hvert år). Da skulde de gi lover (på folkets vegne), de skulde avgjøre hvor store skatter folket måtte betale, og hvad pengene skulde brukes til.

Kongen skulde ha den utøvende makt (d. e. sette stortings-vedtakene i verk). Var kongen uenig i et stortings-vedtak, kunde han nekte å sanksjonere det. Men blev så vedtaket

8 — Lødøen: Norges historie.

gjentatt av de to følgende storting efter nye valg, da skulde det bli lov likevel (kongen fikk altså bare suspensivt [suspån-] ɔ: utsettende, veto). Kongen skulde velge sig et statsråd på minst 7 mann (regjeringen). Sammen med dem skulde han fatte alle sine beslutninger. Statsrådet skulde da bære ansvaret for beslutningene. Kongen selv skulde være »hellig« (ɔ: uten ansvar). — Efter 1884 er det blitt så, at kongen er nødt til å velge sig statsråder som er enige med stortings-flertallet (parlamentarismen).

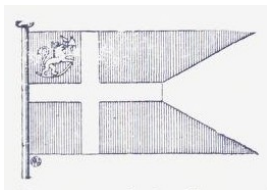
114

Hvert nytt storting skulde velge ¼ av sine medlemmer til å være Lagting. Resten skulde være Odelsting. Blev en statsråd mistenkt for å ha gitt kongen råd til skade for landet, da skulde Odelstinget rådslå om saken. Så kunde Odelstinget beslutte at Lagtinget og Høiesterett skulde komme sammen (til Riksrett) og dømme eller frikjenne ham.

Da grunnloven var ferdig, valgte eidsvollsmennene Kristian Fredrik til konge (17de mai). Presidenten, Georg Sverdrup, sa derefter: »Reist er igjen Norges gamle kongestol, hvorfra Adelstener og Sverrer styrte riket med visdom og kraft. Gud bevare gamle Norge!« Den 19de mai var Kristi himmelfartsdag; da gikk de alle til kirke i Eidsvoll. — Dagen efter var de sammen i rikssalen for siste gang. Da stilte de sig i en bror-ring og holdt hverandre i hendene; så ropte de: »Vi vil være enige, og trofaste mot Norge, inntil Dovrefjell faller!« Mange av dem hadde da tårer i øinene.

Krigen mot Karl Johan i 1814. Efter Kielerfreden hadde Karl Johan gått med Sveriges hær til Frankrike. Stormaktene avsatte Napoleon og sendte ham til den italienske øen Elba. Derefter drog Karl Johan tilbake til Sverige, og i 1814 midt på sommeren kom han vestover Norges grense med 40 000 vel rustede soldater, i flere avdelinger. Norges hær var på omtrent 30 000 mann og lå i avdelinger langs efter grensen for å ta imot. Men hærens øverste høvding, Kristian Fredrik, hadde tidligere på året forsømt å forsyne soldatene nok med geværer, krutt og proviant. Til mat fikk de havre som de selv malte på håndkverner. Klærne deres var lappet op og op igjen. Mange soldater gikk barbent. Det verste var dog at Kristian Fredrik var uduelig til å føre en hær. Han syntes det var unyttig å slåss mot Karl Johans overmakt. Derfor lot han Norges hær bare trekke sig tilbake.

115

Norges krigsflagg i 1814
(et hvitt kors på rød grunn, med Norges løve).
Handelsflagget likedan,
uten splitt.

Fra Norges hær i 1814: 1. Soldat. 2 og 4. Korporal og kaptein. 3. Premierløytnant.
5. Stafett (♂: melderytter). 6. Premierløytnant.

Svenskenes hovedstyrke tok Fredrikstad festning uten kamp. En annen flokk omringet Fredriksten; der var general Ohme høvding. Karl Johan sendte bud til ham og sa: »Skyter du et eneste skudd til, skal du bli hengt!« Da lo Ohme og

ropte: »Jeg er en gammel mann og skal snart dø likevel, bare skyt, dere karer!«
Og svenskene fikk ikke tatt festningen.

Nord ved Kongsvinger kom den stridsvante svenske general Gahn fremover
med 2 000 mann. Men den norske oberst Krebs

8*

gikk mot svenskene med en likeså stor styrke ved gården Lier og drev dem 116
tilbake. Så angrep han dem ved gården Matrand fra to sider og jagde dem helt
tilbake til Sverige. —

5000 svensker rykte vestover gjennom Rakkestad. Her omkring stod
nordmennene med 10 000 mann. De hadde i flere døgn måttet marsjere
uavlatelig. Derfor var de dødsens trette; nu vilde de gjerne slåss; de tenkte de da
skulde drive svenskene ut igjen, slik som i 1809, og få slutt på det hele. Men
Kristian Fredrik befalte dem å gå tilbake, til Onstadsund. Der hadde de en
båttbro over Glomma, med en skanse foran. Svenskene angrep; men oberst
Hegermann og nordmennene drev dem østover igjen. Da kom Kristian Fredrik;
han befalte nordmennene å trekke sig vestom Glomma og rive ned broen; da
nogen sårede soldater blev ført forbi med det samme, gråt han og sa: »Min Gud,
er jeg skyld i alt dette!«

På den tid skulde utsendinger fra stormaktene snart møtes i Wien (Wiener-
kongressen). Der skulde de avgjøre hvem som for eftertiden skulde rå i de
landene Napoleon hadde hatt. Karl Johan visste at mange på Wiener-
kongressen ikke likte ham; han fryktet for at de på nytt kunde gi Norge til
Fredrik 6. Derfor tilbød han nordmennene at de kunde få beholde sin nye
grunnlov, dersom de bare gikk inn på å slutte fred straks. De skulde åpne
Fredrikstens porter, og de skulde også velge et overordentlig storting til å
underhandle videre med ham om forlik; derpå skulde Kristian Fredrik forlate
Norge. Kristian Fredrik syntes at all videre motstand var aldeles unyttig, og
han gikk inn på alt sammen (konvensjonen i Moss, 14de august); men både
folket i Norge og soldatene blev da harme.

Det overordentlige storting i 1814.

Om høsten i 1814 kom folket over hele Norge på nytt sammen i kirkene;
derefter valgte de representanter til det overordentlige storting. — Dette trådte
sammen i Oslo (7de oktober) og valgte stiftamtmanden Christie fra Bergen til
president. Så sa Kristian Fredrik fra at han ikke lenger kunde være konge i
landet; samme kveld seilte han ut Oslofjorden på en liten jakt, i storm og tåke.

Stortinget vilde heller begynne krigen igjen enn gi sig i samlag med Sverige. Men så gav statsrådene den beskjed at Norges hær ikke hadde mat for mer enn et par måneder; da måtte Stortinget gå inn på foreningen likevel. Men sorgfulle var alle over det. Stortinget måtte nu gjøre en del forandringer i grunnloven. Således fikk kongen rett til å sette inn en nordmann eller svenske til stattholder over Norge, og stattholderen skulde være formann i den norske regjeringen. Dessuten skulde Norges statsminister og to statsråder være med kongen når han opholdt sig i Stockholm. — Men Stortinget gjorde hele tiden hvad det kunde for at kongen skulde få så liten makt over Norge som råd var. Stortingets dyktigste mann under disse forhandlingene var president Christie. Gang efter gang truet svenskene med å begynne krigen igjen; en dag spurte en svensk sendemann hvad nordmennene egentlig hadde å lite på når krigen brøt ut igjen, siden de var så strie. »Fortvilelsen!» svarte Christie. — Endelig (den 4de novbr.) valgte Stortinget Sveriges konge til konge også over Norge (Karl 2, 1814—1818), og Karl Johan satte inn en svensk greve til stattholder. 4 år efter blev Karl Johan konge (Karl 3 Johan, 1818—1844).

Likesom de andre landene i Europa hadde Sverige i 1814 utsendinger (gesandter, diplomater) i de viktigste hovedstædene i utlandet; når Sverige kom i strid med et annet land, eller det vilde gjøre en avtale, da var det Sveriges gesandter som skulde greie det (diplomatiske saker). — I nogen av storbyene i utlandet hadde Sverige konsuler. Deres arbeide var å hjelpe svenskene der ute (f. eks. skibbrudne sjøfolk o. a.). En av de svenske statsrådene, utenriksministeren, hadde over-opsyn både med gesandtene og konsulene. Straks Karl Johan hadde fått makten over Norge, bestemte han at nordmennene, »fordi deres land var så fattig«, skulde få bruke de svenske diplomater og konsuler i utlandet. På handelsskibene sine skulde de få bruke det samme flagg som i 1814; men på krigsskibene sine skulde de bruke det svenske flagg (med Danebrogs farver i det øverste hjørnet). Alt dette gjorde at folk i utlandet nu trodde at Norge var blitt et lydrike under Sverige. Også nordmennene selv syntes at svenskene hadde fått altfor stor makt i Norge, og de prøvde å gjøre den mindre litt efter hvert. Derfor blev foreningstiden en eneste lang strid mellem Norge og Sverige.

Tiden nærmest efter 1814. I 1815 seilte Napoleon fra Elba til Frankrike og blev keiser igjen. Men ved Waterloo i Belgien seiret stormaktene over ham på nytt, og da satte de ham i fangenskap på øen St. Helena ved Afrika. Derefter tok omtrent alle fyrstene i Europa sig enevelde igjen. De slo sig sammen i et lag,

den hellige allianse, og de hjalp hverandre så folkene deres ikke skulde få ta fra dem deres enevoldsmakt.

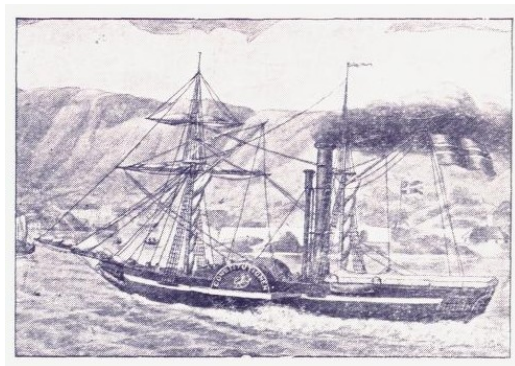
Norges storting kom i den første tiden efter 1814 sammen bare hvert 3dje år (1815—1869). Eidsvollsmennene hadde fastsatt i grunnloven at bøndene skulde rå mest for hvem som skulde velges til stortingsmenn. Men mange av bøndene i de tider kunde ikke en gang skrive sitt eget navn. Til de første stortingene valgte de derfor mange prester, sorenskrivere o. a. embedsmenn.

Det første Stortinget efter 1814 (1815—1816) oprettet Norges Bank (1816). Den måtte ha nogen penger til å begynne med («grunnfond»). Stortinget visste da ingen annen råd enn å tvinge folket til å innbetale til banken over 8 kroner for hvert menneske (sølvskatten). Men det fantes næsten ikke penger i landet. Mange betalte med soljer og sølvskjeer. Hedemarksbonden Halvor Hoel (og andre) fór da rundt i bygdene på Østlandet og innbilte bøndene at Stortinget hadde lagt på denne skatten til ingen nytte. Flere hundre hallingdøler drog endog mot Oslo; de vilde »slå stolpene unda Stortinget« og gi kongen større makt igjen. Men da regjeringen sendte soldater mot dem fra Oslo, blev de fleste redde og snudde.

Regjeringens dyktigste mann på denne tid var finansministeren, grev Wedel-Jarlsberg. Men trelasthandelen og jernverkene kunde ikke nu lenger skaffe penger til landet slik som før 1814, en rekke av landets største handelshus gikk fallitt i de følgende år, og det viste sig umulig for staten å få inn nok skatter. Så måtte Norge opta et statslån i utlandet for første gang (i Berlin, 1820). Pengemennene der hadde liten tiltro til Norge. Derfor utbetalte de bare 2½ mill. kr.; men de tok gjeldsbevis og renter for 3% mill. Lånet blev derfor kalt »tyvelånet«. Karl Johann hadde god lyst på å utvide sin kongemakt (i likhet med de andre kongene i Europa på de tider). Stortinget i Norge vilde derimot ha grunnloven som den var. I 1821 vedtok det vårt nuværende handelsflagg. Det vedtok også å avskaffe adelen i Norge, fordi folket ikke likte at enkelte menn skulde ha større rett enn de andre. Da det var tredje gang Stortinget vedtok dette, hadde kongen efter grunnloven ikke rett til å si nei. Enden blev også at han fant sig i at adelen blev avskaffet. Men harm var han. Han samlet endog 6000 svenske og norske soldater tett ved Oslo, mens en svensk krigsflåte seilte inn Oslofjorden og dundret og skjøt. Men Stortinget lot sig ikke skremme. De følgende stortingene var likeså strie; de holdt det i disse årene for sin første plikt å stå vakt om grunnloven mot Karl Johan.

Høitideligholdelsen av 17de mai.

I 1820-årene tok nordmennene på enkelte steder til å holde fest den 17de mai. Men Karl Johan forbød det, og sa at de heller skulde holde fest for foreningen med Sverige, den 4de november. Den 17de mai 1829 var en strålende solskinnssøndag. Norge hadde da fått de to første dampskibene sine, og det ene av dem, »Konstitusjonen« (☪: grunnloven), skulde komme til Oslo den dagen; derfor var bryggene pakket med folk. Med det samme skibet gled inn på havnen, ropte den unge student Wergeland: »Leve Konstitusjonen, hurra!« Men ingen i folkemassen torde rope med. Gatene var fulle av folk hele dagen. Kl. 10 om kvelden befalte politiet at alle skulde gå hjem; men ingen lystret. Da lot politiet en ryttertropp fra Akershus gå på med blanke våben, og politiet arresterte mange fredelige mennesker (»Torvslaget«). Men så blev folk harme, og siden feiret de den 17de mai hvert eneste år. Wergeland holdt ofte en stor tale for folket den dag og forklarte hvorfor de skulde holde fest; derfor sa de at det var han som hadde »innstifta dagen«.¹²⁰

»Konstitusjonen«. I 1807 hadde amerikaneren Fulton i New York bygd det første brukbare dampskib; det blev drevet frem med et skovlhjul på hver side. I 1836 opfant svensken Ericsson dampskibs-propellen. I Norge fikk vi de to første dampskibene 1826—27.

Torvslaget i Oslo 1829. Efter en samtidig karikatur (av Wergeland).

Norske diktere i tiden etter 1814. Det var i de dager skikk i gjestebudene å synge om kapp, salmer og viser. Derfor skrev dikterne mest sanger som passet til det bruk. Landet var forferdelig fattig. Men dikterne skrøt av at nordmennene hadde så tapre forfedre, en fri grunnlov, høie fjell osv. — Høiesterettsassessor Bjerregård i Oslo skrev »Fjelleventyret« og »Sønner av Norge«; presten Wolf i Telemark skrev »Hvor herlig er mitt fødeland« og »Havet er skjønt«; sorenskriver Schwach i Telemark skrev »Mens Nordhavet bruser«.

I den tid levde Abel (1802—1829). Han var meget flinkere i matematikk (og regnekunst) enn nogen annen i hele verden. 1830- og 1840-årene. I 1821 gjorde grekerne opstand mot tyrkerne, som de da hadde trået under i næsten 400 år. De sloss tappert i 8 år, og 1829 blev Grekenland et rike for sig selv. — Straks efter jagde folket i Paris vekk kongen sin og tok sig en ny (julirevolusjonen 1830). — I 1829 fikk Stephenson (Stivensen) i Nordengland helt ferdig verdens første brukbare jernbanelokomotiv. Den første elektriske telegraf blev opfunnet i 1837 av amerikaneren Morse.

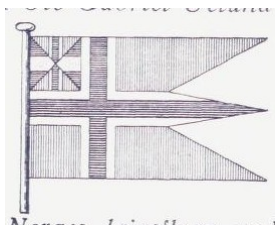
Efter julirevolusjonen i Frankrike i 1830 var det blitt slutt med den hellige allianse, og nordmennene behøvde ikke lenger å være redde for at Karl Johan skulde ødelegge grunnloven. — Bøndene tok nu efter hvert til å få større inntekter enn før. Derved vokste deres selvtilitt. Jon Nergård, en hestehandler fra Nordmøre, skrev i de dagene »Olaboka«. Der sa han at de embedsmennene

som bøndene hadde valgt inn i Stortinget, ofte nyttet makten sin til å skaffe sig selv altfor store inntekter. Derfor burde bøndene for eftertiden velge flere bønder til stortingsmenn, slik som det var grunnlovens mening. Før valget til Stortinget i 1833 reiste Nergård rundt i bygdene både på Østlandet, Vestlandet og i Trøndelag, talte med folk om dette og solgte »Olaboka«. Følgen var at det da blev valgt i alt 45 bønder inn i Stortinget.

Ute i bygdene var det den gang enda for det meste amtmennene (fylkesmennene) og prestene som fastsatte hvor det skulde bygges veier, skolehus o. l., og hvor stor skatt folket skulde utrede til dette. Bøndene på Stortinget mente at alt slikt kunde bygdefolket greie meget bedre, og efterat de i 1833 hadde fått bonden og læreren Ole Gabriel Ueland til fører, drev de allerede i 1837 igjennem to lover om at bygdene og byene fra da av skulde ha kommunalt selvstyre (formannskapslovene, s. 153).

I 1844 døde Karl Johan, og sønnen Oscar I, blev konge (1844—1859). Han vilde gjøre nordmennene en glede med det samme han tok styret, og så fastsatte han at de ikke lenger skulde bruke det svenske krigsflagget (med de danske farver i øverste hjørnet) på festningene og krigsskibene; de skulde få bruke det norske flagget av 1821 (vårt nuværende flagg) både som handels- og krigsflagg, med et unionsmerke i det øverste hjørnet. Samtidig tok svenskene op unionsmerket i sine flagg.

122

Norges krigsflagg med
unionsmerket (1844-1905)

Ole Gabriel Ueland. Ueland var fra en bondegård i Rogaland et par mil nord for Flekkefjord. Som gutt måtte han være med foreldrene sine i gårds-arbeidet omtrent som en voksen. 8 uker hver vinter gikk han på omgangsskolen i bygden, og der lærte barna omtrent bare lesning og religion. Men Ueland hjalp sig selv. Han leste på egen hånd Bibelen, og alle bøker i bygde-boksamlingen. Å skrive lærte han efter en gammel forskrift som hans far en gang hadde fått av sin lærer. Senere fikk han sig en regnebok fra Kristiansand; for tre merker smør

kjøpte han sig også tre tavlestykker som han satte ramme om, og da blev han snart flink til å regne. Da han var 18 år, innsatte presten ham til omgangsskolelærer i hjembygden. Lønnen var 6 daler om året, og kosten. Siden giftet han sig med en gårdjente, blev klokker, og derefter lensmann en kort tid.

Da Ueland var blitt stortingsmann (i 1833), skjønte han straks at han hadde lært altfor lite; derfor gav han sig til å lese på egen hånd. Han blev fører for de andre bøndene på tinget og var med og drev igjennem formannskapslovene.

I Uelands hjembygd måtte folket leve svært sparsommelig. Det var en av grunnene til at Ueland gjennom hele sin stortingstid arbeidet så ivrig for at også statskassen skulde legge ut så lite som mulig; da slapp folk å betale så store skatter. Lærerne vilde han likevel gi større lønn, og han vilde også at foreldrene skulde tvinges til å sende barna sine på skolen; for da blev folk så oplyste at de kunde rå selv, både hjemme i bygdene og på Stortinget. Bøndene utover i landet fik efter hvert slik tillit til Ueland at de stadig, når stortingsrepresentantene deres reiste på tinget, gav dem pålegg om at de for allting måtte stemme som han vilde. — Selv følte Ueland sig alltid som bonde. Hjemme på gården sin i Rogaland gikk han ofte i arbeidsklær, med rød topplue, og tresko på benene, og kjørte stein eller kastet op grøfter; en fremmed vilde da vanskelig kunne tenke sig at han var en av de mektigste mennene i landet. (Bjørnsøns sang.)

123

Ole Gabriel Ueland
(1799—1870).

Henrik Wergeland var sønn av presten og eidsvollsmannen Nikolai Wergeland fra Sogn. Da Henrik var 9 år, blev hans far prest i Eidsvoll; der vokste gutten op. Han blev høi, med lyst hår; hans øine glimtet frem over brillene. I prestegården på Eidsvoll hadde han et værelse for sig selv. Der hang på veggen et stort papir-ark, hvorpå grunnloven var trykt; på hver side hadde

Wergeland malt en kjempestor bonde med øks på nakken som stod og holdt vakt.

Wergeland gikk på skole og blev student i Oslo, som da hadde bare 15 000 mennesker. Studentene hadde en forening som het Studentersamfundet. Der hadde de harde diskusjoner, og også ofte drikkelag, slik som skikken var den gang, og Wergeland var en av de ivrigste både i diskusjonene og drikkelagene. I 19–22 års alderen skrev han sin første store bok »Skapelsen, Mennesket og Messias«.

Straks etter (i 1830) begynte kampene mellom ham og Welhaven (se nf.), og da skrev han en masse dikt og avisstykker. Folk flest forstod ikke stort av dem; men de skjønte iallfall at han holdt med dem; derfor elsket de ham.

Det hadde nu vært stadig strid mellom Stortinget og Karl Johan siden 1814. I disse stridighetene hadde Wergeland alltid stått på Stortingets side; men han beundret Karl Johan likevel fordi Karl Johan hadde vært med i den franske revolusjon, og han skrev flere dikt til hans ære. Karl Johan gav ham da 800 kr. om året (i to år) av sin egen kasse. Da giftet Wergeland sig, og siden bygde han sig hus over en grotte, tett utenfor byen (nu Wergelandsveien 2, midt i byen). Der kunde folk se ham allerede kl. 6 om morgenen, hvordan han stelte med blomstene ute i haven, eller satt i lysthuset og skrev dikt. Men fordi han tok imot de 800 kr. av Karl Johan, trodde mange at han dermed hadde solgt sig til å motarbeide Stortinget, og han blev hånet endog av sine beste venner. Det blev en slem tid for ham nu utover. Enda holdt han av alle som hadde det ondt; fanter og gategutter kom til ham og fikk mat, og han bad dem at de ikke måtte bære sig stygt at. — I grunnloven stod det at jøder ikke skulde ha lov til å bo i Norge; det bad han Stortinget om å forandre, og i 1851 blev det gjort. Han gav ut bladet »For Arbeidsklassen«; der formante han folk til å være sparsommelige, og ikke drikke sig fulle, og han sa at selv de fattigste stuene kunde bli pene, når folk bare holdt dem rene og hadde blomster i vinduene. Selv klødde han sig i norsk vadmøl og spiste hestekjøtt. Når avisene var slemme mot ham, kunde han nok bli mismodig. Men så skrev han et dikt om det, f. eks.:

124

Henrik Wergeland
(1808—1845).

Så tornet som et feiret navn ei veiens tistel er.

O, satt jeg fri på to mål jord og hette bare Per!

Da kom han i godlag igjen. Wergeland arbeidet for mange forbedringer som ikke blev ført igjennem før lenge efter. Således vilde han at bøndene skulde ha stor makt i landet, at skriftmålet skulde ta op ord fra bygdene, o. s. v.

Wergeland lå i »sak« med en sakfører i 12 år. Han tapte og blev så fattig at han måtte selge »Grotten«. Litt før var han blitt sterkt forkjølet. Han lå til sengs i flere måneder; likevel skrev han da nogen av de vakreste diktene sine. Nu begynte hele folket å holde av ham igjen, og da han døde, midtsommers 1845, var gårdsplassen og haven full av sorgfulle mennesker.

J. S. Welhaven.

125

Welhavens far var av tysk slekt og prest i Bergen. Moren var bergenserinne. — Welhaven kom til Oslo og blev student på samme tid som Wergeland. Han vokste sig høi og rank, hadde frisk ansiktsfarve og mørke funklende øine. Da han var 21 år gammel, døde far hans, og siden måtte han sulte, rett som det var. Han blev stri av sinn og ofte mismodig. I Danmark og de andre landene i Europa var det den gang flere diktere som skrev vakre vers. I Norge derimot var Wergeland omtrent den eneste. Og malere og billedhuggere fantes næsten ikke. Men likevel innbilte nordmennene sig at de var likere enn andre folk. Da var det at Welhaven var modig nok til å gi ut sin bok »Norges Demring«. Der klagde han sterkt over nordmennenes feil. Han skildret dem kanskje litt verre enn de var.

J. S. Welhaven (1807
—1873).

Welhaven dømte så strengt om dem for å få dem til å bli bedre. Likevel blev folk harme på ham. Wergeland skrev i avisene at Welhaven foraktet sitt eget land, og flere ganger satte pøbel og wergelandske studenter efter Welhaven på gaten og kastet sten efter ham. Men på sin side hadde han nogen av de menn som senere blev de fremste i landet, slike som Fr. Stang, Schweigaard og P. A. Munch. Da så Wergeland tok imot de 800 kr. om året fra Karl Johan, blev Welhavens parti det sterkeste.

I 1840 blev Welhaven lærer ved Universitet (i filosofi). De diktene han nu skrev, fortalte om folket ute i bygdene (Asgårdsreien, Traverbanen o. fl.); eller de skildret hvor ondt han selv hadde det. Han sier selv:

Min vei blev tung, min horisont blev mørk,
jeg gikk tungsindig gjennom livets ørk.

Februarrevolusjonen i Frankrike 1848.

125

Også efter julirevolusjonen i 1830 fikk arbeiderne i Frankrike det verre og verre. De måtte arbeide op til 17 timer i døgnet; kone og barn måtte arbeide med, og enda fikk de så liten lønn, at ofte måtte to og to familier bo i samme skitne kjellerrum. Så gjorde de oprør 1848; de la møbler o. l. i dynger tvert over gatene (»barrikader«); bak dem lå de og skjøt på soldatene som kongen sendte for å holde orden. Men så slo soldatene sig sammen med folket, og da avsatte de kongen og gjorde Frankrike til en republikk; de valgte 10 mann til å styre inntil videre (en provisorisk regjering).

126

En hel del av de franske arbeiderne den gang var socialister: de vilde at staten skulde eie alle fabrikkene og verkstedene, og at utbyttet skulde deles

mellem arbeiderne; alle arbeidsløse skulde opholdes av staten inntil den kunde skaffe dem arbeid. Men så strømte Frankrikes dagdrivere til Paris i titusenvis. Da regjeringen ikke kunde gi dem stort å leve av, blev de mer og mer misnøide. Også alle skatteyderne blev misnøide fordi skattene blev 1½ gang så store som før. — Men utover i landet satt Napoleons gamle soldater og fortalte om alle Napoleons bedrifter. Mer og mer begynte folk å tro at fikk de bare en ny Napoleon, da skulde det snart bli bedre orden på alle ting.

I 1849 valgte de Napoleons brorsønn, Ludvig Napoleon, til president. Ludvig Napoleon tok straks styret over Frankrikes hær. Tidlig en morgen sendte han så ut små soldaterflokker som tok de fremste mennene i nasjonalforsamlingen og satte dem inn i fengslene. — I 1852 lot han folket over hele Frankrike si fra om de vilde ha ham til keiser eller ei. Næsten alle svarte ja (Napoleon 3, 1852—1870).

Italias samling. På juli- og februarrevolusjonens tid var Italia enda delt i flere småriker; et stort stykke i nord tilhørte Østerrike. Men så tok italienerne til å arbeide på å få komme sammen igjen i ett rike (nasjonalitetstanken). Napoleon 3 begynte da krig mot Østerrike og hjalp dem så Italia blev et samlet rike (1859—1870).

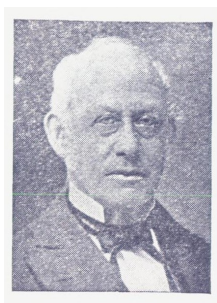
Første dansk-tyske krig, 1848—1850. Nasjonalitetstanken kunde merkes litt også i Norge, Sverige og Danmark. Der holdt studentene i 1840- og 1850-årene store fellesmøter, i Kjøbenhavn, i Upsala og i Oslo. De talte om at det i grunnen var det samme folk som bodde både i Norge, Sverige og Danmark. Kom et av landene i krig, burde derfor de andre land hjelpe (skandinavismen). Dengang hørte Slesvig og Holstein sammen med Danmark. Men størsteparten av folket der vilde høre til Tyskland. I 1848 sa slesvig-holstenerne sig løs fra Danmark; men danskene vant over dem uten hjelp (1850). — Midt under krigen gav den danske kongen slipp på sin enevoldsmakt og lot Danmark få sin frie grunnlov (av 1849, omarbeidet 1915). 127

Markus Thrane. Da de franske arbeiderne under februarrevolusjonen i 1848 hadde vunnet makten over Frankrike, krevde arbeiderne også i det øvrige Europa å få mer å si i landsstyret. I Norge var det den gang enda mange leilendinger, og husmennene hadde det riktig smått. Da var det at student Markus Thrane drog rundt om i landet og fikk husmennene og arbeiderne til å slutte sig i hop i arbeiderforeninger. Nogen menn fra hver forening reiste siden til Oslo og holdt et stort arbeidermøte (1851). Der forlangte de at folkeskolene skulde bli bedre, at arbeiderne skulde få være med og velge stortingsmenn, at det skulde bli vanskeligere for folk å få kjøpe brennevin, osv. Disse kravene var

meget rimelige, og de fleste er senere blitt gjennomført. — Men arbeiderne truet også med at de vilde gjøre opprør, hvis de ikke fikk sin vilje frem. Dette mente de ikke stort med; men øvrigheten dømte likevel Markus Thrane og noen andre til tukthus (i 4 år). — Markus Thrane døde i Amerika (1890).

Norges fremgang i 1850-årene. I 200 år hadde det i England vært forbudt for fremmede folk å føre dit annet enn sine egne varer; men i 1849 ophevet England dette forbudet. Kort tid etter vilde russerne jage »den syke mann« (tyrkene) ut av Europa og ta Konstantinopel. Men så seilte en engelsk og fransk hær inn i Svartehavet til Krim og tuktet russerne (Krim-krigen, 1854—1856).

I disse årene trengte England en mengde skib til å føre varer, og her i Norge begynte vi derfor å bygge mange seilskib, især på Skagerak-kysten. Under Krim-krigen tjente vi op til 50 pct. om året på skibene våre, og i bare 6 år vokste ¹²⁸ handelsflåten vår næsten til det dobbelte. Siden har vi efter folketallet vært det fremste sjøfarende folk i verden.

Fredrik Stang (1808
—1884).

I 1840-årene var det enda mange bygder i Norge som ikke hadde kjøreveier. Derfor var det tungvint for bøndene å bringe varene sine til byene og selge dem, og tungvint å få andre varer i steden. Da blev den dyktige jurist Fredrik Stang statsråd for næringsveiene (1845). Han satte folk til å bygge veier i næsten alle bygdene; men det blev store bakker av og til, fordi landet ikke hadde nok penger. Efter 1880 har vi derfor bygd veiene om igjen. I 1854 tok vi i bruk vår første jernbane (Oslo—Eidsvoll).

Før 1848 hadde postpengene for et brev fra Oslo til Trondheim vært 16 skilling (53 øre), til Vadsø 32 skilling. I 1854 innførte Stang ens postpenger over hele landet (efter engelsk mønster). Derfor tok folk til å skrive flere brev

enn før og lese aviser næsten mannjamt, og folkeoplysningen vokste. — Også de første telegraflinjene i Norge blev anlagt i 1850- og 60-årene.

Helt fra sagatiden hadde bøndene mange steder dyrket jorden med gammeldags tre-ploger, treharver osv. Da opprettet Stortinget Den høiere landbruksskole på Ås (1859), og det blev leid agronomer til å reise rundt i bygdene og lære bøndene op i jorddyrkning. De fikk også i stand utstillinger; der møtte bøndene frem med hester, kyr, — smør, ost, og de som hadde de gildeste dyr og beste varer, fikk premier. Bøndene tok da til å drive gårdene sine så godt at de fikk mer inntekter enn før. Litt efter hvert sluttet de å bo i røikstuer; de vilde også ha rensligere stell. — Også i vår tid er de fleste af bøndene meget arbeidsomme. Likevel kan de til dels ha vanskelig for å greie utgiftene sine, og det er også en del av dem som ikke enda har lært å stelle godt nok med sin jord.

129

Fyrvippe fra omtrent 1700.

Ferder fyr.

I gamle dager var det ikke fyrtårn langs kysten. Når kvelden kom, brukte derfor skibene å gå inn i en havn og så seile videre neste dag. I 1654 blev det satt op en trevarde ved Lindesnes. I mørke netter tendte de ild på den; det var Norges første fyr. I 1696 stelte de til en lignende ild ytterst i Oslofjorden, på Storeferders høieste fjelltopp, og på Kvittingsøy, utenfor Stavanger, satte de op en slags gryte på en 13 m høi vippe; der kveikte de en kullild om nettene. I 1830 var det enda bare 11 fyr langs med Norges kyst. Særlig i 1850-årene blev der bygd mange nye fyr, og nu har vi over 150, og dessuten over 1000 fyrlykter. Det nuværende Ferder fyr, $\frac{1}{2}$ mil i syd for Storeferder, er Norges høieste fyrtårn. Det er bygd av støpte jernplater og er 43 m høit. Innvendig er en trapp op til lykten, som er så stor at 12 mennesker får plass i den; lyset fra lykten kan en se 5 mil over sjøen. I tåket vær blåser en damppipe.

A. M. Schweigaard
(1808—1870).

I Fredrik Stangs statsråd-tid var den dyktige professor A. M. Schweigaard stortingsmann fra Oslo i mange år (til 1870). De lovene som Stortinget gav i denne tiden, blev i det meste som Schweigaard vilde ha dem. Han var også så uegennyttig at han i hele sin stortingstid nøide sig med den årslønn han fikk som professor, og han tok aldri mot stortingsmannslønn attåt.

9 — Lødøen: Norges historie.

Stattholderstriden 1860. I 1859 døde Oscar I, og sønnen, Karl 4 (i Sverige den 15de), blev konge. — I Norge var folket da efter hvert blitt mer og mer misnøid med at kongen helt fra 1814 hadde hatt rett til å innsette en svenske til stattholder over Norge. Nu vilde Karl 4 gjerne gjøre nordmennene en glede med det samme han tok styret, og han lovte å være med på å avskaffe stattholderposten; men da Stortinget så vedtok et forslag om dette, blev svenskene så sinte at han måtte gå fra sitt løfte (1860). Nogen stattholder over Norge utnevnte han dog ikke mer. I steden innsatte han Fredrik Stang til å være formann i regjeringen.

130

Den nordamerikanske borgerkrig. I De forente stater blev Lincoln [Linken] valgt til president 1860. Folket i Sydstatene hadde den gang enda mange negerslaver til å arbeide på gårdene sine; de var redde for at Lincoln og vennene hans i Nordstatene skulde forby dem dette; derfor dannet de en republikk for sig selv. Men så begynte Nordstatene krig (den nordamerikanske borgerkrig, 1861—1865). Sydstatene tapte; de måtte gå sammen med Nordstatene igjen og gi slavene sine fri.

Den annen dansk-tyske krig, 1864. Da Napoleon var overvunnet (1814—15), hadde stormaktene bestemt at Østerrike og Prøisen og de andre statene i Tyskland skulde være sammen i et lag (Det tyske forbund, 39 stater i alt, med

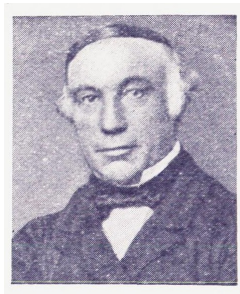
Østerrike fremst). Men efter hvert begynte særlig de tyske studentene å kreve at de tyske statene skulde forenes til et virkelig tysk rike, like sterkt som stormaktene rundt om. I 1857 blev Wilhelm I styrer over Prøisen, som var Nordtysklands største stat. Han satte sig fore at Prøisen skulde tvinge de tyske statene sammen i et sådant tysk rike. Så valgte han Bismarek til sin fremste rådgiver og siden Moltke til styrer over krigsvesenet. Disse to gjorde Prøisens hær til den dueligste i Europa.

I 1864 krevde tyskerne at hertugdømmene Slesvig og Holsten, som den gang enda hørte under Danmark, for eftertiden skulde tilhøre bare Tyskland, og Prøisen og Østerrike sendte en hær nordover. Danskene forsvarte sig så godt de kunde, f. eks. ved Dybbøl skanser. De norske dikterne Bjørnson og Ibsen skrev flere dikt om at Norge og Sverige skulde sende soldater til å hjelpe danskene, slik som det var lovt på de nordiske studentermøtene; men både Stortinget og Riksdagen var imot. Bare en og annen nordmann og svenske reiste frivillig avsted og tok plass i Danmarks hær. Frankrike og England vilde da at danskene skulde få beholde den nordlige del av Slesvig, så langt syd som folket talte dansk; men danskene vilde ha »alt eller intet«, og så tok tyskerne begge landene, 1864. (Efter verdenskrigen (1914—1918) fikk den danske del av Slesvig slutte sig til Danmark igjen.)

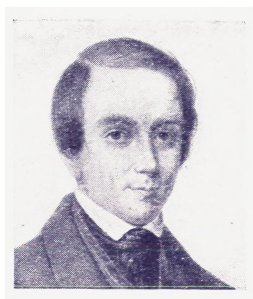
131

P. Chr. Asbjørnsen
(1812—1885).

Jørgen Moe († som bisp
i Kristiansand 1882).

Ole Bull (1810—1880).

I 1870—71 raste den fransk-tyske krig. Da avsatte franskmennene Napoleon 3, og Frankrike blev republikk 1870. Tyskerne tok Elsass-Lotringen fra Frankrike, og de tyske statene (undtagen Østerrike) valgte kongen av Prøisen til keiser over Tyskland, som dermed var blitt samlet til ett rike (1871).

Åndslivet i Norge i 1840—1860-årene. Omkring 1840 gjorde de dannede klassene i Norge den opdagelse at det ute på bondebygdene fantes meget vakkert som de før ikke hadde visst stort om. Da reiste Asbjørnsen og Jørgen Moe om i Norges bygder og skrev op folkets eventyr og sagn; Welhaven skrev vakre dikt om disse sagn; presten Landstad i Telemark samlet flere hundre folkeviser, og Lindemann samlet folkemelodier. Mesterspilleren Ole Bull fra Bergen drog rundt i byene i utlandet og spilte norske folkeslåtter. Professor Dahl fra Bergen malte norske landskapsbilleder. Tidemand og Gude malte norske bønder og landskaper; Kjerulf diktet norske melodier; professor Keyser og P. A. Munch gransket Norges gamle historie. Alt dette gjorde at det nu en tid utover kom til å rå megen romantisk begeistring for det norske bondelivet.

9*

I den første tiden efter 1814 brukte folket i Norge enda det felles dansk-norske skriftmålet når de skrev brev og bøker. Henrik Wergeland begynte å blande inn ord og talemåter ute fra Norges bygder. I 1840-årene gjenfortalte Asbjørnsen og Moe folkeeventyrene våre med norsk klang og mange særnorske ord. Overlærer K. Knudsen og dikteren Bjørnson ivret sterkt for at vi også skulde skrive ordene med sine norske former, slik som de uttales i Norge (f. eks. ikke lenger skrive som danskene krage, men kråke, ikke bog, men bok, ikke gade, men gate osv.). En sådan norsk rettskrivning for det vanlige bokmål (riksmålet) blev fastsatt for alle norske skoler i 1907 og 1917.

132

Ivar Aasen (1813—
1896).

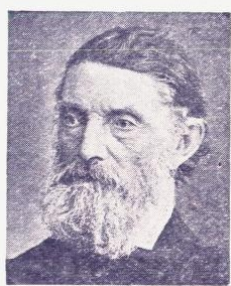
Ivar Aasen var bondegutt fra Sunnmøre; i ungdomsårene var han omgangsskolelærer. Han gransket nøie bygdemålene i Norge og så da at de nedstammet fra det mål som nordmennene talte i sagatiden. Omkring 1850 dannet han landsmålet av bygdemålene, og han vilde at nordmennene skulde bruke det til skriftmål, istedenfor det skriftmål som de da brukte. Aasens meningsfeller er blitt kalt målmennene. Landsmålet i vår tid er forresten meget forskjellig fra det som Aasen arbeidet for. — I 1892 vedtok Stortinget at alle barn i folkeskolene skal lære å lese både riksmålet og landsmålet; men skolestyret i kommunene skal avgjøre hvad for et av de to mål de skal lære å skrive.

Aasen var også dikter. Han har bl. a. skrevet mange vakre dikt på landsmål. Andre dyktige landsmålsdiktere er A. O. Vinje fra Telemark (s. 139), professor E. Blix (s. 141), Arne Garborg fra Jæren («Bondestudentar», «Kolbotnbrev», «Haugtussa») og Jens Tvedt.

Folkehøiskolene. Grundtvig († 1872) var den største salmedikteren i Danmark i sin tid. Da danskene mistet Slesvig og Holsten, sa Grundtvig at de fikk nytte godt ut det de hadde igjen av Danmark, så landet blev like sterkt som før. Derfor skulde Danmarks ungdom gå på folkehøiskolene og lære det danske folks historie, så de blev glade i å arbeide for sitt land. Flere menn fikk da i stand folkehøiskoler, og de har gjort meget godt for landsungdommen i Danmark.

133

I Norge var folk lite oplyste også lenge efter 1814, og Wergeland talte og skrev flittig om at de måtte lære mer. I 1850-årene blev dette arbeide fortsatt av læreren Ole Vig († 1857). Nogen år senere grunnla Herman Anker og O. Arvesen den første norske folkehøiskole på »Sagatun« ved Hamar (1864); Christopher Bruun grunnla en i Gausdal (»Vonheim«), Jacob Sverdrup en i Sogn, Ullmann en i Telemark osv. Senere opprettet Stortinget også amtskoler (fylkes-skoler) for bondeungdommen (s. 156).

Johan Sverdrup (1816
—1892).

Johan Sverdrup. J. Sverdrup var en brorsønn av eidsvollsmannen Georg Sverdrup og vokste op i Vestfold. Han reiste til Oslo og skulde studere jus. Da var han nokså stille av sig. En tid senere bosatte han sig i Larvik som sakfører; håndverkerne der fikk ham valgt til stortingsmann (fra 1851). — Sverdrup var en liten mann med ravnsort hår og skjegg, mørkt ansigt, og noget brå av sig. Før hans tid hadde folk ment, at når en blev stortingsmann, skulde han utføre sitt vanlige arbeide attåt, som Schweigaard og Ueland. Sverdrup derimot sluttet med alt annet arbeide; derfor nådde han så langt.

Det var i 1860-årene flere småpartier i Stortinget som ikke likte Stangs regjering (1861—1880), f. eks. bondepartiet og målmenne. Bondepartiets fører var fremdeles Ueland, men ved siden av ham også bonden Søren Jaabæk

fra Lista. I sin avis, *Folketidende*, krevde Jaabæk fremfor alt »sparsomhet i statshusholdningen«. Lærerne skulde riktignok få høiere lønn; men embedsmennene derimot skulde ha mindre lønn, og helst ingen pensjon når de blev gamle. Sverdrups første store arbeide i Stortinget var at han litt efter hvert fikk alle de misnøide småpartiene der til å gå sammen i et stort parti, som blev kalt venstre.

Inntil da hadde statsrådene i Norge beholdt embedene sine så lenge kongen og de selv vilde. Når de syntes ille om stortings-vedtakene, hadde de somme tider stelt det så at vedtakene ikke blev gjennomført. Men nu krevde Sverdrup og venstre at Stortinget, fordi det var valgt av folket i hele landet, skulde ha rett til å rå også over statsrådene; »all makten i landet skulde bli samlet i Stortingets sal«. Derfor skulde statsrådene være til stede i stortingsmøtene, og når de fikk stortingsflertallet mot sig i en viktig sak, skulde de være nødt til å ta avskjed, og kongen skulde være nødt til å velge sig nye statsråder som stortingsflertallet hadde tillit til (parlamentarismen). Fredrik Stang, regjeringens formann, sa om dette venstres krav at det var mot grunnloven; grunnlovens mening var at regjeringen skulde ha den øverste makt, og den ordning var den beste for landet. De som holdt med Stang, blev kaldt høire (de grunnlovstro).

134

Sverdrup talte ofte i denne tid, både i Stortinget og ute på folkemøtene; hele den lille mørke mannen dirret da som om det brente inne i ham, og han forsvarte meningene sine, og syntet frem feilene hos motstanderne på en så dyktig måte at folk husket ordene hans i årevis. Bjørnson skrev:

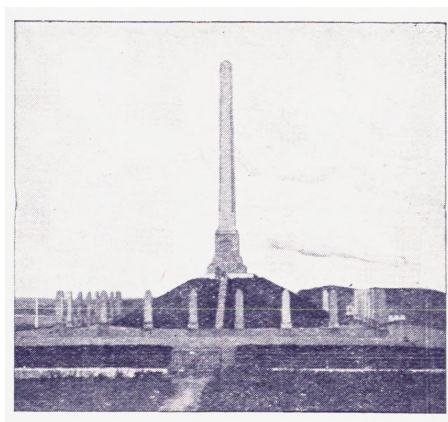
Hvor kan de håpe at det går nu baklengs mer? Nei, år for år,
fremad i frihet og i sang, fremad i norskhet og i glede.
Så lenge du tar Sverres tak, så lenge du er landets fører,
vi vet vi seirer, slag i slag, din kamplur de med redsel hører.

Skulde Stortinget få den store makt som venstre vilde gi det, kunde det ikke lenger nøie sig med å komme sammen hvert 3dje år; der måtte bli årlige storting. Sverdrup og venstre satte derfor igjennem at Stortinget vedtok dette (fra 1871).

I 1872 var det 1000 år siden Harald Hårfagre samlet Norge til ett rike. Derfor reiste nordmennene da en stor minnesten på Harald Hårfagres grav (»Haraldsstøtten«); de holdt også en fest der for hele landet, og kongens bror, Oscar, holdt festtalen. Straks efter døde Karl 4, og hans bror, Oscar 2, blev konge¹³⁵ (1872—1905). Oscar 2 gikk med på at stattholderposten skulde avskaffes

(1873). Kongen utnevnte da Fredrik Stang til statsminister i Oslo. Fra nu av skulde statsministeren i Oslo være formann i statsrådet istedenfor stattholderen.

Også etterat Oscar 2 var blitt konge, holdt venstre frem med kravet om at statsrådene skulde møte frem i Stortinget (statsrådssaken), og utover i landet sluttet folket sig til venstre mer og mer. Derfor fikk venstreflertallet i Stortinget Sverdrups forslag i statsrådssaken vedtatt for 3dje gang (i 1880, s. 113). Enda rådet høireregjeringen kongen til å nekte sanksjon, og kongen sa at han i denne sak hadde absolutt veto (∴ rett til å si nei). Stang var da blitt for gammel til å være statsminister, og Selmer kom i steden. Så skulde det være stortingsvalg igjen i 1882. Sverdrup mente at »folket i valg« da fikk avgjøre striden.

Haraldsstøtten, reist 1872. Den store bautasten betyr Norge samlet, de små alle fylkene. De er hentet fra hvert sitt fylke. Tett innenfor ringen av bautastener ligger den stenen, som stod på Harald Hårfagres grav.

Det blev en rasende valgkamp i 1882. Sverdrup og Bjørnson holdt mange folkemøter rundt om i landet. Bjørnson talte en gang på Stiklestad til flere tusen bønder. Han sa: »Sier nogen til dere at kongen ikke kan gi slipp på det absolutte veto, da skal dere åpent svare: »Så må det norske folk gi slipp på kongedømmet.«

Ved stortingsvalget blev det valgt flere venstremenn enn nogen gang før (83 mot 31 høire), og venstre-tingmennene mente nu det var deres plikt å tvinge kongen og høire-regjeringen til å gi sig. Derfor valgte de bare venstremenn inn i

Lagtinget. Så vedtok de i Odelstinget at Lagtinget (29 mann) og Høiesterett (11 mann) skulde tre sammen til riksstett over regjeringen, og de anklaget regjeringen for at den hadde gitt kongen råd som var til stor skade for landet. Regjeringen blev dømt og måtte gi fra sig sine embeder (riksretten 1884). Kort tid efter sanksjonerte kongen loven om at statsrådene skulde møte frem i Stortinget og rådslå. Han måtte dessuten ta Sverdrup til statsminister. 136

Allerede mens riksstetten stod på (i 1884), hadde en del sendemenn fra venstreforeningene i Norges bygder og byer kommet sammen i Oslo. Der blev de enige om at alle venstreforeningene skulde slå sig sammen til en Norges Venstreforening for hele landet. Denne har siden holdt landsmøter forut for hvert stortingsvalg. Der kommer utsendinger fra de lokale (stedlige) venstreforeningene i bygdene og byene sammen; de setter op en lang liste over de »saker« som de vil få de kommende storting til å vedta (»et valgprogram«). De lokale venstreforeningene prøver derefter å passe på så det i deres bygder og byer blir valgt bare slike stortingsmenn som er villige til å stemme for de opstilte programsakene. — Høire dannet i 1884 en lignende landsforening (De konservative foreningers centralstyre), og også de senere politiske partiene har sine landsforeninger.

Helt siden disse landsforeningene blev opprettet, har de rådd meget for stortingsvalgene. Men ofte har det hendt at de dyktigste menn i en valgkrets har hørt til det parti som var i mindretall der i kretsen; da har disse menn ikke kunnet bli valgt inn i Stortinget, — til stor skade for landet.

Den gang Sverdrup blev statsminister, var han 68 år. Han hadde da vært stortingsmann i 33 år og hadde arbeidet utrettelig med alle venstres merkesaker. Aldri hadde han prøvd å nytte sin store makt til egen fordel. Men mange i venstre syntes at han ikke lenger var så skarp som før til å tenke ut hvad partiet burde arbeide for, og snart kom venstre da til å dele sig i to flokker. En større del kalte sig det rene venstre og vilde ikke lenger ha Sverdrup til fører; i steden valgte de Sverdrups gamle kampfelle, rektor Steen. (Bjørnsens Nyttårsrim). Den mindre delen av venstre blev kalt de moderate; de holdt med Sverdrup fremdeles. De to venstreflokkene var enda så vidt enige at de gjennomførte en ny hærordning (1887), juryloven (1887), og en ny skolelov (1889). Men derefter fikk Sverdrup imot sig både det rene venstre og høire. Så måtte han slutte som statsminister, og Fredrik Stangs sønn Emil Stang kom i steden. Tre år efter døde Sverdrup, 76 år gammel. 137

Før den nye hærordning i 1887 hadde Norges hær manglet flere viktige avdelinger, f. eks. ingeniør-tropper (som bygger veier, broer m. v.), tren (som

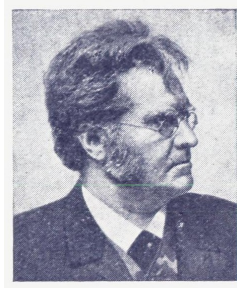
bringer frem mat og ammunisjon), sanitét (som steller med de syke og sårede). Norges hær kunde derfor før 1887 ikke greie sig alene i en krig; den dugde bare til å arbeide sammen med Sveriges hær. Efter 1887 blev dette anderledes.

Før skoleloven av 1889 var lærerne i folkeskolen blitt ansatt av stiftsdireksjonen (skoledirektøren i stiftet, bispen og stiftamtmanden). Venstre gjennomførte i 1889 at kommunestyret i hver kommune skulde velge et skolestyre for kommunen; dette skulde ansette lærere i kommunen, gjøre vedtak om skolefagene osv.

Realismen. Omkring 1860—75 var det blitt på mote mellem dikterne i Norge at de ikke lenger skulde fortelle mest om det som var stort og vakkert, som i romantikkens tid; men de skulde syne frem menneskene som de virkelig er. Dikterne blev folkelærere mer enn før, og de har gitt oss mangt et alvorsord å tenke på (realistisk diktning). Den første realitiske dikter her i Norge. var Camilla Collett, Wergelands søster (1813—1895). Mellem de andre bør vi minnes Bjørnson og Ibsen, Vinje, Jonas Lie (1833—1908), Garborg (1851—1924), Aleksander Kielland (1849—1906). Andre dyktige menn i denne tid er musikeren Grieg (1848—1908), billedhuggerne Stefan Sinding og Vigeland, malerne Chr. Krohg, Munthe, Thaulow, Amaldus Nielsen og Werenskiold, historikerne Sophus Bugge og Sars, juristen Aschehoug, og matematikeren Sofus Lie.

Bjørnstjerne Bjørnson tilhørte en østlandsk bondeslekt. Faren var prest, først i Kvikne og siden i Nesset i Romsdalen. Bjørnstjerne kom således til å leve sine barneår mellem fagre fjell og fjorder; han mente selv at dette gjorde sitt til at han blev dikter. En tid gikk han på skole i Molde. Så kom han til Heltbergs »studenterfabrikk« i Oslo. Det var en skole som førte elevene frem til student-eksamen på meget kortere tid enn andre skoler. Derfor gikk der mest slike som hadde liten råd (og blandt dem Vinje, Ibsen, Jonas Lie).

138

Bjørnstjerne Bjørnson
(1832—1910).

Bjørnson vokste sig høi og rank; han hadde kraftig ansikt, skarpe øine, og en lys og tett hårmanke rundt om. I 1852 blev han student, og begynte straks å være med i diskusjonene i Studentersamfundet. Like til da hadde skuespillerne på teatrene holdt det for gjævt å snakke så som danskene, og der hadde også blitt ansatt danske skuespillere for det meste. Dette syntes Bjørnson var for galt. Så skrev han i avisene og holdt rasende taler, og studentene delte sig i to flokker, likesom i Wergelands og Welhavens dager. Men siden blev det slutt her i Norge med å ansette danske skuespillere.

Mens disse kampene stod på, skrev Bjørnson sin første bok, et skuespill om kong Sverre. Derefter utgav han bondefortellingene Synnøve Solbakken, Arne, En glad Gutt, o. fl., og da blev han med ett slag den mest folkekjære dikteren i Norge. Han skrev også historiske skuespil, f. eks. Sigurd Slembe, og innimellem diktet han mange kraftige sanger (slike som Ja, vi elsker). Fra 1875 av sendte han ut realistiske skuespill og romaner som er blitt meget berømte: En Fallitt, En Hanske, Over Evne, Paul Lange, Det flagger, På Guds Veier, o. fl.

Bjørnson trodde at vi mennesker kan leve nokså lykkelig her på jorden, når vi bare gjør det som rett er, og ikke lyver for hverandre. Selv prøvde han å undervise folket om dette, i sine bøker og foredrag, næsten som profetene i gamle dager. Hver gang nordmennene hadde delt sig i to partier, for og imot en eller annen sak, da steg han frem på folkemøtene, stor og myndig, og talte med ild og kraft som ingen annen; eller han skrev avis-artikler med greie og sterke ord.¹³⁹ Ofte sendte han med det samme ut en kraftig sang om striden, således som også vikingene i gamle dager kvedet, med det samme de gikk frem i slaget. Han var f. eks. en av Sverdrups beste hjelpere i kampen for parlamentarismens innførelse; han arbeidet for å få unionsmerket ut av flagget, og for almindelig stemmerett;

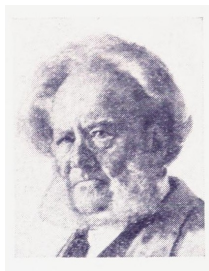
han ivret for å få mellom-folkelige tretter avgjort ved domstoler, istedenfor ved krig osv. osv. En gang skrev han: »Jeg vil bo i Norge, jeg vil pryle og pryles i Norge, jeg vil synge og dø i Norge, vær viss på det.« I Gausdal eide han gården Aulestad; der bodde han oftest når han var hjemme i Norge. Han døde i Paris 1910.

Henrik Ibsen blev født i Skien. Faren var kjøpmann, men gikk fallitt. Da var Henrik 8 år. Etterat han var konfirmert, kom han i lære hos en apoteker i Grimstad. Siden reiste han til Oslo og skulde studere. Han blev en liten, stillfarende mann, med høi panne og sammenknepen munn. Han holdt sig meget alene, leste og sultet, og skrev utmerkede historiske skuespil, slike som Hærmennene på Helgeland og Kongs-ennene. Men folk forstod ikke hvor gode de var, og det tok han sig svært nær av. Endelig gav regjeringen ham et stipendium, og så reiste han til Italia. Derfra sendte han hjem Brand og Peer Gynt (1866, 1867), og da blev han berømt med én gang. Siden skrev han Keiser og Galileer og de verdensberømte realistiske skuespil: De Unges Forbund, Samfundets Støtter, En Folkefiende, Et Dukkehjem, Gjengangere, o. fl. Ibsen sier:

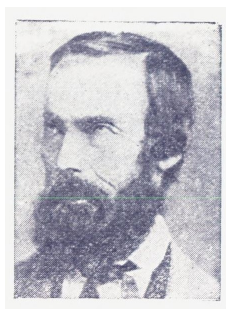
I alt sitt verk en mann er dømt
om halvt det øves, og på skrømt.

Åsmund Olavsson Vinje var bondegutt fra Vinje i Telemark. Da han blev voksen, gikk han rundt i hjembygden sin og holdt omgangsskole i 5 år, og han hadde i lønn 13 daler om året og maten. Men ved siden av brente og solgte han »ulovlig brennevin«, handlet med tobakk, arbeidet tresko, og røktet kreaturer om sommeren oppe i fjellene. Således sparte han i hop 100 daler. Derefter reiste han til Asker seminar, og siden til Heltbergs »studenterfabrikk« i Oslo, med 10 daler i lommen. Han arbeidet og sultet, og tok juridisk embedseksamen med beste karakter.

140

Henrik Ibsen (1828
—1906).

Å. O. Vinje (1818—
1870).

I flere år levde han nu som det kunne falle sig, hos venner og kjenninger. Han arbeidet for at folket i Norge skulde begynne å skrive landsmål istedenfor riksmålet, han diktet og skrev i avisene, og han gav også ut bladet Dølen på telemarks-mål. Men han tjente næsten ingenting, han både sultet og frøs, og alltid hadde han motgang. Selv var han også ofte flåkjeftet, endog mot sine venner. Han hadde fått en liten post i et av departementene; men så lastet han regjeringen i en avis, og da tok regjeringen posten fra ham igjen. Nogen stortingsmenn foreslo at Stortinget skulde gi ham dikterlønn, så som Bjørnson og Ibsen; men han fikk ingenting. Han giftet sig; men hustruen døde året efter. Nogen måneder senere døde Vinje 1870. Baktefter forstod folket at han var en av våre mest evnerike diktere. — Det beste han har skrevet er Dikt og Ferdaminne.

Norsk menighetsliv etter 1814. I 1816 stiftet noen menn på Østlandet det Norske Bibelselskap. Det samler penger og trykker bibler for dem; så selger de biblene for billig pris, eller gir dem bort til fattigfolk for ingenting.

I 1842 var det et møte i Stavanger; der fikk de istand det Norske Misjonsselskab for hele landet. Det har misjonsforeninger i de fleste bygder og byer, og det samler penger og lønner misjonærer, forat de skal reise avsted og preke for hedningene på Madagaskar og i Zululand. Nogen misjonsforeninger sender misjonærer til Santalistan og Kina. — I mange bygder og byer samler folket penger og leier menn for dem til å reise rundt og preke, slik som Hauge gjorde (indremisjonen). Nogen foreninger sender ut prester til de største sjøbyene i utlandet for å hjelpe de norske sjømennene der ute (sjømannsmisjonen).

Folk likte ikke lenger de gamle kirke-salmebøkene. Presten og dikteren Landstad gav derfor ut en ny (i 1870-årene). Professor Blix skrev vakre salmer på landsmål. Tonedikteren Lindemann gav ut en framifrå god samling med salmemelodier.

141

Norges forening med Sverige oppløses 1885—1905.

141

Like fra 1814 hadde det vært så, at når Norge blev uenig med et annet land om et eller annet, da var det kongen (og Sveriges utenriksminister) som kunde avgjøre saken på Norges vegne. Vilde Sverige føre krig, kunde svenskene lage det slik at nordmennene blev nødt til å være med, enten de vilde eller ei.

Det var også svensk-norske konsuler som nordmennene i utlandet hadde å vende sig til om hjelp. Derfor trodde folk der ute at Norge var et lyd-rike under Sverige. Nordmennene likte denne ordning dårlig. Gang på gang underhandlet de med svenskene om å få større rett; men svenskene satte sig imot (1871, 1886, 1891).

Nordmennene var dog ikke enige sig imellem heller om disse ting. Høire og de moderate mente det var det beste å ha en felles utenriksminister for Norge og Sverige. Men det rene venstre mente det var best for Norge å få sin egen utenriksminister; til å begynne med skulde Norge ansette norske konsuler i utlandet og ikke lenger ha konsuler sammen med Sverige.

Foran valget i 1891 var det en hard valgkamp om dette. Enden blev at det rene venstre vant, og i de følgende 12 år hadde venstre flertall i Stortinget. Venstre utvidet stemmeretten til omtrent alle menn over 25 år («almindelig stemmerett», 1898); de bestemte at Norges handelsflagg skulde være uten

unionsmerke som flagget av 1821; de vedtok kommunal stemmerett for kvinner (1901), osv.

I 1892 vedtok stortings-flertallet også regler for eget norsk konsulatvesen. Da begynte svenskene å true med krig, og så torde Stortinget ikke annet enn å utsette saken (7de juni 1895). Men derefter gikk vi i gang med å sette hæren vår i stand. Statsråd Georg Stang fikk også Stortinget til å gi penger til noen småfestninger fra Halden til Kongsvinger; de skulde stanse de krigshærer som kom østenfra, så Norges soldater fikk tid til å gjøre sig ferdige bakom festningene.

I 1905 blev både venstre, høire og de socialistiske partiene i Norge enige om å kreve at Norge skulde få oprette eget konsulatvesen. Men kongen og svenskene satte sig fremdeles imot, og det var da stor fare for at de to landene kunde komme i krig om saken. Heldigvis hadde Norge en mann som var vel skikket til å ta styret i disse vanskelige tidene; det var skibsrederen Christian Michelsen fra Bergen.

142

Michelsen var født i Bergen; der var hans far kjøbmann og en tid også stortingsmann for byen (høire). I hans hjem vanket fremtredende menn både av høire og venstre; ofte talte de om politikk, og den unge Michelsen fikk da et sterkt syn for at det viktigste for en mann er å virke alt han kan for sitt land; om han under dette hører til det ene eller det andre av de politiske partiene, har ikke så meget å si.

Så blev Michelsen student i 1870-årene, nettop som striden om statsrådssaken raste på det verste. Da var han især begeistret for Bjørnsons myndige foredrag. — Han blev en høivoksen mann med store hurtige skritt, sterkt ansikt og herskernese.

Michelsen tok juridisk embedseksamen. Nogen år senere begynte han som skibsreder i Bergen og blev snart en av de aller driftigste. Han blev ordfører for byen, derefter stortingsmann, og senere statsråd.

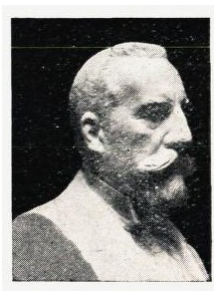
I 1905 var Michelsen en av dem som kraftigst hevdet at alle Norges politiske partier da burde enes om å vedta loven om egne norske konsuler, slik som venstre hadde foreslått. Nektet kongen å sanksjonere, fikk regjeringen ta avskjed. Når kongen da ikke lenger hadde en norsk regjering, slik som grunnloven krever, kunde han ikke lenger regnes som Norges konge. Dermed vilde Norge være skilt både fra ham og fra Sverige.

Litt efter hvert gikk omtrent hele Stortinget over til denne mening, og Michelsen og Løvland dannet en ny regjering som skulde drive konsulatsaken

igjennem; der var med både venstremenn, høiremenn og moderate. På militærverkstedene arbeidet folk natt og dag med å ruste ut vår hær.

Alt gikk som Stortinget hadde tenkt. Da krigsgreiene våre var nogenlunde i stand, vedtok Stortinget konsulatsaken for siste gang. Men kongen, som da bodde i Stockholm, vilde bare høre efter sine svenske rådgivere denne gangen også; han nektet å sanksjonere, enda hans norske statsråder advarte ham alt de kunde. 2 dager efter reiste den norske statsråds-avdelingen i Stockholm tilbake til Oslo. Den 6te juni hadde regjeringen og Stortinget et hemmelig møte langt utover natten; da kom de nøie overens om hvordan de skulde gå frem.

143

Chr. Michelsen (†
1925). (Vigeland's
byste.)

7de juni 1905 var det igjen møte i Stortinget; C. Berner var på presidentplassen; det var stilt som i en kirke. Statsminister Michelsen reiste sig og sa at han og de andre statsrådene ikke lenger kunde vedbli som kong Oscars ansvarlige rådgivere, og at de derfor nu gav fra sig sin makt til Stortinget. Stortinget erklærte derpå enstemmig, at fordi Oscar 2 ikke lenger hadde noget norsk statsråd, kunde nordmennene ikke lenger anerkjenne ham som Norges konge. Dermed var Norge skilt fra Sverige. — Stortinget bestemte derefter at Michelsens regjering skulde styre landet så lenge. Det sendte også melding til Oscar 2 om det som var hendt og bad ham gi en av sønnene sine lov til å bli konge i Norge.

Kong Oscar kalte straks sammen Sveriges riksdag i Stockholm. Riksdagen mente at foreningen var en overenskomst mellem Norge og Sverige; derfor hadde ikke Norge rett til å bryte ut av den uten Sveriges samtykke. Men svenskene var nu blitt leie av de evindelige stridighetene med Norge, og England og Frankrike vilde nødigg at der skulde bli krig på den skandinaviske

halvø. Riksdagen gikk da med på at Norge blev skilt fra Sverige. Men den forlangte at alt folket i Norges bygder og byer først skulde ha en folkeavstemning og si fra om de vilde skilles fra Sverige.

Denne folkeavstemning blev holdt i kirkene søndagen den 13de august; først holdt prestene en kort preken. Der var møtt frem mange flere enn nogen gang før når det hadde vært stortingsvalg, og selv de svenskene som hadde tatt borgerrett i Norge, stemte for det meste ja (368 208 ja, 184 nei). Siden bestemte Stortinget, at Michelsen, Løvland, C. Berner og B. Vogt skulde reise til Karlstad og tinge med fire svenske utsendinger om de andre krav som svenskene kom med.

144

Svenskene var efter hvert blitt mer og mer harme. De hadde flere tusen soldater liggende langs med grensen, og mange svensker hadde god lyst til å overfalle oss. Men på vår side lå norske soldater ferdige til å ta imot, og Norges krigsflåte lå dag og natt kampferdig ytterst i Oslofjorden. Likevel blev det til slutt forlik mellem nordmennene og svenskene i Karlstad. De viktigste bestemmelser i Karlstad-forliket var disse: 1. Blir det i fremtiden tvist mellem Norge og Sverige, da skal voldgifts-domstolen i Haag [Hach] dømme i saken. 2. Fra Trysil og til Svinesund skal bygdene på begge sider av grensen i en bredde av omtrent 3 mil være en nøytral sone; der skal det i fremtiden aldri mer finnes festninger eller hæravdelinger. Kongsvinger festning kan stå; men den må ikke utvides så den får mer fast mannskap enn 300 mann. De andre norske grensefestningene sloifes som forsvarsverker, og svenskene forplikter sig til ikke å bygge grensefestninger på sin side. — Endelig var der tre overenskomster til (om felles elver, transitt-trafikk og felles reinsdyr-beiter).

Da Norge og Sverige var blitt forlikt i Karlstad, sa kong Oscar fra at han ikke vilde la en av de svenske prinsene bli konge i Norge. Norges regjering henvendte sig da til prins Carl, som var en sønnesønn af den danske konge, og gift med en datter av kongen i England. Den danske kongen ønsket først å få vite om det var et folkeønske her i landet å få prins Carl til konge. Så blev her da folkeavstemning annen gang. Omtrent $\frac{4}{5}$ av folket svarte ja; $\frac{1}{5}$ vilde heller ha republikk. Derefter valgte Stortinget prins Carl til konge over Norge; han tok navnet Håkon 7 og kalte sin sønn Olav. I 1906 blev han kronet i Trondheims domkirke. I 1906 vedtok Stortinget en lov om at efter den tid skulde stortingsrepresentantene velges direkte av velgerne (s. 148). Siden har grensene mellem venstre- og høirepartiene ikke vært så skarpe som tidligere. — I 1907 og 1913 vedtok Stortinget at også kvinner skulde få være med å velge Stortinget (statsborgerlig stemmerett for kvinner).

145

Kong Håkons møte med Christian Michelsen ombord på »Heimdal« i 1905.

I 1893—1896 gjorde Fridtjof Nansen sin berømte ferd med Fram fra De nysibiriske øene mot nordvest til Frans Josefs land for å utforske havet på de kantene. — I 1910—1911 gikk Roald Amundsen med et lite følge på ski sydover det antarktiske fastland og kom helt til Sydpolen. I 1926 seilte han med luftskibet »Norge« nordover fra Svalbard (fra Spitsbergen) og rett over Nordpolen til Alaska. I 1928 omkom han ved en flyve-ulykke i havet nord for Finnmark.

Arbeider-bevegelsen.

Efter 1850-årene tok her i Norge til å bli flere og flere industri-arbeidere. De hadde det riktig fattig. Da slo typografene i Oslo sig sammen og stiftet den første fagforening i Norge (1872); der forpliktet de sig bl. a. til, når tiden var beleilig, å streike, alle på én gang, inntil trykkeri-eierne blev nødt til å gi dem høiere lønn (m. v.). Noget senere stiftet også bakerne en fagforening, snekkerne stiftet en osv. I 1899 sluttet fagforeningene i hele landet sig sammen og dannet Den faglige landsorganisasjon. De velger

10 — Lødøen: Norges historie.

et styre som har å lede arbeiderne under deres kamper for å få det bedre. 146 Styret har bl. a. å bestemme når arbeiderne på en arbeidsplass kan få begynne streik; de »blokerer« da arbeidsplassen (☉: gir ordre om at ingen i organisasjonen skal ha lov å arbeide der). De arbeiderne som nekter å være med på streiken, regner de andre for forrædere mot kameratene (»streikebrytere«).

Da det tok til å bli streik nokså ofte, sluttet også arbeidsgiverne sig sammen (i Arbeidsgiverforeningen). Når arbeidernes landsorganisasjon erklærer streik ved en fabrikk, og fabrikkeieren synes han ikke kan legge på lønnen, hender det nu ofte at arbeidsgiverforeningen erklærer arbeidsstans i en del andre fabrikker også (lock-out). Så blir arbeiderne kanskje gående ledige i ukevis; de pantsetter alt det de eier, for å få mat, og når nøden blandt dem er blitt riktig stor, må de kanskje begynne arbeidet igjen uten lønnspålegg. I de senere år har derfor de mest vidtgående arbeidere (syndikalistene) begynt å bruke sterkere midler, når arbeidsgiverne ikke vil legge på lønnen. De streiker uten Den faglige landsorganisasjons tillatelse. Eller de leverer lite og dårlig arbeide (»sabotasje«), de forlater arbeidsplassen uten å ordne etter sig, så maskiner til mange tusen kroners verdi kan bli ødelagt. Følgen av all denne uro er at bedriftene må beregne sig meget større fortjeneste enn før, alle varer blir dyrere, både for arbeiderne og de andre, og folk flest blir utilfredse.

En stor del av arbeiderne i de norske fagforeningene stemte i begynnelsen sammen med venstre ved stortingsvalgene. Senere har arbeiderne efter hvert sluttet sig til det Norske Arbeiderparti, som helt fra begynnelsen av (i 1887) har arbeidet for de socialistiske synsmåter (s. 124). De mener således f. eks. at det går an å ordne det så i et land at der ikke lenger finnes fattige og rike. De enkelte menn må da ikke få rå over verkstedene og bondegårdene (»produksjonsmidlene«); men makten over disse skal gå over til staten, kommunene eller andre sammenslutninger; arbeiderne og bøndene skal bli 147 tjenestemenn for staten. Om en mann sparer sammen av sin lønn, skal barna hans ikke få arve ham, forat de ikke skal få det lettere i verden enn de andre. Sosialistene mener at livskårene da skal bli bedre enn nu for alt folket.

I de senere år har det Norske Arbeiderparti delt sig i flere partier (socialdemokrater, kommunister osv.). Ved stortingsvalgene i 1924—1930 opnådde deres menn omtrent $\frac{1}{3}$ av alle stemmene.

De andre politiske partiene (☉: de som ikke er socialistiske, de »borgerlige partiene«) vil at staten skal styre bare de bedriftene som eigner sig best til det (f. eks. jernbaner, post osv.). Særlig skal bondegårdene vedbli å være privateie. Når det opstår strid mellom arbeiderne og arbeidsgiverne om lønnen, da bør

ingen av partene gå til streik eller lock-out; men en riksmeglingsmann skal megle i saken. Også for ettertiden skal den enkelte få rå over størsteparten av det han tjener, fordi det vil drive folk til å arbeide så meget ivrigere; staten skal gi lover som verger de fattige, så også de kan ha det bra i landet. På den måten tror de ikke-socialistiske partiene å kunne skaffe det størst mulige velvære for de fleste mennesker. Men hvordan dette ellers skal ordnes, derom er det strid.

I 1914 begynte verdenskrigen. På den ene siden kjempet Tyskland, Østerrike, Bulgaria, Tyrkiet; på den andre siden stod næsten alle de andre landene i verden, og disse seiret til slutt 1918.

Hvorledes Norge skal styres.

147

Norge er et kongerike; tronen går i arv på mannssiden. Den evangelisk-lutherske lære er statens religion (☩: den blir understøttet av staten); til den skal kongen, de fleste av statsrådene og en del andre embedsmenn bekjenne sig.

10*

Ellers har enhver rett til å tro, tale og skrive som han vil (»religionsfrihet«); men det er forbudt å forhåne religionen offentlig, å skjemme næstens rykte eller egge nogen til å bryte lovene.

148

Om Stortinget. Grunnloven slår fast at folket selv skal rå for hvordan landet skal styres og hvorledes lovene skal være. Folket utøver denne sin makt gjennom Stortinget, som er sammensatt av 100 representanter for landdistriktene og 50 for byene. — Sttingsvalg foregår hvert 3dje år i siste halvdel av oktober, på en og samme dag i alle kommuner (valgsogn) i riket. Dagen blir fastsatt av kongen og kunngjort 4 måneder forut. Stemmerett ved sttingsvalget har alle selvhjulpne menn og kvinner som er 23 år og har bodd i landet i 5 år. — Hvert av landets politiske partier skal få valgt så mange representanter som svarer til partiets stemmetall mellom urvelgerne (forholdvalg).

De 18 landsfylker utgjør 18 valgdistrikter, og byene 11 valgdistrikter. I hvert valgdistrikt skal det være et distriktsvalgstyre. 33 dager forut for valget må hvert av de politiske partiene i valgdistriktet nominere eller bekjentgjøre navnene på dem de foreslår til sttingsmenn for distriktet. Disse må være stemmeberettigede i valgdistriktet og minst 30 år og ikke være embedsmenn ved regjeringskontorene. De som er eller har vært statsråder, kan dog velges hvor som helst i riket. Øverst på hver slik nominasjonsliste skal stå navnet på det parti den tilhører, og den skal være underskrevet av 50 velgere (landet) eller

100 velgere (byene), eller også av partiets styresmenn i valgdistriktet. Listene blir så trykt og brukes ved valget som stemmesedler.

I hver kommune skal valget styres av formannskapet og en manntallsfører. Forut for valget skal manntallsføreren ha skrevet op et manntall, med navnene på alle dem, som har stemmerett. På valgdagen møter så de stemmeberettigede frem i valglokalet, enten med sitt partis stemmeseddel eller en stemmeseddel som de selv har skrevet. De oppgir sitt navn, får en konvolutt og går inn i et lite rum, legger der stemmesedlen i konvolutten uten at nogen ser på, og kommer så ut igjen og legger konvolutten i urnen.

Mens valget foregår, skal der være arbeidshvile og fritt for rusdrikk-salg, således som om søndagene. Prøver en å lage det så at nogen som han rår over, ikke kan møte, da kan han bli satt i fengsel for det inntil 3 måneder. Om en ikke greier å møte frem på grunn av sykdom, kan også han sende frem sin stemmeseddel sammen med en lovlig bevidnet forfallsmelding.

— Stemmesedlene blir optalt og innsendt til distriktsvalgstyret. De som viser sig å være valgt, får en skriftlig erklæring om det (en fullmakt) av fylkesmannen eller valgstyret. De skal være representanter på Stortinget for sitt valgdistrikt i 3 år (en valgperiode).

Stortinget trer sammen i Oslo hvert år, den første hverdag efter 10de januar. Er det det første storting efter stortingsvalget, må det først »prøve fullmaktene« (☞: se efter om alle tingmennene er rett valgt). Det velger president og sekretær (for en måned om gangen). Enn videre velger det $\frac{1}{4}$ (nu 38) av sine medlemmer til å være Lagting; de andre 112 skal være Odelsting. Derefter åpner kongen Stortinget med en »trontale«; den er satt sammen av kongen og hans statsråder i fellesskap, og den omtaler de viktigste av de beslutninger som kongen (og regjeringen) ønsker at Stortinget skal vedta (»kongelige proposisjoner«). — Statsrådene kan (siden 1884) være med i de vanlige rådslagninger i tinget; men de får ikke stemme om sakene.

Stortingets lovgivende makt. Når folket vil få i stand en ny lov, eller gjøre om noget i de gamle, må kongen (regjeringen) sette frem forslag om det i Odelstinget; eller også må en av dem som er med i Odelstinget, gjøre det. Derefter må både Odelstinget og Lagtinget (eller også det samlede Storting) vedta eller forkaste forslaget.

Stortingets bevilgende makt. Stortinget bestemmer hvor stor skatt folket skal innbetale til statskassen for hvert år (de indirekte skatter, deriblandt tollskattene; de direkte skatter). Stortinget bestemmer også hvor meget statskassen skal utbetale (til veier, jernbaner, til post, telegraf, telefon; til kirke

og skole; til hær og flåte; til lønn for kongen, embeds- og bestillingsmennene). Stortingets kontrollerende makt. Stortinget velger 5 personer til å undersøke om regjeringen har brukt statens penger så som Stortinget har bestemt (statsrevisjonen). Dernæst skal Odelstinget også kontrollere det som statsrådene beslutter i statsrådsmøtene hos kongen (s. n.).

150

Lystreer nogen en befaling som har til hensikt å forstyrre Stortingets frihet, skal han straffes som forræder mot fedrelandet.

Den norske konge. Med det samme kongen begynner sin regjering, må han avlegge ed for Stortinget på at han vil styre landet etter grunnloven og de andre lover. Derefter må han velge sig et statsråd (en statsminister og minst 7 statsråder). Etter 1884 er det blitt fast skikk at kongen velger sitt statsråd innen det politiske parti som er det sterkeste i Stortinget; får en av statsrådene mer enn halvparten av Stortinget mot sig i en viktig sak, da er han nødt til å ta avskjed (parlamentarismen, s. 134).

Hver av statsrådene har et regjerings-kontor (departement¹) å styre. Regjeringskontorene foreslår for kongen hvem han skal utnevne til embedsmenn. De sørger for at Stortingets beslutninger blir utført. De foreslår for kongen hvordan han skal styre hæren og krigsflåten. Kongen har ikke rett til å føre landet op i krig med et annet rike uten Stortinget først gir ham lov til det.

Hver gang Stortinget har vedtatt nye lover, som det ber kongen om å sanksjonere, må han holde møte med sitt statsråd; like ens når han har andre statssaker å ordne. I statsråds-møtet blir kongens beslutning skrevet inn i statsråds-protokollen, og statsministeren skriver sitt navn under (kontrasignerer). Er det nogen av statsrådene som ikke kan gå med på beslutningen, må de skrive sin mening inn i protokollen. Hvis ikke, har også de ansvar for beslutningen og kan bli stilt for riksrett for den. Kongen selv er »hellig« (☉: uten ansvar).

151

Landets embedsmenn kan ikke avsettes uten de har gjort noget så galt at domstolene må dømme dem fra deres embeder. Statsråder, og nogen andre av de høieste embedsmenn, kan kongen avskjedige uten videre, når hans statsråd råder ham til det.

Straffesaker. I tiden efter 1814 var det bare jurister som dømte både i straffesaker og rettstretter mann og mann imellem (ved underrett, overrett og Høiesterett). Men så syntes J. Sverdrup og flere, at når en blev mistenkt for å ha gjort en straffbar gjerning, da var det tryggere for ham om han blev dømt av folkevalgte menn som kjente nøie til hans livskår (en »jury«) slik som det hadde

vært skikk i sagatiden. I 1887 vedtok derfor Stortinget en lov om dette (straffeprosessloven eller juryloven).

Straffeprosessloven sier, at når noen blir mistenkt for et lovbrudd, da skal det meldes til politiet, som kan arrestere gjerningsmannen. Den mistenkte kan også pågripes og leveres til politiet av enhver annen, når han treffes under sin forbrytelse eller på friske spor. Han må da oftest møte frem for herredsdommeren eller bydommeren (i forhørsretten), og dersom han tilstår, kan dommeren i flere tilfelle dømme ham. Vil han ikke tilstå, kan riksadvokaten eller en av statsadvokatene (påtalemyndigheten) bringe saken frem for herredsretten eller byretten, som er sammensatt av herreds- eller bydommeren og to folkevalgte domsmenn. Er den mistenkte ikke tilfreds med herreds- eller byrettens dom, kan han i flere tilfelle påanke saken til behandling i lagmannsrett. Hele riket er delt i 4 lagdømmer (Oslo lagdømme, Borgarting og Agder l., Gula og Frostatings l., Hålogalands l.). Lagmannsretten er sammensatt av lagmannen i lagdømmet og to andre rettslærde, og dessuten av 10 lagrettemenn (juryen). Lagrettemennene bestemmer om den mistenkte skal ansees for skyldig; til det utkreves i tilfelle 7 av de 10 stemmer. De tre rettslærde fastsetter hvor stor straffen skal være. — I noen tilfelle kan straffesaker til slutt bli avgjort av Høiesterett, som har sitt sæte i Oslo. Den blir for hver enkelt sak sammensatt av minst 7 høiesterettsdommere; én av dem fungerer som rettens formann.

152

Både domsmenn og lagrettemenn blir valgt av kommunestyrene, for 3 år om gangen. Mellem dem som er valgt, blir det for hver sak trukket lodd om hvem som skal møte.

Rettstretter mann og mann imellem.

Loven om rettergangsmåten for tvistemål bestemmer at når to parter vil føre en rettstrette mot hverandre, da må saken i de fleste tilfelle først frem for forliksrådet i kommunen. Det er sammensatt av tre forliksmenn (og tre varamenn), som er valgt av kommunestyret for tre år om gangen. Forliksrådet har i regelen møte minst én gang i måneden; det skal prøve å få de to partene forlikte. Lykkes ikke det, kan forliksrådet dømme i enkelte saker dersom en av partene krever det. Blir saken ikke avgjort av forliksrådet, må den gå til herredsretten eller byretten (se ovenfor). Er så en av partene misnøyd med herredsrettens eller byrettens dom, kan han i flere tilfelle påanke (eller appellere) saken til lagmannsretten for tvistemål¹. Denne rett er sammensatt av lagmannen i lagdømmet og to lagdommere, og dessuten i regelen av fire av de

folkevalgte domsmenn (se ovenfor). Også dommer som er felt av lagmannsretten for tvistemål, kan i mange tilfelle påankes til Høiesterett.

Ellers bør vi huske at det er kostbart å ha rettstretter, og de fører med sig uhygge år efter år. Derfor er næsten alltid »et magert forlik bedre enn en fet prosess«; forstandige folk fører sak bare når det gjelder store verdier.

Vårt forsvarsvesen.

Grunnloven bestemmer at alle våbenføre menn er pliktige til å være med og forsvare fedrelandet (almindelig verneplikt). Norges landhær er nu på 190 000 linje-soldater (i alderen 21—32 år) og 40 000 landeverns-soldater (33—44 år). Når det røiner på, har vi rett til å sende mot fienden næsten alle menn i alderen mellom 18—50 år. På krigsflåten vår er nogen av mannskapet leide folk, og nogen er sjøtropper fra havkanten.

153

Fra en feltmanøvre. Feltkjøkken. Leirslagning (merk geværkoblingen). General (med generalsmerke), oberst, to kapteiner. Et kompani med full pakning. I bakgrunnen: trenovner, en sanitets-(☉: syke)vogn m. m.

Litt av formannskaps-lovene (s. 121). Hver by er oftest en kommune, og likeså hvert herred; hvert 3dje år, i oktober (landet) og i desember (byene), skal det velges nytt kommunestyre (på landet 12—60 medlemmer, i byene 20—84). Alle selvhjulpne norske menn og kvinner over 23 år har rett til å være med og

velge, når de har bodd i kommunen i to år (regnet indtil $\frac{1}{10}$, landet, og $\frac{1}{12}$, byene). En fylkesmann kan ikke velges.

Det nyvalgte kommunestyre (representantskapet) skal tre sammen i desember og velge $\frac{1}{4}$ av sine medlemmer til å være formannskap; flertallsvalg eller forholdsvalg kan brukes. Er en sorenskriver, foged, lensmann eller kommunekasserer med i kommunestyret, må han ikke velges inn i formannskapet. Kommunestyret skal velge ett av medlemmene til ordfører, og ett til vice-ordfører; ordføreren styrer alle møtene; blir det like mange stemmer for¹⁵⁴ og mot en sak, gjør hans stemme utslaget. — I byene har kommunestyret flere og vanskeligere saker å behandle enn på landet. Derfor blir det ansatt en eller flere mann for hver by til å greie ut sakene for kommunestyret (borgermestrene eller rådmennene, magistraten).

Når det er møte i kommunestyret, må over halvparten av medlemmene være til stede. Får et forslag $\frac{2}{3}$ av stemmene, og fylkesmannen ikke setter sig imot, så er beslutningen gyldig straks. Hvis ikke, må den frem i et nytt møte; får den da $\frac{2}{3}$ flertall, blir den gyldig med én gang; men får den bare vanlig flertall, kan mindretallet kreve at regjeringen skal avgjøre saken. Ingen utgifter må legges på en kommune uten kommunestyret tillater det. Kommunestyre-vedtak som fører med sig utlegg i lengere tid enn 5 år, kan regjeringen nekte å godkjenne.

Hver vår skal alle ordførerne i fylkets land-kommuner komme sammen til fylkesting i 10 dager. Fylkestinget bestemmer om slike saker som angår hele fylket; det greier med veibygning, landbruks- og ungdomsskoler, og bestemmer hvor meget skatt herredene skal betale til fylkeskassen. Fylkesmannen og fylkes-skolestyret og skoledirektøren kan være med i ordskiftene i fylkestinget; men bare ordførerne har rett til å stemme om sakene.

Om skatteligningen. Kommunestyret bestemmer hvor stor skatt folket skal betale til kommunekassen. Det meste av skatten skal utlignes på inntektene. Dog skal i regelen ingen betale mer enn 12 kr. av hver 100 kr. han tjener (»begrenset skatteprocent«). Noget av skattene skal utlignes på eiendommene (hus, bondegårder, fabrikker osv.). Noget på formuene (0,50—2,00 kr. for hver 1000 kr.). — Hertil kommer så statsskatt.

De skattepliktige deles i 9 klasser (0 klasse: Selskaper o. l., utlendinger. 1ste klasse: De som ingen har å forsørge. 2—7: De som har 1—6 å forsørge. 8: De som har 7 eller flere å forsørge). En del av inntekten for 1—8 klasse er skattefri, mest for de høieste klassene. Kommunestyret velger en hel del¹⁵⁵ ligningsmenn (ligningsnevnden), og et ligningsråd på tre medlemmer. Valget gjelder for 3 år; hvert år går tredjedelen ut. Den som har vært ligningsmann,

kan kreve å slippe i likeså lang tid som han har vært med. Den som er over 60 år, kan nekte å ta imot valg. Likeså prester og læger.

Skattyderne skal betale skatt i den kommunen hvor de bodde 1ste januar i ligningsåret. Den som tjener minst 500 kr. (landet) eller 1500—3000 kr. (byene), er pliktig til i løpet av januar å gi op til ligningsmennene hvor stor hans formue var 1ste januar, og hvor stor inntekt han hadde året før («tvungen selvangivelse»). Så trer ligningsrådet sammen og gransker nøie om oppgavene er rette. Har en med vilje gitt op galt, skal han betale bøter (f. eks. dobbelt skatt) eller få strengere straff. Ligningsrådet er strengt forpliktet til ikke å fortelle noget til uvedkommende om folks formue og inntekter. — Ligningsnevnden trer sammen i januar; den bestemmer hvor stor skatt hver skattyder skal betale. I regelen skal ligningsnevnden være ferdig innen 15de april (landet) og 1ste juni (byene), og aller senest 15de november.

En avskrift av skatteligningen skal legges ut til eftersyn for alle. Synes nogen at han er galt lignet, kan han sende inn klage til ligningsnevnden innen 4 uker. Han kan også klage over at en annen har fått for lite skatt; men da må klagen underskrives av en eller flere som tilsammen betaler minst 200 kr. i skatt (eller også 5 pct. av all skatten til kommunen). Så må ligningsnevnden se igjennem klagen. Den kan la skatten bli som den er, sette den ned eller forhøje den. — Derefter kan skattyderne klage til over-ligningsnevnden (innen 2 uker); denne blev valgt av kommunestyret på samme tid som ligningsnevnden. Skattyderne kan også klage til fylkes-skattestyret. Regjeringen eller kommunestyret kan klage til riksskattestyret (to medlemmer valgt av regjeringen og tre av Stortinget).

Den som klager, må betale hele skatten likevel. Blir skatten nedsatt, får han siden igjen det han har lagt ut for meget. Blir én lignet i flere kommuner, betaler han der han er høiest lignet inntil kommunene ordner saken sig imellem.

Vårt skolevesen.

Skoleloven (av 1889 med senere tillegg) bestemmer at det i hver kommune skal være et skolestyre. De fleste av skolestyre-medlemmene blir valgt av kommunestyret. Skolestyret ansetter lærerpersonale, velger lærebøker, sørger for skolelokaler. ¹⁵⁶

Foreldrene er vanligvis pliktige til å sende barna sine i skole i 7 skoleår (fra det fylte 8de år; men barna har rett til å begynne 1 eller 1½ år tidligere).

På landet skal barna i regelen gå på folkeskolen minst 14 uker om året (à 30—36 timer), og i byene 36—40 uker om året (à 30 timer). For den konfirmerte

ungdom er der fortsettelsesskoler, fylkes-skoler, folkehøiskoler, skoler for havestell, meierivesen, landbruk (s. 128). De barn som har gjennomgått hele folkeskolen, kan bli optatt i 3-årige middelskoler. Derpå kan de gjennomgå gymnasiet (3 år); det har 1) en real-linje med naturkunnskap til hovedfag, 2) en sproglig-historisk linje med latin, og 3) en sproglig-historisk linje med engelsk til hovedfag. Gymnasiets avslutnings-eksamen kalles artium (studenteksamen). Den som har tatt artium, kan innføres i universitetets bøker (bli akademisk borger). Han har rett til å ta eksamen ved Universitetet.

Når et barns forsørger ikke passer på at det går på skolen, kan han bli nødt til å betale inntil 25 kr. i mulkt. Legger en arbeidsgiver på et barn så meget arbeide at det ikke kan gå på skolen i rett tid, og ikke gjøre sine hjemmearbeider, kan han bli ilagt opptil 100 kr. i mulkt.

Skoledirektørene skal ha overtilsyn med folkeskolene, hver i sitt bispedømme, i religionssaker også bispren og prostren. Vil skolestyret i en kommune innsette en til lærer, og overtilsynet setter sig imot, skal hele saken legges frem for skolestyret igjen og derefter for kommunestyret (eller i byene bare formannskapet). Opnår beslutningen $\frac{2}{3}$ flertall både i skolestyret og i formannskapet (eller på landet, i herredsstyret), er saken dermed avgjort. Hvis ikke, kan overtilsynet innanke saken for kirkedepartementet.

Skolestyret skal sørge for at der blir valgt et tilsynsutvalg for hver skole (i byene 5 medlemmer, på landet 4).

¹⁾ 1. Utenriksdep., s. 117. 2. Kirke- og Undervisningsdep. 3. Justisdep. (retts- og politivesen): 4. Arbeidsdep. (vei- og jernbanebygning osv.). 5. Finansdep. (penge- og tollvesen, statens eiendommer). 6. Forsvarsdep. 7. Dep. for Handel, Sjøfart og Industri. 8. Landbruksdep. 9. Socialdep. — Hver statsråd har under sig 1—3 ekspedisjonschefer, de igjen byrå- (o: kontor)-chefer, og disse atter igjen sekretærer og assistenter.

¹⁾ Denne del av loven er ikke satt i kraft enda. For tiden kan en derfor fremdeles påanke sakene fra underretten til overretten og Høiesterett eller i de større byene direkte til Høiesterett.

Om fattigvesenet.

156

Kommunestyret velger nogen menn til å føre tilsyn med de fattige i kommunen (fattigstyret); valget gjelder for tre år om gangen, hvert år går tredjeparten ut. I fattigstyret skal alltid en av prestene i kommunen være med, i byene også et medlem av magistraten eller en politiembedsmann. Kommunestyret har delt kommunen i fattigkretser. I hver fattigkrets skal et

157

fattigstyre-medlem ha tilsyn med de fattige. Eller også ansetter fattigstyret i steden fattigforstandere (forsorgsforstandere) med fast lønn. Kommunestyret må skaffe de penger som trenges.

Den som med ord eller adferd ber fremmede folk om pengehjelp, kan få straff for det. Er et barn under 15 år ute og tigger, og det er forsørgeren som har sendt det, da skal han ha straffen.

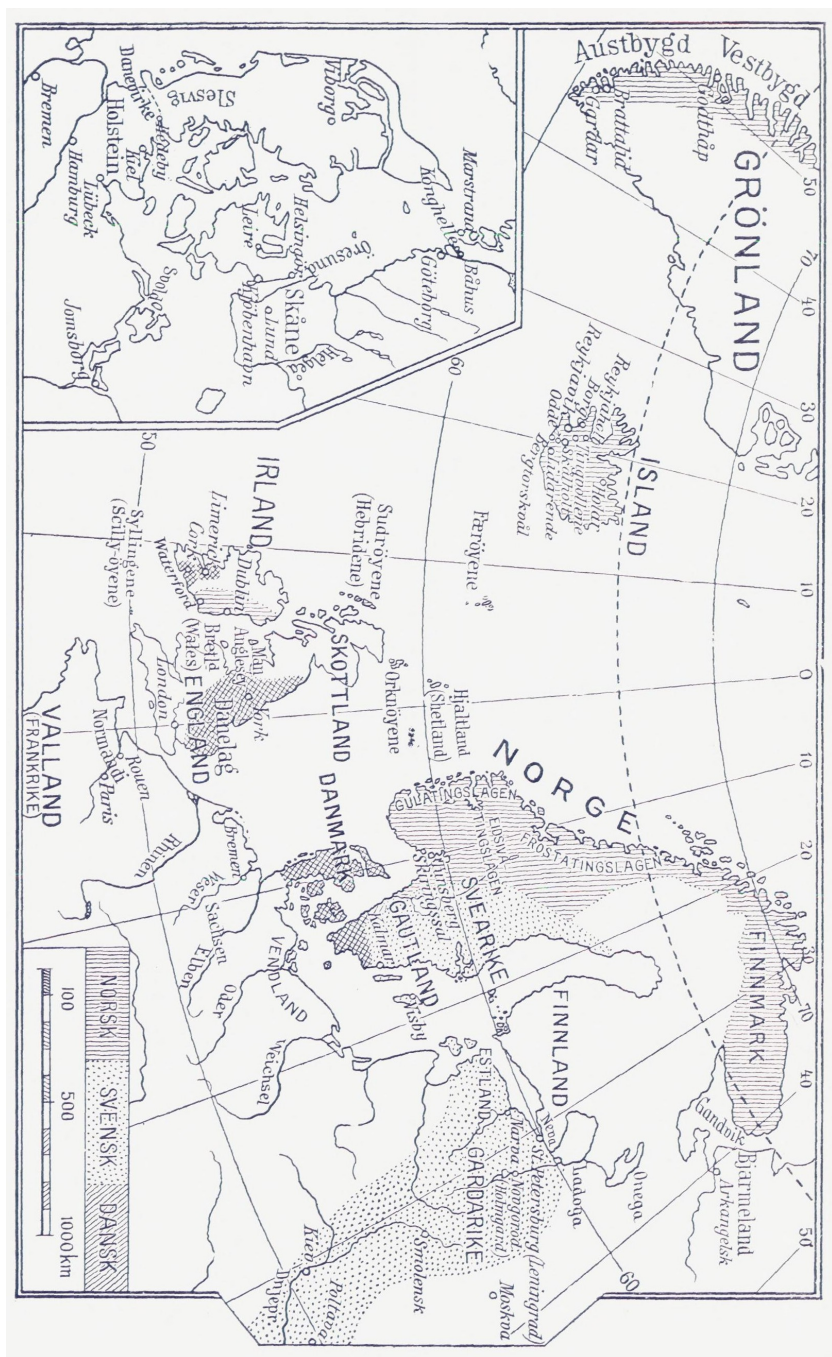
Vår avholdslovgivning.

Under verdenskrigen (1914—1918) bestemte Norges regjering at alt utsalg av brennevin som drikk skulde være forbudt (undtagen når lægene foreskrev det som medisin). Våren 1919 lot Stortinget holde en folkeavstemning over hele landet om hvorvidt brennevinsforbudet skulde gjelde også efter verdenskrigen. Omtrent $\frac{2}{3}$ av de stemmeberettigede stemte for dette, og varig brennevinsforbud blev derefter fastsatt. Men det blev avskaffet igjen, efterat en folkeavstemning i 1926 hadde uttalt sig imot forbudet.

Alt utsalg av øl i smått i en kommune kan forbydes av kommunestyret.

Asbjørn Kloster (1823—
1876). Han stiftet i
Stavanger Norges første
totalavholds-forening
1859.

Norge som kongedømme med egen grunnlov (fra 1814).

Om fattigvesenet.

[159]

O. I. K. LØDØEN'S LÆREBØKER I HISTORIE

[160]

Det norske folks historie. Fortalt for folke- og ungdomsskolen. Rikt illustrert utgave i tre deler, som selges særskilt. I. De eldste tider og sagatiden (til 1319). II. Norges vanmaktstid (1319—1814). III. Norge som grunnlovmessig kongerike (fra 1814). Komplett utgave i ett bind. Innb. Kr. 3.50.

Norges historie (mindre utgave). Nærværende bok. Landsmålsutgave 4. opl. Kr. 2.00.

Verdens- og Norgeshistorie. I fortellinger for skole og hjem. En lærebok, som samler lesestoffet såvel fra Norges- som verdenshistorien og gjengir det i sammenhengende fremstilling. Rikt illustrert. Innb. kr. 3.00.

Verdenshistorie. I fortellinger for skole og hjem. En håndbok for lærere. Rikt illustrert. Innb. kr. 6.00.

HISTORISK LESNING I FAGBIBLIOTEKET FRI LESNING

[160]

Fr. Paasche: Snorra Sturlason (nr. 7), H. Hegna: Magnus den Gode (nr. 8), J. Raabe: William Gladstone (nr. 11), O. I. K. Lødøen: Vikingetidens gudetro (nr. 20), O. Forstrøm: Fredrikssten (nr. 36), Kr. Andersen-Høntorp: Hans Nielsen Hauge (nr. 41), S. Amundsen og A. Strøm-Olsen: Norges flagg (nr. 35).

Alle nr. (undt. nr. 35) pris pr. hefte 45 øre. Partipris 20—29 ekspl. i futteral à 40 øre, 30 ekspl. og derover à 35 øre. Hefte nr. 35 pris 60 øre. Partipris 20—29 ekspl. 55 øre, 30 ekspl. og derover à 50 øre.

J. W. CAPPELENS FORLAG

*Norge som kongedømme med egen
grunnlov (fra 1814).*

*HISTORISK LESNING I FAGBIBLIOTEKET
FRI LESNING*

